

DRUŠTVENA I TEHNIČKA ISTRAŽIVANJA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I TEHNIČKE STUDIJE

Godina II, br. 1, juli/srpanj 2016. godine

ENERGETIKA

KRIMINALISTIKA

PROMET

POSLOVNA EKONOMIJA

ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA

Izdavač/ Publisher:

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
College "CEPS – Center for Business Studies" Kiseljak

Za izdavača/ For the Publisher:

Pred. VŠ Mirzo Selimić, direktor

Uredništvo/ Editorial Board:

Glavni urednik/Editor in Chief Mirzo Selimić, MA; Dr. sc. Zenaid Đelmo; Dr. sc. Velibor Peulić; Dr. sc. Vjekoslav Vuković; Dr. sc. Tomislav Stajčić; Mirza Kulenović, MA; Džemal Cinac, MA; Nermin Palić, MA; Dajana Mrnjavac, MA.

ISSN: 2303 – 7709

Adresa uredništva/Address: Ulica Josipa bana Jelačića bb, 71 250 Kiseljak

Časopis izlazi dva puta godišnje. Sadržaj i sažeci radova dostupni su na Internet adresi:
www.ceps.edu.ba

RIJEČ UREDNIKA

Poštovane čitateljice i čitaoci,

pred Vama je novo izdanje časopisa "Društvena i tehnička istraživanja" Visoke škole „CEPS – Centar za poslovne studije“ iz Kiseljaka u 2016. godini. U ovom broju časopisa obrađene su sljedeće teme:

- 1. Huliganstvo, kriminal i kaznena politika,*
- 2. Mikročipiranje – Prevencija kriminaliteta ili kršenje temeljnih ljudskih prava i sloboda,*
- 3. Primjena DNK analize u rasvjetljavanju krivičnog djela teškog ubistva,*
- 4. Reakcija na zloupotrebu opojnih droga,*
- 5. Radikalne kriminološke teorije i teorija bijelog okovratnika – mogućnost primjene u slučajevima analiziranja organizovanog kriminala,*
- 6. Nasilje u porodici u praksi CJB Banja Luka,*
- 7. Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda iskazana u odlukama Ustavnog suda FBiH,*
- 8. Fenomen aktivnog starenja u procesu kreiranja javnih politika u BiH,*
- 9. Finansijske aktivnosti svjetske banke u uslovima ekonomske krize,*
- 10. Detekovana evazija poreza u Republici Srbiji,*
- 11. Strategija upravljanja ljudskim potencijalima – osnovni pojmovi,*
- 12. Posebne mjere u kontroli koncentracija u konkurencijskom pravu EU i BiH,*
- 13. Uticaj Međunarodnog monetarnog fonda na ekonomiju BiH,*
- 14. Održavanje tehničkih sistema sa primjenom specijalnih maziva, tehnologija i tehnika podmazivanja.*

Uporni u našem opredjeljenju i težnji ka izvrsnošću, uvjeren sam da će ovi radovi osnažiti daljnju afirmaciju časopisa, učiniti ga atraktivnijim za potencijalne autore i čitatelje te tako pomoći povećanju dosega i relevantnosti u međunarodnom akademskom okruženju.

S radošću i ponosom na učinjeno, prvi broj za ovu godinu prepuštamo prosudbi naših vjernih čitatelja, autora, recenzenata i saradnika.

Koristim priliku da pozovem dosadašnje, sadašnje i buduće saradnike da šalju svoje priloge za novi broj koji je planiran za štampu krajem ove godine.

Glavni urednik
Mirzo Selimić, MA

SADRŽAJ:

HULIGANSTVO, KRIMINAL I KAZNENA POLITIKA	1
MIKROČIPIRANJE – PREVENCIJA KRIMINALITETA ILI KRŠENJE TEMELJNIH LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA	13
PRIMJENA DNK ANALIZE U RASVJETLJAVANJU K. D. TEŠKOG UBISTVA.....	23
REAKCIJA NA ZLOUPOTREBU OPOJNIH DROGA	32
RADIKALNE KRIMINOLOŠKE TEORIJE I TEORIJE BIJELOG OKOVRATNIKA - MOGUĆNOST PRIMJENE U SLUČAJEVIMA ANALIZIRANJA ORGANIZIRANOG KRIMINALA	45
NASILJE U PORODICI U PRAKSI CJB BANJA LUKA.....	60
ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA ISKAZANA U ODLUKAMA USTAVNOG SUDA FEDERACIJE BIH.....	70
FENOMEN AKTIVNOG STARENJA U PROCESU KREIRANJA JAVNIH POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	78
FINANSIJSKE AKTIVNOSTI SVJETSKE BANKE U USLOVIMA EKONOMSKE KRIZE	87
DETEKOVANA EVAZIJA POREZA U REPUBLICI SRBIJI	95
STRATEGIJA UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA	107
POSEBNE MJERE U KONTROLI KONCENTRACIJA U KONKURENCIJSKOM PRAVU EU I BIH	119
UTICAJ MEĐUNARODNO MONETARNOG FONDA NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE.....	146
ODRŽAVANJE TEHNIČKIH SISTEMA SA PRIMJENOM SPECIJALNIH MAZIVA, TEHNOLOGIJA I TEHNIKA PODMAZIVANJA	155

CONTENTS:

HOOLIGANISM, CRIME AND PUNISHMENT POLICY	1
MICROCHIPPING – CRIME PREVENTION OR VIOLATION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS.....	13
THE ROLE OF DNA EXPERTISE IN THE DISCOVERY OF THE CRIME OF AGGRAVATED MURDER	23
REACTION TO DRUGS ABUSE.....	32
RADICAL CRIMINOLOGICAL THEORIES AND THEORIES OF WHITE COLLAR - POSSIBILITIES OF APPLICATION IN CASES OF ANALYZING ORGANIZED CRIME	45
DOMESTIC VIOLENCE IN PRACTICE OF THE PUBLIC SECURITY CENTER BANJA LUKA	60
PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS EXPRESSED IN DECISIONS OF CONSTITUTIONAL COURT OF THE FEDERATION OF B&H	70
PHENOMENON OF ACTIVE AGING IN THE PROCESS OF CREATING PUBLIC POLICIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	78
FINANCIAL ACTIVITIES OF THE WORLD BANK IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMIC CRISIS	87
STRUCTURE OF EVASION IN REPUBLIC OF SERBIA	95
STRATEGY OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT – BASIC CONCEPTS	107
MERGER REMEDIES IN THE COMPETITION LAW OF EU AND B&H.....	119
IMPACT OF INTERNATIONAL MONETARY FUND ON THE ECONOMY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA.....	146
MAINTENANCE OF TECHNICAL SYSTEMS WITH THE APPLICATION OF SPECIAL LUBRICANTS, TECHNOLOGIES AND TECHNIQUES OF LUBRICATION	155

HULIGANSTVO, KRIMINAL I KAZNENA POLITIKA
HOOLIGANISM, CRIME AND PUNISHMENT POLICY

STRUČNI ČLANAK

Msc Maja Ilić*

Sažetak:

Svedoči se čestim medijskim izveštajima o neredima i nasilju koje prati sportske događaje u državi. Masovne tuče na terenu i van njega, koje rezultiraju desetinama povređenih „navijača“ predvođenih vođama navijača, postale su svakodnevnicu u okruženju. Međutim, to je samo „nus pojava“ drugih mnogo dubljih problema koje pogađaju društvo, a jedna od njih je i huliganstvo. Urušene društvene norme i vrednosti kao i devijantna kultura među mlodom populacijom, predstavljaju glavni uzrok i problem koji proizilazi iz veze između huligana, politike i kriminala.

Ključne reči: nasilje, neredi, navijači, sportski događaji, vođe navijača, huliganstvo, politika, kriminal.

Abstract:

Evidenced by frequent media reports about the riots and the violence that accompanies sporting events in the country. Mass beats on and off the court, resulting in tens of casualties "fans" led lads, have become commonplace in the region. However, this is just a "side effect" of other much deeper issues that affect society, and one of them is hooliganism. Ruined social norms and values as well as the deviant culture among young people, the main cause of the problem arising from the relationship between hooligans, politics and crime.

Key words: violence, riots, fans, sports events, cheerleaders, hooliganism, politics, criminal.

1. UVODNO RAZMATRANJE

Danas je „popularno“ biti član neke navijačke grupe koja sa izvornim značenjem tog pojma nema dodirnih tačaka, već predstavlja sinonim za devijantnu subkulturu. Sa druge strane, opšta društvena i politička situacija u zemlji, zaokupljena mnoštvom problema pre svega nemogućnošću zadovoljenja osnovnih životnih potreba koje je država obavezna da omogući svakom njenom članu, stvara nezadovoljstvo i frustraciju kod svih građana, prvenstveno mlađe populacije pred kojom je tek život. Oni to svoje osećanje ispoljavaju javno u vidu revolta prema državi i društvu međutim na sasvim pogrešan način, pogrešnim

---

* Asistent za užu krivično pravnu oblast, - Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru
E-mail: majagrujic13@gmail.com

sredstvima i neadekvatnom mestu. Nasilje na sportskim događajima je vrlo dobro poznata pojava u svim društvima i državama. Ali, odlučne i civilizovane države i njeni građani koji aktivno učestvuju u stvaranju i regulisanju odnosa u društvu, odavno su rešile ovaj problem. Većina uzroka koji izazivaju ovu pojavu, javlja se u različitim periodima, i deluju kod nas, u zemljama našeg okruženja ali i šire. Naša država i društvo trenutno prolaze kroz kritičan momenat suočavanja sa ovom pojavom koji zahteva od nosioca političke vlasti odlučno reagovanje. Poučeni inostranim iskustvima i praksom suzbijanja i prevencije nasilja na sportskim događajima, naša država može i mora reagovati na pravi način. Na osnovu onoga što smo mogli do sada da vidimo, izgleda da ona za to nema snage ili kako nam se sve više čini, ne želi da rešava probleme iz koje zna kojih razloga. Ovakav odnos države prema ovom problemu pogađa sve građane a istovremeno šalje lošu sliku i poruku u svet koji je odavno prevazišao ovaj stupanj civilizacijskog razvoja. Zato je neophodno da nadležni organi reaguju i pokažu odlučnost da stanu na put ovoj pojavi, u suprotnom može se očekivati dalja eskalacija i produbljivanje i stvaranje novih problema u drugim društvenim oblastima života. U ovom radu, pokušaćemo da razmotrimo opšte manifestacije nasilja na sportskim priredbama, iskustva i preporuke stranih država i međunarodnih organizacija u suzbijanju i prevenciji ovog problema.

2. ZAKONSKA REGULATIVA

Normativno regulisanje oblasti sportskih priredba urađeno je sa više zakonskih akata od kojih se neki javljaju kao glavni a drugi kao sporedni. Republika Srbija je u poslednjoj deceniji donela niz zakonskih i podzakonskih akata kojima je po uzoru na uporedno zakonodavstvo i preporuke međunarodnih institucija i propisa uredila ovu oblast. Pored zakonske regulative nadležni organi su doneli i niz akcionih planova i platformi kojima se sprovode u delo pomenuti zakoni i preporuke.

Narodna skupština Republike Srbije donela je novi Zakon o sportu 31. marta 2011. godine. (Zakon o sportu, „Službeni glasnik RS“, br. 24/11 i 99/11) U članu 1. ovog zakona istaknuto je da se pored ostalog njime uređuje i organizovanje sportskih priredbi. Ova oblast regulisana je u samom poglavlju. Prema članu 157. stav 1. ZS, organizator sportske priredbe je obavezan da osigura nesmetano i bezbedno održavanje sportske priredbe i preduzme potrebne bezbednosne mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, u skladu sa zakonom i sportskim pravilima. Nadležni nacionalni granski sportski savezi dužni su da svojim sportskim pravilima (statutima i pravilnicima) uredi mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama koje se organizuju u okvirima njihove ingerencije. (Zakon o sportu, čl. 102, st. 1, tač. 8)

Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama koji je donet 2003. godine i menjan 2007. i 2009. godine, predstavlja prvi zakonski tekst u Republici Srbiji koji se odnosi direktno na ovu oblast regulisanja. (Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, „Službeni glasnik RS“, br. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009) Zakonodavac je imao nameru da na jedan sistematičan način unese sve preporuke i pravna rešenja međunarodnih organizacija i uskladi regulative po uzoru na uporedno zakonodavstvo. U članu 1. istaknuto je da se ovim zakonom utvrđuju mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama i u vezi sa sportskim priredbama, kao i obaveze organizatora i ovlašćenja nadležnih organa u sprovođenju mera. Zakonom se propisuju obaveze organizatora koje moraju biti preduzete u cilju obezbeđenja normalnog i mirnog toka sportskog događaja i

sprečavanja nasilja i nedoličnog ponašanja. Organizatori su prema navedenom zakonu dužni da preduzmu niz mera organizacionog i bezbednosnog karaktera, koje ćemo navesti kasnije u drugom delu rada. Kako bi se preduzele određene mere u cilju sprečavanja nasilja, zakonodavac je najpre u samom zakonu odredio sam pojam nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama i odredio nadležnost organa za sprovođenje mera. U daljem tekstu zakona propisane su obaveze sportskih saveza, društva i organizacija u cilju preventivnog delovanja i smanjenja rizika od izbijanja nasilja i nedoličnog ponašanja, zatim mere koje se preduzimaju, a kao jedna od najbitnijih stavki predviđeno je organizovanje redarske službe. Nakon toga zakonodavac je propisao mere koje se preduzimaju na sportskim priredbama povećanog rizika (obaveze organizatora), i na kraju mere koje preduzimaju nadležni državni organi u cilju sprečavanja nasilja. Za nepoštovanje propisanih mera zakon predviđa novčane kazne za sportski savez, organizaciju, klub ili drugo pravno lice ukoliko ne preduzme propisane mere u cilju obezbeđenja sportskog događaja. Prekršajne kazne predviđene su i za fizička lica koja se ne pridržavaju propisanih zabrana i remete normalno odvijanje toka događaja.

Krivični zakonik u članu 334a RS predviđeno je krivično delo „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“. (Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/205, 107/2005, 72/2009, 111/2009 i 121/2012) Radnja krivičnog dela sastoji se u fizičkom napadu ili fizičkom obračunu sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, vršenju nasilja ili oštećenja imovine veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa, unošenje u sportski objekat ili bacanju na sportski teren gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu telesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa, zatim neovlašćenom ulaženju na sportski teren ili deo gledališta namenjen protivničkim navijačima ili izazivanju nasilja, oštećenju sportskog objekta, njegove opreme, uređaja i instalacije, ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu koje izazivaju nacionalnu, rasnu, versku ili neku drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima. U stavu 5. predviđena je odgovornost službenog ili odgovornog lica koje pri organizovanju sportske priredbe ili javnog skupa ne preduzme mere obezbeđenja kako bi se onemogućio ili sprečio napad, pa usled toga budu ugroženi život ili telo većeg broja ljudi ili imovina veće vrednosti. U članu 89b predviđena je mera bezbednosti „Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama“ koju sud može izreći učiniocu krivičnog dela kada je to radi zaštite opšte bezbednosti neophodno. Ova mera izvršava se na taj način što je učinilac krivičnog dela dužan da se neposredno pre početka vremena održavanja određenih sportskih priredbi lično javi službenom licu u područnoj policijskoj upravi, odnosno policijskoj stanici, na području na kojem se učinilac zatekao i da boravi u njihovim prostorijama za vreme održavanja sportske priredbe.

Zakon o prekršajima u članu 55a kao jednu od vrsta zaštitnih mera propisuje meru „Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama“ koja se sastoji u obavezi učinioca prekršaja da se neposredno pre početka vremena održavanja određenih sportskih priredbi lično javi službenom licu u područnoj policijskoj upravi, odnosno policijskoj stanici, na području kojem se učinilac prekršaja zatekao i da boravi u njihovim prostorijama za vreme održavanja sportske priredbe. (Zakon o prekršajima, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2005, 116/208 i 111/209) Ova mera slična je meri bezbednosti koju propisuje Krivični zakonik ali razlika između ova dva zakonska rešenja je u prestupu koji

je učinilac izvršio, odnosno da li se radi o krivičnom delu ili prekršaju. Na ovu oblast regulisanja primenjuje se i Zakon o okupljanju građana. (Zakon o okupljanju građana, „Službeni glasnik RS“, br. 29/2001, 101/2005) Primena ovog zakona odnosi se pre svega na navijačke grupe i time doprinosi smanjenju rizika od nastanka nasilnih i nedoličnih ponašanja van terena.

3. POJAM „HULIGANSTVA“

Huliganstvo je termin koji opisuje ponašanje koje krši pravila, društvene norme, bontona, zakona i opšte destruktivno ponašanje. Koren reči huligan, tj. huliganizam, vodi poreklo iz Engleskog jezika i u vezi sa njenim nastankom postoje mnogobrojna objašnjenja. (Etymology dictionary. (online) Dostupno na: <http://www.etymonline.com/index.php?term=hooligan>) U jednoj verziji, na osnovu policijskih izveštaja iz 1898. god., u Engleskoj, reč huligan vezuje se za ime jednog od kriminalaca iz ozloglašene tročlane bande Huligan- Hudlum - Larkin. U drugoj verziji sam termin huliganstva dolazi po Irskom prezimenu Huligan, a pojavljuje se u Velikoj Britaniji krajem HV veka, a opisuje devijantno ponašanje i način življenja uličnih bandi koje su sačinjavali. Takođe taj termin je opšte prihvaćen i opisuje ponašanje kod pojedinaca i skupine ljudi koji se svojim destruktivnim ponašanjem ne uklapaju u društvene norme i zakone te vandalizuju svoju okolinu. Takva vrsta ponašanja danas se pripisuje navijačkim grupama iz različitih sportova i to najčešće ekipnih kao što su: fudbal, košarka, rukomet i hokej. Zakoni koje krše huligani su oni opšti zakoni te je za njihovo kršenje vezano:

- vređanje po rasnim diskriminacijskim osnovama pojedinaca ili grupe;
- fizički neredi i nanošenje lakih ili teških telesnih povreda koje mogu imati i smrtnih ishoda;
- uznemiravanje javnih i privatnih svojina;
- uznemiravanje javnog reda i mira;
- ugrožavanje opšte sigurnosti upotrebom nedozvoljenih sredstava kao što su upotreba baklji, petardi i ostalih lako zapaljivih naprava koje se mogu smatrati pirotehničkim sredstvima i tako dalje.

Fudbalski huliganizam prikazan je kroz brojne dokumentarne materijale kao što su: ID, Green street hooligans, Football factory, The firm, Šišanje. Tu su takođe i mnoge knjige kao što je: Ispod čekića, The football factory i druge.

4. NASILJE NA SPORTSKIM TERENIMA

U poslednjih dvadeset godina, na geoprostoru nekadašnje Jugoslavije, na sportskim, naročito fudbalskim utakmicama, desili su se brojni oblici nasilja navijačkih grupa. Većina ovih nereda su tako drastični da poprimaju karakter najtežih krivičnih dela. Nasilno ponašanje fudbalskih gledalaca, poznato kao „ huliganizam“, svetski je fenomen otkad je fudbal postao poznat. Decenijama su navijači izazivali nemire i na terenu i van njega u skoro svim zemljama u kojima se igra fudbal. Razvoj ove subkulture doveo je do nasilja van stadiona. Posledice divljanja navijača su brojne. Materijalna šteta koja se pri tom prouzrokuje je velika. Gotovo učestale pojave su lakše i teže povrede, pa i smrt navijača. Osim ekstremnih navijača, stradaju i redari, policajci, mirni navijači, gledaoci na tribinama koji ne pripadaju navijačkim grupama, ali i slučajni prolaznici, i to zbog toga što

do nasilja navijača dolazi pre, za vreme i posle fudbalskih utakmica. U nasilju navijači pred sobom ruše sve, a iza sebe ostavljaju obeleženu okolinu, polomljena, pa i zapaljena putnička i teretna vozila, autobuse, polomljene trafike i prodavnice, prevrnutе kontejnere, kante za otpatke i drugo. To znači da se u jednom trenutku celokupna urbana sredina pojavljuje kao nezaštićeno polje, arena gde se nasilje i agresija, uključujući i paniku, sa stadiona prenosi u prostor i preoblikuje u opštegradski problem. Neretko se izazivanje opšteg haosa i pometnje koristi i za vršenje brojnih imovinskih krivičnih dela, na primer krađe iz trgovačkih i drugih objekata. Ovakvu sliku prenose televizija i štampa, što predstavlja još jedan od velikih problema, koji daje snagu i kao da pruža podršku tim ekstremnim grupama, stavljajući ih u prvi plan u odnosu na sportski događaj koji se ili završio ili tek predstoji. Dakle, mediji često, kako bi povećali svoj tiraž, huligane, njihova dela, i slobodno možemo reći vandalizam, veličaju, ne razmišljajući da na taj način, daju lažnu sliku maloletnim osobama, stvarajući u njihovim glavama, od huligana i vandala, tzv. heroje, odnsono idole. Ti mladi, nezreli ljudi, imaju snažnu želju, da jednog dana budu na tom snimku, da budu ti koji će davati intervjuе i biti saslušvani od strane organa reda, samo zarad toga, da bi neko njih nazvao „kraljevima asfalta“, ili „herojima“. Oni često dovode do toga da se nasilje smatra uobičajnim i normalnim, a publika se sve više navikava na nasilje.

Najbrojnije i najnasilnije su navijačke grupe najpoznatijih klubova: Crvene Zvezde, Partizana, Dinama, Hajduka, Sarajeva, Slobode i drugih. Navedeni a i drugi klubovi, na svoja gostovanja vode armiju navijača čije putovanje finansiraju iz budžeta kluba. Nije tajna da su navijači ovih klubova obasuti raznim privilegijama. Na čelu klubova često su i lica iz kriminalne sredine i pripadnici, pa i vođe organizovanih kriminalnih grupa i izvršioci najtežih krivičnih dela. Upravo to predstavlja još jedan od velikih problema.

Za vreme utakmica, osim sportske, između klubova na terenu odvija se i druga utakmica - utakmica između navijača na tribinama. Ona ni malo nije prijatna i ne završava se bez posledica. Sport tako postaje oblast koju više prate novinari crne hronike nego sportski novinari.

5. VEZA IZMEĐU HULIGANA, POLITIKE I KRIMINALA

Srpski huligani su tesno povezani sa političkim akterima. Dok se nasilničko ponašanje engleskih huligana vezuje pre svega za konzumiranje alkohola, događaje na fudbalskom terenu i sukobe sa protivničkim navijačima, u Srbiji je ono često u funkciji političkih predstavnika i njihovih lidera. Pored manipulacije navijačima, u sportu ili u vezi sa sportom snažno je prisutna i politička manipulacija jer i navijači su simpatizeri ili članovi političkih partija i deo biračkog tela. Navijači i navijačke grupe su izuzetno aktivni i organizovani kada su u pitanju javni skupovi koje uglavnom organizuju „desničarske“ organizacije i tada je njihovo prisustvo izuzetno zapaženo, s obzirom na brojnost, agresivnost, organizaciju, kompaktnost i način ispoljavanja nasilja.

Na teritoriji Beograda poslednjih godina nije održan ni jedan značajniji politički skup u kojem učešće nisu uzeli navijači. Prilikom održavanja političkih skupova, na snazi je dogovor o međusobnom nenapadanju i maksimalnoj međusobnoj toleranciji. Narušavanje reda, nasilje i druge delikte tada izazivaju ili vrše zajedno, učestvovajući u njima bez obzira na klubsku, odnosno navijačku pripadnost.

Veze između politike i sporta na našim prostorima počinju zloupotrebama navijača od strane političara u vreme raspada SFRJ, kada su oni tretirani ne kao nacionalisti već kao

patriote, a samo navijanje je imalo karakter predvojničke obuke. Fudbalski navijači su u srpskom društvu imali političku ulogu od početka devedesetih kada su iz njihovih redova regrutovani dobrovoljci za učešće u jugoslovenskim ratovima. Svakako da je jedan od najpoznatijih karijernih kriminalaca, a kasnije i lider paravojnih formacija, bio Željko Ražnatović Arkan, koji je takođe bio i vođa navijačke grupe Delije, najvatrenijih navijača Crvene Zvezde. On je kasnije osnovao i Srpsku dobrovoljačku gardu, regrutujući dobrovoljce i iz redova navijačkih grupa. Od Slobodana Miloševića, pa nadalje, politički lideri su stvarani i promovisani na stadionima. I ovo je jedan od razloga zašto je vlast obazriva i okleva da osudi navijačko nasilje.

Navijači su imali istorijsku ulogu 5. oktobra 2000., u srpskoj varijanti revolucije, i svrgavanju režima Slobodana Miloševića, usled čega smatraju da su stekli kredit za svoje kasnije aktivnosti. Ekstremni navijači Crvene Zvezde, Partizana i Rada su tog dana među prvima upali u Parlament, razoružali policajce u PS Stari grad, podmetnuli požar, počinili više krađa i oštećenja javne imovine i izvršili druga krivična dela. Pored toga valja primetiti da su neke vođe navijača bile u obezbeđenju pojedinih političkih lidera, a pojedinci su i sami postali političari. Osim toga, navijačke grupe se često koriste kao glasačke mašine, te je stoga političari ozbiljno računaju na njih na značajan izvor glasova i često ih štite od krivičnog progona i javne osude. Pa se zbog toga i događa da imamo dosta vođa navijača sa znatnim brojem krivičnih prijava, bez pravosnažnih presuda, koji se slobodno šetaju gradom, i ne prestaju sa svojim aktivnostima da prave pometnje ne samo na stadionima već i van njih.

Političari su takođe što nije tajnost, često i prisutni na funkcijama predsednika pojedinih sportskih klubova. Ova isprepletenost politike i sporta, za rezultat, pored ostalog, ima i nasilje. Flertovanje pojedinih političkih partija sa navijačkim grupama, na jednoj strani, i neodlučnost vlasti da se bori sa huliganima, na drugoj strani, podstiču i ohrabruju nasilje. O tome govori i nedavno otkazivanje „parade ponosa“ u strahu da nacionalističke grupe mogu izazvati ozbiljne incidente. Vlasti u ovoj situaciji nisu bile nemnočne da spreče vandalizam, već odgovorne za stvaranje takve socijalne atmosfere. Ima špekulacije da incidenti sa huliganima donekle odgovaraju vlastima jer odvrćaju pažnju ljudi sa brojnih problema sa kojima se suočava srpsko društvo.

Čak i u uslovima demokratskog poretka stadioni još uvek ostaju najbolje mesto za pokretanje čitavog niza tema, od smene klupske uprave do napada na vladu, izražavanje nacionalnog identiteta i širenje međunacionalne mržnje i netolerancije. Dakle, svaki mogući događaj vezan za sport koristi se i politizuje do te mere da može podstaći konflikt koji se onda ne ograničava samo na sportskom terenu, već postaje predmet dnevne politike u igri političkih partija. Čini se da je sve više prava priroda delovanja ekstremnih navijačkih grupa, bez obzira na tvrdnje da su njihovi razlozi rodoljublje i nacionalni interesi Srbije, uglavnom samo pronalaženje mogućnosti za ispoljavanje nasilja, i nedoličnog ponašanja, što neki navijači, odnosno većina njih, i ne sakrivaju. (Kešetović, 2011)

Neki od vođa huliganskih grupa protiv kojih je policija poslednjih godina podnela desetine prijave imaju i određene funkcije u svojim klubovima. Uzeći u obzir da su u isto vreme, u upravama klubova i političari, javne ličnosti kao i sudije, još više se potvrđuju neke od navedenih činjenica, odnosno, veze između političkih lidera i huligana. Na primer u upravi Crvene Zvezde nalazi se devetnaest navijača, a neki od njih su osumnjičeni kao izvršioci brojnih krivičnih dela. (Dostupno na: <http://www.vesti.rs/Politika/Saslusan-vodja-Srpskih-navijaca.html>)

Nije tajna da u Srbiji sport postaje ozbiljan biznis, a sportski klubovi počinju da funkcionišu kao korporacije, pri čemu se uključuju u doping, lažiranje rezultata mečeva, finansijske zloupotrebe i slično. Pored političara, i razni biznismeni i lica iz kriminalnog miljea, nalaze se zajedno u upravama sportskih klubova, i postaju idoli mladih generacija, čemu doprinose shodno navedenom i masovni mediji, koji na nedovoljno odgovoran i profesionalan način u želji za što većim tiražom, svojim izveštavanjem. Njihove međusobne veze se uspostavljaju, jačaju, ali se i s obzirom na veliki novac koji je u igri, vrlo često sukobljavaju. Uglavnom nastoje da novac poreklom iz kriminalnih poslova ubace u legalne tokove i njime nadalje ostvaruju visoke zarade, izbegavajući konfiskaciju nezakonito stečenih sredstava. Pored kriminalnih aktivnosti, javnosti su bili poznati ili kao vođe navijača ili po bliskim vezama sa navijačkim grupama i njihovim vođama. Pojedini su kontrolisali i koristili pripadnike navijačkih grupa kao masku za bavljenje kriminalnim aktivnostima (ucene, iznude, trgovina drogom i dr.). Neki od primera su i Željko Ražnatović Arkan – u upravi FK Obilić, Radoslav Trlajić – Bata trlaja, potom Goran Mijatović Mita, u upravi FK Bežanija, zatim Jusif Bulić Jusa u upravi FK Železnik. Ovaj segment nasilja u vezi sa sportskim i kriminalnim okruženjem predstavlja kompleksan aspekt ugrožavanja bezbednosti, posebno kada se ima u vidu da većina još nije, ili nije u potpunosti rasvetljena. Da je rukovođenje sportskim organizacijama bilo i jeste veoma rizično potvrđuje i slučaj ubistva generalnog sekretara FS SCG, Branka Bulatovića, marta 2004. godine u Beogradu. (Dostupno na: http://www.navidiku.rs/magazin/zabava/branko-bulatovic-zrtva-otentata_16640) O kriminalizaciji društva i sporta u novije vreme govori i nedavni primer bivšeg predsednika fudbalskog saveza Srbije, Zvezdana Terzića, optuženog za umešanost u nezakonite prodaje igrača. (Dostupno na: <http://sr.wikipedia.org/sr>)

6. EVROPSKA KONVENCIJA O NASILJU I NEDOLIČNOM PONAŠANJU GLEDALACA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA

Organizovana primena nasilja od strane uglavnom mladih navijačkih grupa već dugo nije samo spontana reakcija na dešavanja na terenu, već predstavlja u napred planirane i organizovane aktivnosti. Sportsko takmičenje i tereni koriste se samo kao vremeniski i prostorni uslov da bi se realizovalo vlastito agresivno ponašanje i bes. Cilj te agresivnosti nisu samo protivničke navijačke grupe, nego i drugi gledaoci, klub i policija. Huligani stalno pronalaze nove načine sukoba, pri čemu je upotreba alkohola i droga sve češća. Sve to prati i povećana sposobnost planiranja grupa huligana putem mobilnih telefona i interneta. Dakle, moderni vidovi komunikacije se redovno i neograničeno koriste u organizovanju i zakazivanju tuča navijača daleko od stadiona, u otkrivanju i dojavljivanju o kretanju i akcijama policije i slično, što odgovara postupcima drugih prestupnika u vršenju krivičnih dela.

U Republici Srbiji poslednjih godina rizik nastanka stanja panike, nereda i povreda na sportskim priredbama, usred nekontrolisanog delovanja okupljenih gledalaca, dostigao je neslućene razmere. Najčešći uzročnici i vinovnici bili su navijači, ali svoj „doprinos“ dali su i sami sportisti. Poštovanje krivične i prekršajne odgovornosti počinitelaca akata nasilja pokazalo se kao nedovoljno za eliminisanje huliganstva sa srpskih sportskih borilišta. Po mišljenju mnogih autora, osnovni uzrok leži u blagoj kaznenoj politici naših sudova, ishitrenom donošenju Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama. (Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, „Službeni glasnik RS“, br. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009)

Sve ovo je navelo društvo, kako kod nas tako i u svetu, da se na ozbiljan i adekvatan način, pristupi što šire ovom problemu, kako bi se on sprečio na najbolji način, i kako bi u buduće na sportskim priredbama, jedina stvar bila vezana za sport, i dešavanje na terenu a ne kao danas, posle velikih mečeva naših timova, u konferencijama za štampu posle utakmice se pojavljuju umesto trenera, navijači, navijači uleću na teren nezadovoljni, skidaju kapitenske trake, dresove igračima, i sve to postaje bitnije od utakmice, koja je trebala da bude u prvom planu. Zbog svega ovoga donešeno je mnogo zakona kako u Evropi tako i kod nas. Jedan od bitnijih stvari jeste i Evropska konvencija o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama (European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in Particular at Football Matches). (Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/120.htm>) Ova Konvencija usvojena je 19. avgusta 1985. godine u Strazburu. (Konvencija je ratifikovana Zakonom o ratifikovanju Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 9/1990.)

Cilj donošenja konvencije bio je propisivanje standarda i mera za sprečavanje i kontrolu nasilja na sportskim priredbama. Konvencija je do danas ostala najvažniji sportski dokument koji reguliše oblast sprečavanja nasilja na sportskim priredbama. Članom 8 Konvencije obrazovan je stalni komitet za praćenje njene primene. Stalni komitet je, prema članu 9, st. 1, tač. c, ovlašćen da daje preporuke državama ugovornicama u vezi sa merama koje treba preduzeti u svrhu primene konvencije.

7. OBAVEZE REDARSKE SLUŽBE I ORGANIZATORA SPORTSKIH PRIREDBI I PREDLOG SAVETODAVNOG TIMA SAVETA EVROPE

U našoj zemlji mora dosta toga da se uradi po pitanju nasilja na sportskim priredbama, da nam na to ukazuju brojni primeri kako iz prošlosti tako i sadašnji, ili nam na to ukazuju organizacije iz Evropske Unije (FIFA ili UEFA). Da li će te mere biti tako rigorozne kao u Engleskoj, ili nekoj drugoj zemlji, da li će država da počne ovim problemom da se bavi vrlo ozbiljno i temeljno, i na kraju da li će pravosuđe konačno početi efikasnije da sprovodi zakone u delo, to su sve pitanja koja u budućnosti moramo da pokrenemo. Obaveza organizatora sportske priredbe da obrazuje odgovarajuću redarsku službu ili da angažuje pravno lice ili preduzetnika radi obavljanja poslova fizičkog obezbeđenja i održavanja reda na sportskoj priredbi regulisana je članom 8 Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, i spada u „mere koje se preduzimaju na sportskim priredbama“. I organizator sportske priredbe povećanog rizika je dužan da preduzme sve uobičajne mere, ali pored toga, on ima i čitav niz dodatnih obaveza koje se, pre svega, odnose na obezbeđenje odgovarajućeg sportskog objekta.

Za obavljanje poslova fizičkog obezbeđenja i održavanja reda na sportskoj priredbi može se angažovati kao redar samo lice koje je prošlo program Ministarstva unutrašnjih poslova, s tim da ministar nadležan za unutrašnje poslove propisuje program i način sprovođenja obuke za obavljanje poslova fizičkog obezbeđenja i održavanja reda na sportskoj priredbi. (Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, „Službeni glasnik RS“, br. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009., čl. 8a i 20)

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama iz 2009. godine propisano da je od 1.1.2011. prilikom obavljanja poslova fizičkog obezbeđenja i održavanja reda na sportskoj priredbi, redarska služba dužna da: 1) zabrani pristup objektu na kome se održava sportska priredba licima koja su pod uticajem alkohola ili drugih opojnih sredstava, ili se iz njihovog ponašanja može zaključiti da su skloni nasilnom ili nedoličnom ponašanju; 2) odvoji gostujuće navijače usmeravanjem na posebne ulaze i izlaze iz sportskog objekta i posebni deo gledališta koji je za njih određen; 3) obezbedi da gledalac sedi na tačno određenom mestu; 4) onemogući ulazak gledalaca na sportski teren i spreči njihov prelazak iz jednog dela gledališta namenjen navijačima jednog kluba u drugi; 5) onemogući unošenje ili prodaju alkoholnih pića u sportskom objektu; 6) onemogući unošenje u sportski objekat predmeta koji se mogu upotrebiti u nasilničkim postupanjima (pirotehnička sredstva, motke, flaše i slično), odnosno kojima se može ometati tok sportske priredbe (ogledala, laserski pokazivači, zvučni uređaji veće snage, transparenti ili obeležja kojima se podstiče rasna, verska, nacionalna ili druga netrpeljivost i mržnja, odnosno čiji je sadržaj uvredljiv ili nepristojan i slično.); 7) onemogući unošenje u sportski objekat i isticanje navijačkih simbola koji su većih dimenzija i mogu ometati rad službenih lica, osim zastava, šalova, kapa i dresova sa obeležjima kluba; 8) upozori, odnosno udalji gledaoca koji svojim ponašanjem ili propuštanjem određene radnje može izazvati nasilje na sportskoj priredbi, ugroziti bezbednost učesnika sportske priredbe ili ometati njen tok; 9) ne dozvoli pristup sportskom objektu licu kome je izrečena mera bezbednosti, odnosno zaštitna mera zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama. Gledalac, odnosno grupa gledalaca je, u svakom slučaju, dužna da postupa po nalogima redarske službe prilikom obavljanja poslova. Od 1. januara 2011. godine, redar je ovlašćen, shodno članu 86 ZSNP, i da upotrebi fizičku snagu ako na drugi način ne može da odbije istovremeni protivpravni napad od sebe ili od drugog lica, ili napad usmeren na oštećenje ili uništavanje imovine, sredstava ili opreme. (Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, „Službeni glasnik RS“, br. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009) O upotrebi fizičke snage redar je dužan da sačini pismeni izveštaj koji će sadržati sve podatke od značaja za ocenu opravdanosti i pravilnosti upotrebe fizičke snage, i da ga podnese organizatoru najkasnije 24 časa od upotrebe fizičke snage. Taj izveštaj organizator je dužan da dostavi nadležnoj policijskoj upravi najkasnije 48 sati od upotrebe fizičke sile.

Organizator sportske priredbe snosi troškove koji se odnose na preduzimanje preventivnih mera, mera koje se preduzimaju na sportskim priredbama i mera koje se preduzimaju sportskim priredbama povećanog rizika, uključujući i troškove rada redarske službe. Organizator može sa Republikom Srbijom da zaključi ugovor o obavljanju određenih poslova obezbeđenja sportske priredbe i sprovođenja određenih mera za sprečavanje nasilja i nedolično ponašanje gledalaca koji ne spadaju u redovne poslove održavanja javnog reda i mira. Zakonom o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama propisano je i da se novčanom kaznom od 1.000.000 do 2.000.000 dinara kažnjava za prekršaj sportski savez, sportsko društvo, sportska organizacija – klub ili drugo pravno lice, organizator sportske priredbe ako : ne obrazuje, odnosno ne angažuje odgovarajuću redarsku službu; angažuje redara koji nije prošao program obuke ministarstva; redarska služba ne obavlja poslove fizičkog obezbeđenja i održavanja reda na sportskoj priredbi.

Takođe kaznom zatvora od 30 do 60 dana i novčanom kaznom od 50.000 do 150.000 dinara kazniće se za prekršaj fizičko lice ako ne postupi po nalogima redarske

službe prilikom obavljanja poslova fizičkog obezbeđenja i održavanja reda na sportskoj priredbi. Za navedini prekršaj fizičkog lica predviđeno je i da se, uz kaznu za prekršaje, obavezno izriče i zaštitna mera zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

Sa stanovišta rada, redarske službe treba pomenuti i odredbu člana 11, tač. 3 Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama kojom je propisano da je organizator sportske priredbe povećanog rizika obavezan da odredi i odgovorno lice zaduženo za sprovođenje mera propisanih tim zakonom i saradnju sa Ministarstvom. (Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, „Službeni glasnik RS“, br. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009) Od 19. do 21. novembra 2008. godine, delegacija Stalnog komiteta Saveta Evrope za sprečavanje nasilja gledalaca bila je u konsultativnoj poseti Republici Srbiji. Kao rezultat ove savetodavne posete Srbiji, T- RV tim predstavio je dvadesetdve preporuke u Izveštaju o Konsultativnoj poseti Srbiji povodom primene Konvencije. Osnovna zapažanja ovog tima bila su vezana za činjenicu da nepostoji dovoljna kordinacija između različitih nivoa javnih vlasti i drugih lica koja su nadležna za sprečavanje nasilja na sportskim priredbama. Za rad redarskih službi od posebnog značaja su sledeće preporuke državnim organima: da propiše specifične zakone o kontrolnim sobama stadiona; da propiše specifične zakone o oficirama za bezbednost i redarima; da pažljivo razmatra osmišljavanje i primenu mera kojima bi se osigurala kontrola gledalaca u okviru stadiona na nerepresivan način; da propiše zakone o licenciranju stadiona i drugih sportskih infrastruktura, postavi jasna pravila za određivanje bezbednosnog kapaciteta na mestima sportskih takmičenja i odredi nezavisan organ za pregled stadiona. (Izveštaj Savetodavne grupe o konsultativnoj poseti Srbiji povodom primene Konvencije, 19-21 11.8.2008., Savet Evrope, Strazbur, 6.4.2009.- T-RV (2009) 3, Arhiva Ministarstva omladine i sporta Srbije)

Na sednici održanoj 3. decembra 2009. godine, Savet za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja u sportu Republike Srbije odlučio je da usvoji Akcioni plan za sprečavanje nasilja u sportu. Ciljevi akcionog plana su otklanjanje društvenih okolnosti koje proizvode ovu vrstu nasilja, kao i stvaranje svesti u celom društvu, a posebno među omladinom (jer je utvrđeno da su najčešće žrtve i počinioci nasilja pripadnici mlađe generacije) o štetnosti činjenja nasilja, kao i predstavljanje pozitivnih uzora. Akcioni plan je trebalo da realizuje preporuke T-RV tima Saveta Evrope, ali mnoge preporuke njime nisu uopšte obuhvaćene. Za rad redarskih službi posebno su značajne dve planirane aktivnosti: 1) usvajanje spiska bezbednosnih i sigurnosnih mera, po ugledu na dokumenta Saveta Evrope, i pismeno određenje nadležnosti, i 2) izrada Pravilnika o redarima. Trebalo je da obe aktivnosti budu završene do kraja 2010. godine. One, međutim, nisu realizovane. Razlog je jednostavan - iako je Akcioni plan usvojen pre poslednjih izmena Zakona o sprečavanju nasilja, u njemu nisu stvoreni zakonski osnovi za usvajanje planiranih akata i njihovu pravnu obaveznost. Jedino je omogućeno donošenje Pravilnika o obuci redara, a i on je donet posle zakonom predviđenog roka.

Nakon razmene pisama sa UEFA - om tokom 2011. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova je konačno donelo Pravilnik o programu i načinu sprovođenja obuke za obavljanje poslova redara na sportskoj priredbi (Sl. Glasnik RS, br. 28/2011). Osnovna rešenja iz tog pravilnika su: 1) obuku sprovodi Ministarstvo unutrašnjih poslova u jednom od centara za obuku; 2) obuku polaznika mogu vršiti predavači koji imaju propisanu stručnu spremu, odnosno zvanje; 3) prijavu za obuku podnosi organizator sportske priredbe, pravno lice ili preduzetnik koji obavljaju poslove fizičkog obezbeđenja, a prijava se podnosi policijskoj upravi nadležnoj po mestu sedišta podnosioca; 4) Ministarstvo

evidentira kandidate koji su prošli obuku, izdata uverenja, održanu nastavu, odnosno predavače koji izvode nastavu, raspored časova, spisak polaznika, dnevnik rada; 5) osnovna i dodatna obuka polaznika sprovodi se po Pravilnikom propisanom programu obuke lica koja obavljaju poslove redara na sportskoj priredbi; (Dostupno na: http://www.sarbija.gov.rs/extfile/sr/165814/pz_o_privatnom_obebedjenju00580_cyt.zip) 6) provera znanja kandidata vrši se u toku obuke, pismenim i usmenim ispitivanjem i praktičnom proverom kandidata; 7) polazniku koji uspešno završi obuku izdaje se Uverenje o obučenosti za obavljanje poslova redara na sportskim priredbama; 8) poslove redara mogu obavljati samo lica koja imaju Uverenje, i 9) posle pet godina od dana izdavanja Uverenja pohađa se dodatna obuka, a ona se izvodi i u slučaju da se u postupku nadzora uočeni propusti u obavljanju poslova redarske službe ili ako je došlo do izmene propisa kojima su regulisani poslovi redara na sportskoj priredbi. Lica koja vrše poslove obebedjenja moraju da ispune propisane uslove u roku od jedne godine od dana stupanja na snagu zakona. Jedino fizička lica koja su u vreme stupanja na snagu zakona zaposlena kod pravnih lica koja vrše poslove privatnog obebedjenja u neprekidnom trajanju od najmanje pet godina mogu nastaviti rad, a zahtev za minimalnim stručnim obrazovanjem moraju ispuniti u roku od tri godine od dana stupanja na snagu zakona.

8. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Svakodnevnim neredima i sukobljavanju navijačkih grupa na terenu i van njega koja rezultiraju desetinama povređenih i nažalost u nekim slučajevima usmrćenih osoba, mora se stati na put. Demokratska je obaveza države da rešava ove probleme i omogućiti normalan i bezbrižan život svim građanima. Kao što se da videti, mnoge države koje su imale problem sa ovom pojavom, pokazale su odlučnost i spremnost da se suprotstave. Poučeni tim iskustvima, nosioci političke valsti u našoj državi mogu i moraju da se suprotstvaljaju ovom problemu. Videli smo da je zakonodavac u poslednjih par godina otpočeo sa donošenjem seta zakonskih propisa koji uređuju i regulišu ovu oblast, kao i akcionih planova za njihovo realizovanje. Međunarodne organizacije pokazale su spremnost da nam pomognu u ovoj borbi, predlažući niz preporuka i mera koje treba preuzeti, ali sa druge strane su jasno stavile do znanja da neće tolerisati dalje proširivanje problema, pre svega ukoliko se ispoljava sa inostranim elementom. Sada je red na državi, da pokaže odlučnost i spremnost da te preporke i iskustva sprovede u delo i počne sa sistemskim rešavanjem problema.

Iako vidimo pomake na tom planu, čini nam se da to nije ona rešenost ka suzbijanju koja je neophodna i što je još bitnije kasnijoj prevecniji ovog problema. Izostaje ta odučnost i volja koja je potrebna da bi se tako duboki i složeni problemi rešili. Ostaje da vidimo u narednom periodu kakva će biti odluka države i nadležnih institucija kada je u pitanju ova oblast, s obzirom da nemamo vremena za čekanje jer je ova pojava dobila kritičnu dimenziju.

Međutim ističe se da zbog kompleksnog problema, nasilje na sportskim priredbama nije moguće otkloniti samo primenom represivnih mera od strane policije, već taj problem zahteva sveobuhvatnu saradnju društva, odnosno organizatora sportskih priredbi, uključujući i saradnju između različitih resora i organizacionih jedinica unutar policije, u iznalaženju što boljih preventivnih mera za suzbijanje nasilja na sportskim priredbama.

LITERATURA:

1. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/120.htm>;
2. <http://sr.wikipedia.org/sr>;
3. <http://www.etymonline.com/index.php?term=hooligan>;
4. http://www.navidiku.rs/magazin/zabava/branko-bulatovic-zrtva-otentata_16640;
5. <http://www.vesti.rs/Politika/Saslusan-vodja-Srpskih-navijaca.html>;
6. Izveštaj Savetodavne grupe o konsultativnoj poseti Srbiji povodom primene Konvencije, 19-21 11.8.2008., Savet Evrope, Strazbur, 6.4.2009.- T-RV (2009) 3, Arhiva Ministarstva omladine i sporta Srbije;
7. Kešetović, Ž., 2011, Huligani u Srbiji u trouglu sporta, politike i kriminala, Beograd, Fakultet bezbednosti;
8. Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/205, 107/2005, 72/2009, 111/2009 i 121/2012.
9. Nikolić, Z., 2000, Kriminologija sa socijalnom patologijom, Beograd, Narodna knjiga;
10. Nikolić, Z., 2012, Navijačke i parapolitičke grupe socijalnopsihološki aspekti, Beograd, Bezbednost, br. 1.
11. Vuković, S., 2011, Savremeni pristupi i problemi u socijalnoj prevenciji kriminala, Beograd, Bezbednost, br. 3.
12. Zakon o okupljanju građana, „Službeni glasnik RS“, br. 29/2001, 101/2005.
13. Zakon o prekršajima, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2005, 116/208 i 111/209.
14. Zakon o ratifikovanju Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 9/1990.
15. Zakon o sportu, „Službeni glasnik RS“, br. 24/11 i 99/11.
16. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, „Službeni glasnik RS“, br. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009.
17. Živković, S., 2011, Specifičnosti panike u vanrednim situacijama, Beograd, Bezbednost, br. 3.

**MIKROČIPIRANJE – PREVENCIJA KRIMINALITETA ILI KRŠENJE
TEMELJNIH LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA**

**MICROCHIPPING – CRIME PREVENTION OR VIOLATION OF
FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS**

STRUČNI ČLANAK

Tomica Starčević, univ.spec.crim.*

Ines Jambreč Petrak, mag. iur. Et, univ.spec.crim.*

Sažetak:

Ljudska prava su jedno od najvažnijih, bitnih pitanja političkog života, a možda i života uopće. Bez osnovnih ljudskih prava ne bi bilo života, odnosno prava na život. Upravo navedeno je razlog što od samih početaka bavljenja tematikom ljudskih prava i sloboda, ljudska prava su oduvijek bila nešto po čemu se čovjek osjećao čovjekom, te što znači živjeti i biti čovjek. Zašto vladajući zloupotrebljavaju ljudska prava i što se može učiniti da se zaustavi njihova zlouporaba? Tehnologija (danas) nudi zdravstvene i brojne druge usluge, ali i mogućnost zlouporabe svega navedenog raste zbog etičkog pitanja od zadiranja u temeljna prava i ljudske slobode. Oduzimanje privatnosti (putem nadzornih kamera, prisluškivanja bez zakonske osnove), te prisilno ugrađivanje mikročipa (RFID) ljudima prije nego li je sa svih aspekata ispitana maksimalna korisnost bez mogućnosti zlouporabe s etičkog aspekta ove dubiozne tehnologije nije opravdana. S jedne strane postoji veliki broj koristi od svega navedenog poput nadzornih kamera, prisluškivanja primjerice u svrhu sprječavanja kaznenih djela (u današnje vrijeme posebno terorizma), ugrađivanja mikročipa, no uništavanje naše privatnosti i prava na ljudski integritet mogao bi postati ozbiljan problem. Mikročipiranje ljudi s RFID čipovima vodi teškim dilemama jednako kao i postavljanje kamera svuda po svijetu, prisluškivanje za „opću dobrobit“ (osim u slučajevima predviđenim zakonom, te zbog nacionalne sigurnosti). Unatoč korisnosti navedenih sigurnosnih akcija i argumentima koji govore u prilog istima, ovo je velika prijetnja za temeljna ljudska prava i slobode. Očekuje se od stručnjaka na tom području da pronađu ravnotežu između sigurnosti s jedne, i zaštite temeljnih ljudskih prava i sloboda s druge strane.

Ključne riječi: ljudska prava i slobode, tehnologija, mikročipiranje, prisluškivanje, privatnost

Abstract:

Human rights have become one of the most pressing and intractable matters of political life, and perhaps even of life as such. We might even say that there could be no

---

** Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske,
E-mail: tomica.tomstar@gmail.com*

** Doktorand poslijediplomskog doktorskog studija Kaznenopravnih znanosti, Pravnog fakulteta u Zagrebu,
E-mail: ijambrecpetrak@gmail.com*

life without human rights, without, at the very least, the right to live. This is why, from their very beginnings, human rights have always been a way to think about what it means to be human, and what it means to have the right both to live and to be human. Why do governments abuse human rights and what can be done to deter and reverse abusive practices? The technology offers important health and nonhealth benefits, but raises ethical concerns, including privacy and the potential for coercive implantation of RFID tags in humans before their use becomes widespread and it becomes too late to prevent misuse of this usefull but ethically probematic technology. There is a benefit of an implanable RFID chip but also the erosion of our privacy and a right to bodily integrity might be a problem. Implanting humans with RFID tags is leading to some difficult questions as well as cameras all over the world and eavesdropping. They are definitively threats to humans privacy and the experts must consider how to balance between securitiy and liberty.

Key words: human rights, technology, microchipping, eavesdropping, privacy

1. UVOD

Prevenција i represija su u kriminalističkim znanostima i kaznenom pravu poput krvi i plazme u medicinskim znanostima. Međusobno se prožimaju i jedna bez druge ne idu. Koliko god ih pokušali „odvajati“, one i dalje ostaju nužno povezane i nerazdvojive. Unatoč nekim nastojanjima prikazivanja represije bez preventivnog dijela, ili pak prevencije bez tragova represije nemoguće je, i ta dva instituta uvijek moramo gledati zajedno, međusobno povezane. Od pamtivijeka ljudi su pokušavali spriječiti ponašanja suprotna društveno prihvatljivim obrascima, s time da je svako društvo u svoje doba imalo vlastite obrasce ponašanja. Kršenje tih „obrazaca“ uvijek se sankcioniralo, bilo temeljem „samopomoći“, koja je u nekim starijim društvima (negdje i danas) bila dozvoljena, ili je pak društvo, nekad „plemenski starješine“, danas kazneni sustav i njegovi organi, sankcioniralo prekršitelje temeljem „običajnog prava“, ili kasnije pisanih propisa. Iako naizgled čisto represivne sankcije, poput rezanja šake kradljivcu, sadržavale su u sebi i elemente prevencije. Kazne koje su se tada izvršavale javno (u nekim dijelovima svijeta smrtne kazne se i danas tako izvršavaju), imale su i preventivni učinak i to ne samo na učinioca, već i na sve ostale. Naravno da ni tada, kao ni sada, represija i prevencija nisu mogle generalno iskorijeniti ponašanja koja nisu bila društveno prihvatljiva jer uvijek je bilo onih koji su smatrali da „neće biti uhvaćeni“, te spremni na rizik činjenja kaznenog djela (prekršaja).

Time se može reći da se na prevenciji i represiji, kao pokušaju utjecanja na smanjenje kriminalnih ponašanja treba nastaviti „raditi“, no ne s iluzijom da će se ista ikad moći sasvim iskorijeniti osim u tako zvanom „savršenom društvu“. O savršenom društvu govore zagovornici „Novog svjetskog poretka“. Uspostavljanje takvog društva zahtijevalo bi duboko zadiranje u temeljna ljudska prava i slobode (zagarantirane svim suvremenim demokratskim ustavima) pa je „cijena“ tako zvanog savršenog svijeta odnosno „Novog svjetskog poretka“ čista iluzija, odnosno svojevrsna manipulacija vladajućih struktura da „zavladaju svijetom“ u kojem ne bi živjeli ljudi sa svim svojim dobrim i lošim stranama, već roboti kojima bi navedene strukture upravljale kako žele.

2. POLITIKA SUZBIJANJA KRIMINALITETA

Kad govorimo o politici suzbijanja kriminaliteta svakako treba imati na umu dva aspekta: njezinu teleološku i epistemološku (spoznajnu) dimenziju. Prve sustavno izložene ideje o politici suzbijanju kriminaliteta pronalazimo u djelima tako zvanih prosvjetitelja (Horvatić, Cvitanović, 1999.).

Ideje prosvjetitelja obilježavaju 18. stoljeće, stoljeće Francuske revolucije (1789). To je stoljeće raznih mislioca, filozofa, pravnika, koje opravdano zovemo prosvjetiteljima jer, osim protivljenju feudalnog sustava, te ogorčeni privilegijama Katoličke crkve, čeznu za društvenim legitimitetom, a praznovjerje, predrasude i neznanje smatraju neprijateljem čovječanstva. Religiju smatraju svetom kugom vjerskih praznovjerja koju koriste dobro obrazovani redovnici kao alat protiv ljudi i njihovih slabosti u prednosti zbog znanja koji isti posjeduju. Običnim ljudima u to doba znanje nije bilo dostupno, te stoga i govorimo o „mračnom dobu srednjega vijeka“. Mračno u smislu, kako čovjek ne vidi po mraku, tako i čovjek koji ne zna, ne vidi od neznanja. Religija ide ruku pod ruku s vladajućim strukturama (u ono vrijeme carevima, kraljevima i svećenicima), služeći im protiv neukog puka. Prosvjetiteljima je bilo zajedničko suzbijanje vjerskog praznovjerja i odanosti Crkvi, instituciji moćnika. Odricanje svega i asketski život je u potpunoj suprotnosti s ljudskom prirodom. Čovječanstvo bi se trebalo osloniti na znanje i razum, jer jedino time može se oduprijeti zlu. Montesquieu u svom najpoznatijem djelu „L'esprit des lois“ (Duh zakona), 1747. godine „govoreći o zakonodavnoj politici, zagovara iznalaženje sredstava za izgradnju najboljeg zakonodavstva, podrazumijevajući pod time takvo zakonodavstvo, koje će – posebno kada se radi o kaznenom zakonodavstvu – sprječavati odnosno suzbijati kriminalitet, istodobno osiguravajući temeljna prava pojedinca“ (Horvatić, Cvitanović, 1999.). Politika suzbijanja kriminaliteta se ukratko može definirati kao „racionalna i planirana organizacija društvenih djelatnosti usmjerena na suzbijanje kriminaliteta i delinkvencije; praktična djelatnost preventivne i represivne, pravne i izvanpravne naravi odnosno sadržaja, te istodobno samostalna znanstvena disciplina s posebnim predmetom, metodološkim sustavom, teorijskim i praktičkim dijelovima“ (Horvatić, Cvitanović, 1999.).

2.1. Dvije glavne orijentacije u suvremenoj politici suzbijanja kriminaliteta

2.1.1. Represija

U suvremenoj politici suzbijanja kriminaliteta su se iskristalizirale dvije glavne orijentacije: represivna i preventivna (Horvatić, Cvitanović, 1999.). Ne ulazeći preduboko u povijesni pregled razvitka represije i prevencije kao funkcije u sprječavanju kriminalnih djelatnosti, ipak se mora istaknuti represivna funkcija kao prvotna funkcija na samom početku civilizacije. Retributivna kazna počinitelju kaznenog djela imala je funkciju čiste odmazde. U jednom od najstarijih zakonika, Hamurabijevom zakonu imamo prikazane primjere „odmazde“, no i kasnije, u zakonima stare Grčke (Kurtović, 2002.). Represivna orijentacija je u povijesnom smislu starija orijentacija, i nekada se provodila jedino i isključivo kao vladajući koncept suzbijanja kažnjivih ponašanja (Kurtović, 2002.). Represija danas, i represija nekad, nisu više istoznačni pojmovi. Danas represivna politika ima sasvim drugačije značenje i sadržaje. Kazna više nije jedina kazneno pravna sankcija, individualizacija kazne je sveprisutna u kaznenopravnim zakonodavstvima većine

demokratskih društava, a razvoj ideje o temeljnim ljudskim pravima i slobodama je u velikoj mjeri izvršio utjecaj na kažnjavanje uopće. Iako je kazna i danas svojevrsno zlo za počinitelja kaznenog djela kojim se on kažnjava za počinjeno „nedjelo“, nastoji se da kazna bude maksimalno individualizirana,

te se sve više pribjegava tako zvanim admonitivnim (Cvitanović, Glavić, 2012.) sankcijama upozorenja, uvođenju alternativnih kaznenih sankcija, novčanih kazni, a u novije vrijeme za lakša kaznena djela i rad za opće dobro. Uz kazne se mogu počiniteljima izricati i sigurnosne mjere koje dodatno pomažu počinitelju kaznenog djela da shvati što je učinio. Kod neubrojivih osoba se pak kažnjavanje uopće ne provodi u klasičnom smislu, već se sudi prema Zakonu o osobama s duševnim smetnjama. Liječenje od ovisnosti, zabrana upravljanja motornim vozilom i ostale mjere samo su neke od navedenih zakonskih mjera koje „pomažu“ u kažnjavanju.

2.1.2. Prevencija

Pojam prevencija kriminaliteta pretpostavlja „ukupnost planski osmišljenih i organizirano poduzetih mjera kojima se nastoje ukloniti ili barem smanjiti izravni odnosno neizravni uzroci kažnjivih ponašanja, pogotovo onih najtežih“ (Cvitanović, Glavić, 2012.). Prevencija je svojevrsna strategija borbe protiv kriminalnih ponašanja, no tako što se takva ponašanja razmatraju sa svih aspekata. Prilikom razmatranja uzimaju se u obzir gospodarske, socijalne, političke i druge okolnosti u određenoj državi. Svi ti aspekti promatraju se pak s gledišta ne samo jedne znanosti već interdisciplinarno, s kriminološkog, psihološkog, pravnog, socijalnog, ekonomskog, aspekta kako bi se došlo do pravog uvida u problematiku, te pokušalo donijeti neke odluke kojima bi se direktno utjecalo na smanjenje barem određenog broja kriminalnih radnji odnosno kažnjivih ponašanja (bilo kaznenih ili prekršajnih).

2.2. Svrha kažnjavanja – „liječiti uzrok, a ne posljedicu“

U dugom povijesnom razvitku društvene reakcije na nedopuštena ponašanja pojedinaca, kazna je najstarija i danas još uvijek glavna vrsta kaznenopravne sankcije koja predstavlja oduzimanje ili ograničavanje temeljnih prava i sloboda počinitelja kaznenih djela. Nekada je to bila surova, tjelesna, nehumana kazna (doba kada su se kazne izvršavale prema težini kaznenog djela, od teških tjelesnih kazni, bičevanja, torture, do smrtne kazne – iako slične kazne postoje i danas u 21. stoljeću u određenim državama). Temelj odnosno pravna osnova kazne (*ius puniendi*) je različito razmatrana od strane različitih filozofskih pravaca. Temelj prava na primjenu kazne nalazi se u nužnosti i korisnosti kazne za zaštitu društva i pojedinaca u njemu. Pitanje koje nužno povezano s pravnom osnovom primjene kazne je pitanje svrhe kažnjavanja. Na to pitanje odgovor nalazimo u tri teorije koja svaka zasebno ima drugačiji pogled i drugačija stajališta (argumente) za navedeno. Apsolutna teorija smisao i opravdanje nalazi u pravednoj odmazdi. Odmazda i osveta pri tome nisu istoznačni pojmovi. Dok je osveta „nekontrolirana reakcija nošena mržnjom, oslobađanje potisnute agresije i ne može opravdati kažnjavanje jer stvara začarani krug osvetničkih radnji, odmazda je racionalna mjera kojom se želi ostvariti pravednost“ (Cvitanović, Glavić, 2012.). Relativne teorije smisao i opravdanje kazne nalaze samo ako se njome postiže određena svrha odnosno ako je kazna usmjerena ka određenom cilju, a to je spriječiti buduće počinjenje kaznenog djela.

Ove teorije zovemo teorijama prevencije. Mješovite ili eklektičke teorije kombiniraju zahtjeve pravedne odmazde (retribucije) i prevencije, pa kazna mora preventivno djelovati, ali i biti odmazda za počinjeno djelo. Mješovite teorije su nastale početkom 20. stoljeća i danas prevladavaju u suvremenoj teoriji i praksi. One „prihvaćaju od apsolutnih teorija ideju pravedne ili zaslužene kazne, a specijalnu i generalnu prevenciju nastoje dovesti u uravnoteženi odnos“ (Cvitanović, Glavić, 2012.).

S obzirom na različita teorijska stajališta koja je „teško izraziti preciznom formulom kakvu zahtijeva zakonski tekst, svrha kažnjavanja se rijetko propisuje u kaznenim zakonima, no hrvatski Kazneni zakon ipak sadržava o tome posebnu odredbu Bojanić, I., Mrčela, M., 2006) u članku 41. Kaznenog zakona. Prema toj odredbi: „svrha kažnjavanja je izraziti društvenu osudu zbog počinjenog kaznenog djela, jačati povjerenje građana u pravni poredak utemeljen na vladavini prava, utjecati na počinitelja i sve druge da ne čine kaznena djela kroz jačanje svijesti o pogibeljnosti činjenja kaznenih djela i o pravednosti kažnjavanja te omogućiti počinitelju ponovno uključivanje u društvo“ (Kazneni zakon Republike Hrvatske - Pročišćeni tekst, Narodne novine: 126/11, 144/12, 56/15, 61/15.). Iako se suvremena kaznena zakonodavstva prilikom određivanja kazne uglavnom temelje na postavkama i načelima mješovite ili eklektičke teorije o svrsi kažnjavanja, možemo primijetiti da je povećan represivni faktor u skoro svim zakonodavstvima. Propisivanje strožih kazni se kroz povijest pokazalo neadekvatnim zbog toga što dovodi u pitanje ljudsko dostojanstvo, no i zbog toga što samo zastrašivanje „prije dovodi do povrata nego sprječavanja kriminaliteta“ (Kazneni zakon Republike Hrvatske - Pročišćeni tekst, Narodne novine: 126/11, 144/12, 56/15, 61/15.). Ljudski faktor je u svim znanstvenim disciplinama najmanje pouzdan, i najmanje predvidljiv faktor, pa samim time i nema apsolutne garancije za maksimalnu uspješnost, te apsolutnu provedivost zakona. Odlučiti se isključivo za jednu teoriju, te primjenu iste, pokazalo se neuspješno. Iz tog razloga niti mješovita teorija nije polučila rezultate koji se očekuju, a to je veće smanjenje rasta stope kriminaliteta. Jedan od glavnih razloga je sličan onom „medicinske prirode“. Nije poanta „liječiti“ posljedicu nego pronaći uzrok bolesti. Ovdje nemamo ljudski organizam i uzrok bolesti/posljedicu u tom smislu, no imamo „bolesno društvo“ koje također ima uzrok i posljedicu svoje bolesti. Navedeno pak trebamo tražiti u gospodarskim socijalnim, političkim, društvenim, povijesnim i drugim faktorima, te nakon detaljne analize doći do zaključka što i kako, vezano uz kriminalitet i njegovo suzbijanje. Različiti pristupi, različita gledišta i različiti oblici kriminaliteta.

Dakle, cijela problematika vezana uz porast i suzbijanje kriminaliteta kao fenomenološke pojave traži interdisciplinarnu analizu i pronalaženje uzroka i rješavanja istog kako bi se tek nakon toga eventualno pokušalo rješavati posljedice adekvatno propisanim zakonskim mjerama.

3. TEMELJNA LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

O ljudskim pravima i slobodama piše se s raznih aspekata: filozofskih, političkih, socijalnih, psiholoških, pravnih i mnogih drugih, što samo ukazuje kolika je važnost ljudskih prava uopće, te kako taj pojam nikad ne gubi na značenju unatoč tome što se nalazimo u 21. stoljeću kada ta problematika više ne bi trebala biti toliko aktualna. Ipak, rasprava o ljudskim pravima, danas možda više nego ikad, sve je češći predmet brojnih rasprava, kako sa znanstvenog aspekta, tako i novinarskog, političkog, te mnogih drugih. Ljudska prava (Kurtović, 2002.), unatoč osnivanju međunarodnih organizacija i zaštiti koje

bi iste trebale provoditi, krše se i dalje, čak možda u nekim dijelovima zemljine kugle više nego ikada.

3.1. Legalno zadiranje u ljudska prava i slobode

Iako postavljena, te u većinu ustava i zakona ugrađena, temeljna prava i slobode često su kršena legalnim „perfidnim“ djelovanjima vladajućih struktura pod krinkom legitimnosti i svrshodnosti. Nekoliko primjera izrazito „opravdava“ gore napisano.

Primjerice, svaka državna vlast za upravljanje društvom, održanje reda i mira, sprječavanje i kažnjavanje zločina mora se oslanjati na mehanizme fizičke prinude kao što su vojska, policija, razne inspekcijske i upravne službe. Te su službe od vitalnog značaja za državu, a njihovo djelovanje upravo zbog „osjetljivosti“ njihovog mogućeg zadiranja u ljudska prava i slobode mora biti izričito propisano zakonom. Kako njihove ovlasti, tako i njihova ograničenja. Te iste službe koliko mogu biti korisne, toliko mogu biti i štetne za normalno funkcioniranje jednog društvenog poretka ukoliko prekorače zakonom propisane ovlasti. Na žalost, primjere prekoračenja ovlasti navedenih službi nemamo samo u nerazvijenim, već i u demokratskim društvima. Generalno govoreći, što više te službe poštuju ljudska prava i ne krše ovlasti propisane zakonom i ustavom određenog društva/države, to je veći stupanj sigurnosti i stabilnosti određenog društva i države (Vučinić, Vrkaš-Spajić, Bjelković, 2003). Od velikog je značenja da ovlaštenja policije, vojske i ostalih represivnih organa budu temeljito propisana i uređena zakonom, te da njihovo osoblje bude na profesionalnoj razini poznavanja granica svojih ovlaštenja, disciplinirano i profesionalno osposobljeno. Policija često, kako „opravdano“, tako i „neopravdano“ prekoračuje svoje ovlasti. Upravo zbog značaja policije za unutrašnju sigurnost države, međunarodni mir, prava i „obveze policije su dodatno precizirana s dva važna međunarodna dokumenta: Kodeksom UN o ponašanju službenika koji primjenjuju pravo i Deklaracijom Savjeta Europe o policiji.

Ovi dokumenti sadrže dva osnovna principa koja reguliraju prava i obveze policije: 1. pravo svih pripadnika policije da odbiju izvršenje nezakonitih naređenja, posebno da izvrše „prijeka smaknuća, mučenja ili druge oblike nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja“, uz zabranu pozivanja na odgovornost zbog toga od strane pretpostavljenog; 2. upotreba sile samo kada je to apsolutno neophodno te kada je ista u razmjeru potrebnom za obavljanje dužnosti“ (Vučinić, Vrkaš-Spajić, Bjelković, 2003). Upotreba sile zavisi od procjene policije i svakog konkretnog slučaja, no uvijek se moraju uzeti u obzir sljedeći činioci: 1. priroda cilja koji se želi postići djelovanjem policije, 2. moguće opasnosti po život i tjelesni integritet i 3. stupanj rizika u kojem primijenjena sila može rezultirati lišavanjem života (Vučinić, Vrkaš-Spajić, Bjelković, 2003). U totalitarnim režimima vladajuće strukture su policiju „legalno“ koristile za likvidacije i nestanke (bez ikakvih provedenih sudskih postupaka).

To je bio najlakši i najbrži način „rješavanja“ političkih neistomišljenika. Žalosan je što ne možemo reći da su isključivo totalitarni režimi „žrtve“ djelovanja policije u korist vladajućih struktura što su nam pokazali primjeri iz svijeta, pa i kod nas. Policija je uvijek bila, i uvijek će ostati represivni aparat u rukama vladajućih struktura unatoč tome što su iste odabrane od strane naroda, te samim time obvezane služiti narodu. Stvarnost je drugačija. Zakoni se prilagode trenutku koji odgovara vladajućoj strukturi, vladajućoj eliti, te provode kako odgovara malobrojnim. Narod ovdje ostaje nemoćan gledajući kako „izabrani“ na legalan način gaze svoja izborna obećanja.

4. MIRKROČIPIRANJE

O mikročipiranju stanovništva se u zadnje vrijeme puno piše na raznim stranicama kako alternativnim, tako i onima znanstveno potkrijepljenim, iako puno manje. O tako zvanom „Kontroli uma“ putem implantacije mikročipa ozbiljno je govorila Rauni L.L.Kilde (Bright Light on Black Shadows, 2015) na raznim konferencijama, te u svojoj knjizi koja je izdana nakon njene smrti (iako više kao bestseller nego znanstvena literatura).

Osim nje o opasnosti „kontrola uma“ javno govori i Witte Henning, kao i Magnus Olsson, članovi Europske komisije protiv tajnog uznemiravanja odnosno prvog „Europskog udruženja ciljanih pojedinaca (TO), žrtvi elektroničkog zlostavljanja, kontrola uma“*. Orvelovsko* futurističko totalitarno društvo kroz proces mikročipiranja bi ušlo u jedno od svojih zadnjih faza potpunog zadiranja u ljudska prava i slobode. O mikročipiranju se ozbiljnije počelo pisati početkom 2013. godine, a ponovo sredinom listopada te iste godine kada je zakon o kojem je pisano „odgođen“ zbog teške financijske krize koja je zadesila Sjedinjene američke države. Odgađanje tako zvane „BRAIN“ inicijative kojom se želi potpuno preuzeti kontrola ljudskog uma neće i zaustaviti takvu ideju koja će zaživjeti, vjeruje se kroz nekoliko godina. Ne možemo više reći da se radi o teoriji zavjere, već je i službeno potvrđeno ono o čemu se godinama potihom govorilo, te što će u skoroj budućnosti postati stvarnost. Mikročipom se ljudima može manipulirati da budu agresivni ili submisivni, pretjerano seksualizirani, ili pak seksualno zakočeni, te utjecati na razne druge emocije i doživljaje utjecajem na neurotransmitere u našem organizmu koji reagiraju na sadržaje mikročipova. Biočip, stručno zvan RFID (Radio Frequency Identification Device) može kontrolirati raspoloženje, a njime se na daljinu može i izazvati infarkt da izgleda poput klasične nesreće/bolesti. Moguća je doslovna mentalna, emocionalna, fizičko-biološka kontrola svakog nosioca čipa. Mikročip, u kojem će biti ugrađena radio frekvencija RFID (<http://www.rfid-konferencija.net/>), biti će ljudima umetnut u svrhu „kvalitetnije medicinske skrbi“ novog Obama Health Care zdravstvenog zakona <http://obamacarefacts.com/obamacare-microchip-implant.php>) SAD-a.

Neke države poput primjerice Virginije već su u nastojanju da se ideja provođenja istog zaustavi prije početka provođenja. Biometrijska kartica (National Biometric ID Card) (<http://en.wikipedia.org/wiki/Biometrics>) je kartica koja uz pomoću ugrađenog mikročipa, te pomoću „Big brother“ elektroničke baze podataka za praćenje može svakoga

---

* Magnus Olsson je direktor Europske komisije protiv tajnog uznemiravanja (*European Coalition against Covert Harassment*), Witte Henning je doktor znanosti i odvjetnik, rođak preminule Rauni – Leena Luukanen Kilde. Witte Henning i Rauni L.L. Kilda kao članovi uprave su se oštro suprotstavili ulasku pojedinih članova u istu. Smatrali su da kandidati nemaju istinite i dobre namjere, te ne udovoljavaju kriterijima za članstvo. Rauni Kilda je svoj posljednji govor o kontroli uma održala na konferenciji u Bruxellesu, u novembru 2014. Iduće godine, 08. 02. 2015. Rauni je umrla od karcinoma. Direktor Magnus Olsson je o smrti koja se mnogima činila čudna iznio intervju koji se može pogledati na YouTube-u.: <https://www.youtube.com/watch?v=cIa0Xi6DG1g>, 22.02.2015.

* Eric Arthur Blair (25.06.1903. – 21.01.1950), poznatiji je pod pseudonimom George Orwell. Bio je engleski pisac i novinar koji je osim vrlo osebujnog opisa, što novinarskog, što beletrističkog iza sebe doista ostavio trag u ljudskoj povijesti. Njegova knjiga „1984“ (*Nineteen Eighty – Four*), koju je napisao 1949. godine je mnoge potaknula na temu o kojoj se danas govori s određenim odmakom u smislu da li se doista radi o realnom prikazu budućnosti ili je sve to ipak malo SF viđenje svijeta. Jesu li svi orvelovski „zločinci“ koji žele uzeti kontrolu svjetske vlasti i svijet pretvoriti u jedan ogroman totalitaristički poredak uistinu realni, uistinu tako moćni i hoće li svijet uskoro doista početi sve više izgledati orvelovski vrijeme će pokazati. <http://www.britannica.com/biography/George-Orwell>

identificirati gdje god se ta osoba nalazila. Barack Obama je javno objavio „BRAIN“ inicijativu koja će obuhvatiti kompletnu svjetsku populaciju (<http://www.dnevno.hr/vijesti/svijet/102774-video-potvrdeno-mikrocipiranje-ljudi-krece-2017-godine.html>). O svemu do sada napisanom, moguća su razna nagađanja i „vaganja“ koliko je koristi, a koliko štete od mikročipiranja. Objašnjenja pristalica mikročipiranja su vođena argumentima dobrobiti za čovječanstvo, no snažni su i argumenti protiv, a tiču se uglavnom dubokog zadiranja u temeljna ljudska prava i slobode. Prema nekima cijeli taj prijedlog podsjeća na nacističke koncentracione logore gdje su se zatvorenici tetovirali s 5 znamenaka Hollerith* brojeva kako bi ih se identificiralo pomoću bušenih kartica razvijenih od strane IBM-a. Tiranija nacističke Njemačke, kao i ostalih totalitarističkih režimima diljem svijeta mogla bi se dogoditi ovaj put na globalnoj svjetskoj razini s tehnokratskom strukturom na vrhu strukture moći. Europska unija kreće se prema obveznom ID sustavu za sve građane u svrhu standardizacije osobnog i on-line poslovanja preko „jedininstvenog elektroničkog potpisa“. Prema Europskoj komisiji, jedinstven ID zaštitio bi pristup internetu, on-line podacima i u trgovini. Ovaj prijedlog podsjeća ništa manje nego na uvod u obavezno „čipiranje“ građana, a iza ovog plana stoji moćna Bilderberg grupa*.

---

* „Herman Hollerith (1860-1929) - Djeluje u SAD-u, gdje 1884. prijavljuje prvi u nizu patenata strojeva za razvrstavanje bušenih kartica. Osnovna namjena Hollerithovog stroja je bila razvrstavanje bušenih kartica s podacima o popisu stanovništva SAD-a iz 1890. godine, jer se tamo javio problem kod popisa stanovništva, koje se provodilo svakih deset godina. Sam proces obrade podataka trajao je barem još desetak godina, čime su podaci u vrijeme izlaska bili zastarjeli, pa je Ured za statistiku, gdje je Hollerith, po struci inženjer, radio, tražio praktično rješenje. Odabravši tadašnju suvremenu tehnologiju elektromagneta, nakon više pokušaja je konstruirao stroj koji je to radio daleko brže i jednostavnije od dotadašnjih mehaničkih strojeva, te je kao pogon koristio električnu energiju. Hollerith ga je nazvao sortirnim strojem, a možemo ga smatrati prvim modernim strojem za obradu podataka. Taj stroj nije obavljao aritmetičke operacije, već obrađivao podatke, tj. zbrajao ili brojio podatke s bušenim karticama. Time je započelo doba moderne obrade podataka. Hollerith je iznajmio 56 strojeva Uredu za statistiku, i nakon što je obavljen popis stanovništva 1890., šest tjedana kasnije je dobiven broj stanovnika SAD-a. To je bio izniman rezultat i dokaz da je budućnost obrade podataka mehaničkim putem krenula naprijed velikim koracima. Uskoro je Hollerithova Tabulating Machine Company nakon udruživanja s nekim manjim kompanijama 1924. preimenovana u International Business Machines, ili IBM te je poznata i danas u svijetu proizvodnje i primjene računala.“
<http://www.columbia.edu/cu/computinghistory/hollerith.html>, 28.03.2011.,
http://www.encyclopedia.com/topic/Herman_Hollerith.aspx (2004),
<http://inventors.about.com/library/inventors/blhollerith.htm> (2016)

* Bilderberški skup je naziv za neslužbeni godišnji skup zatvorenog tipa sa oko 200 gostiju, od kojih većinu predstavljaju utjecajne osobe na području poduzetništva, medija i politike. Prema nekim teorijama i procjenama, jedna je od najmoćnijih političkih, medijskih, ekonomskih poslovnih skupina a sastaje se na raznim lokacijama jednom godišnje radi raspravljanja o budućnosti svijeta. Neki grupu optužuju da potajno vlada i upravlja svijetom preko EU, G8, WTO, Svjetskog ekonomskog foruma . Članovi skupine su predsjednici država, ministri, vlasnici korporacija, bankari, industrijalci, predstavnici medijskog kartela poput: David Rockefellera, Henry Kissingear, Bill Clintona, Gordon Browna, Angele Merkel, Alan Greenspan, Ben Bernanke-a, Larry Summers-a, Tim Geithner-a, Lloyd Blankfein-a, George Soros-a, Donalda Rumsfeld, Ruperta Murdoch i drugih državnika, visokih djelatnika NASA-e, senatora, kongresmena, predsjednika država, kraljica i kraljeva (princ Charles). Prema:
<http://www.bilderbergmeetings.org/index.php>; <http://www.globalresearch.ca/the-true-story-of-the-bilderberg-group-and-what-they-may-be-planning-now/13808>;
<http://www.bilderbergmeetings.org/index.php>; <http://www.bilderberggroup.net/>

5. ZAKLJUČAK

Oduvijek se težilo u društvu uspostaviti red kako bi isto funkcioniralo i taj se red uspostavljao kroz stoljeća na razne načine. Ono što se nije promijenilo je da, oduvijek postoje vladajuće strukture društva (nekad plemenske starješine, danas premijeri/predsjednici i njihovo osoblje) na jednoj, te narod na drugoj strani. Vladajući sloj je uvijek trebao biti u službi naroda, no zapravo nikada nije bilo tako. Uz neizmjeran napredak tehnologije u 20. stoljeću koji se nastavio i u 21. stoljeću, vladajućoj strukturi stoje na raspolaganju izrazito moćni instrumenti „kontrole“ čija bi zlouporaba ozbiljno dovela u opasnost ljudska prava i slobode.

Hoće li se dogoditi da vladajuće strukture (tako zvani „moćnici“ 21. stoljeća) izvrše finalnu manipulaciju mase, ili će narod „progledati“, te shvatiti da je danas znanje doslovno nadohvat ruke pokazati će se uskoro. Ova problematika zaslužuje maksimalnu pozornost znanstvenika, pravnika, pisaca, novinara, intelektualaca, no i široke mase općenito koja želi „znati“. Ustavima razvijenih demokratskih zemalja su ljudska prava i slobode jasno deklarirana, a zakonima i pod zakonskim aktima trebaju biti također precizno razrađena kako bi zlouporaba istih od strane vladajućih struktura bila svedena na najmanju moguću mjeru. Hoće li se dogoditi da vladajuće strukture (tako zvani „moćnici“ 21. stoljeća) izvrše finalnu manipulaciju mase, ili će narod „progledati“, te shvatiti da je danas znanje doslovno nadohvat ruke pokazati će se uskoro. Ubiti čovjeka se može na puno načina. Kada ga se ne želi ubiti fizički, onda se to čini „ubijanjem čovjeka u čovjeku“, njegovim porobljavanjem, gubitkom ljudske prirode. Oduzimanje čovjekove istinske slobode, spontanosti, kreativnosti i ostalog je svojevrsno „ubojstvo“. Navodi li sve gore napisano da je pred nama jedno novo doba, tako zvani „Novi svjetski poredak“, vladavina tehnokratske elite i masovno porobljavanje, ili je to ipak samo masovno zastrašivanje. Za sada je cijela tematika nedovoljno znanstveno istražena i argumentirana, no ipak itekako vrijedna daljnjeg istraživanja. U skladu sa svime navedenim, autori su se morali služiti najviše raznim istraživanjima internetskih stranica od kojih su neke bile blokirane. Postavlja se važno pitanje. Je li mikročipiranje na način kako je tumačila Rauni Kilda (2015) svojevrsan tabu o kojem se nitko ne usudi pisati osim novinara koji se bave istražiteljskim novinarstvom, ili je to ipak „zastrašivanje mase“?!? Postoje činjenice koje govore u prilog, a još više onih koje govore protiv mikročipiranja, tako da to pitanje traži znanstveni odgovor potkrijepljen iscrpnim znanstvenim istraživanjem.

LITERATURA:

1. Bojanić, I., Mrčela, M. Svrha kažnjavanja u kontekstu šeste novele kaznenog zakona. 2006. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu. Zagreb. Vol. 13. Broj 2/2006. str. 431-449.
2. Cvitanović, L., Glavić, I. 2012. Uz problematiku sigurnosne mjere zabrane pristupa internetu. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu. Vol. 19. Broj 2/2012. str. 891-916.
3. Derenčinović, D. et. al, 2013. Posebni dio kaznenog prava. Zagreb. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
4. Horvatić, Ž. 2002. Djelovanje međunarodnih organizacija u suzbijanju kriminala. Zagreb. Sveučilišna tiskara d.o.o.
5. Horvatić, Ž., Cvitanović, L., 1999. Politika suzbijanja kriminaliteta. Zagreb. MUP RH.
6. Kazneni zakon Republike Hrvatske. Pročišćeni tekst. Narodne novine: 126/11, 144/12, 56/15, 61/15.
7. Kecmanović, D. et al. 1986. Psihijatrija. 3. izd. Zagreb. Medicinska knjiga Beograd – Zagreb.
8. Kilde, Rauna, L.L. 2015. Bright Light on Black Shadows. Georgetown. Infonurt2. Bohdan Szewczyk.
9. Kurtović, Š. 1996. Kant: moral i pravo otpora. Politička misao. Vol. XXXIII. Br. 4. str. 84-122.
10. Kurtović, Š. 2002. Opća povijest prava i države, I. knjiga. 4. izd. Zagreb. Vlastita naklada autora.
11. Kurtović, Š. 2002. Opća povijest prava i države, II. knjiga. 4. izd. Zagreb. Vlastita naklada autora.
12. Kurtović, Š. 2005. Hrestomatija opće povijesti prava i države. I. knjiga. Zagreb. Vlastita naklada autora.
13. Moro, Ljiljana et. al. 2011. Psihijatrija. 2. izd. Zagreb. Medicinska naklada Zagreb.
14. Novoselec, P., Bojanić, I. 2013. Zagreb. Opći dio kaznenog prava. 4. izd. Zagreb. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
15. Stojanović, Z. 2011. Preventivna funkcija krivičnog prava. Beograd. Crimen (II), 1/2011. str. 3-25.
16. Ustav Republike Hrvatske. Pročišćeni tekst. Narodne novine: 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
17. Vučinić, Nebojša B., Spajić Vrkaš, V., Bjelković, S. 2003. Ljudska prava za nepravnike, Podgorica. Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore i Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
18. Weber, M. 1999. Vlast i politika. Zagreb. Naklada Jesenski i Turk-Hrvatsko sociološko društvo.

**PRIMJENA DNK ANALIZE U RASVJETLJAVANJU KRIVIČNOG DJELA
TEŠKOG UBISTVA**

**THE ROLE OF DNA EXPERTISE IN THE DISCOVERY OF THE CRIME OF
AGGRAVATED MURDER**

STRUČNI ČLANAK

Mladen Vukovic, MA*

Sažetak:

Suzbijanje kriminaliteta predstavlja stalni i veoma aktuelan i problematičan dio sveukupne bezbjednosne problematike i stanja u društvu. Najteža krivična djela među kojima su ubistva i teška ubistva, kao tradicionalni oblici nasilnih krvnih delikata, otkrivaju se najčešće klasičnim metodama i sredstvima, iako se u savremenim uslovima koriste nove metode i vještačenja koje doprinose još efikasnijem otkrivanju i suzbijanju ovih krivičnih djela. Analiza dezoksiribonukleinske kiseline (DNK analiza) predstavlja metodu kriminalističke identifikacije učinioca najtežih krvnih delikata. Shodno navedenom u ovom radu će se prezentirati, analizirati i problematizovati primjena DNK vještačenja u otkrivanju i rasvjetljavanju krivičnog djela teškog ubistva. Pored toga rad će sadržavati studiju slučaja iz kriminalističke prakse Centra javne bezbjednosti Banja Luku, Sektora kriminalističke policije, gdje je na osnovu primjene DNK analize rasvjetljeno krivično djelo teškog ubistva.

Ključne riječi: DNK, teško ubistvo, vještačenje, otkrivanje, dokazivanje.

Abstract:

Combating crime is a constant and very topical and problematic part of the overall security issues and the situation in the society. The most serious crimes including murder and aggravated murder, as well as traditional forms of violent homicide, reveal the most common conventional methods and means, although in contemporary conditions use new methods and expertise that contribute to more efficient detection and suppression of these offenses. The analysis of deoxyribonucleic acid (DNA) is a method of identifying criminal perpetrators of the most serious homicide. Accordingly, this paper will present, analyze and problematize the application of DNA expertise in discovering and clarifying the criminal offense of aggravated murder. In addition, the work will include a case study from criminal practices Public Security Centre Banja Luka, the Criminal Police Department, where based on the application of DNA analysis elucidated criminal offense of aggravated murder.

Keywords: DNA, aggravated murder, expert analysis, detection, proving.

---

* University of Banja Luka, College of Internal Affairs - doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu
Ministarstvu unutrašnjih poslova, Uprava za policijsko obrazovanje, Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka
E-mail: mladen_vukovic1983@yahoo.com

1. UVOD

Identifikacija lica (izvršioca krivičnih djela) na osnovu utvrđivanja DNK profila (na osnovu genetske kompozicije dobijene iz izuzetog biološkog materijala) predstavlja jednu od najnovijih i najsigurnijih metoda kriminalističke identifikacije. U svjedским okvirima se koristi već oko dvadesetak godina, s tim da je unazad desetak godina koristi u našoj kriminalističkoj praksi. Kriminalističke metode identifikacije na osnovu utvrđivanja DNK profila pružaju izvanredne mogućnosti u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela. Na osnovu DNK analize i komparacije spornih i nespornih uzoraka veoma uspješno su rasvjetljavani najteži oblici nasilnih krvnih delikata. Međutim stručna javnost ne bi smjela da izgubi iz vida domene, granice i ograničenja ovih metoda. Opasnosti od kontaminacije biološkog materijala kao i dokazivanje relevantnosti između traga i krivičnog djela predstavlja ozbiljne izazove koje organi unutrašnjih poslova, tužilaštvo, sud i naučna javnost moraju da imaju na umu. Od njih se očekuje da svako u svom domenu bude maksimalno svjestan vrijednosti ali i mogućnosti grešaka u radu sa DNK dokazima i da pruži doprinos njihovom predupređenju. Shodno navedenom u ovom radu će se pre prezentirati, analizirati i problematizovati primjena DNK vještačenja u otkrivanju i rasvjetljavanju krivičnog djela teškog ubistva. Pored toga rad će sadržavati studiju slučaja iz kriminalističke prakse Centra javne bezbjednosti Banja Luka, Sektora kriminalističke policije, gdje je na osnovu primjene DNK analize rasvjetljeno krivično djelo teškog ubistva.

2. ANALIZA DEZOKSIRIBONUKLEINSKE KISELINE

Analiza dezoksiribonukleinske kiseline označava skup primijenjenih biohemijskih i molekularno-genetičkih metoda za izdvajanje molekule DNK iz biološkog traga koji može poslužiti kao DNK uzorak, umnožavanje fragmenata određenih genetičkih lokusa iz izdvojenih molekula DNK, elektroforetsko razdvajanje umnoženih DNK fragmenata, detekciju razdvojenih fragmenata, utvrđivanje prisutnih varijanti alela na DNK fragmentu ili biološkom tragu (Simonović, 2002). Članom 117. Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske se precizira da će analizu DNK obavljati "institucija koja posjeduje potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme, da obavlja forenzičku DNK analizu". Na osnovu preporuke o primjeni analize DNK u krivičnompravnom sistemu Komiteta ministara država članica Savjeta Evrope je određeno da će se zemlje članice zalagati za standardizaciju analize DNK na nacionalnom i na međunarodnom nivou i to kroz međusobnu saradnju, te da će se međunarodna razmjena zaključaka analize DNK vršiti na način da će ona biti moguća samo između država koje prihvataju i ostvaruju uslove određene ovom preporukom, a posebno u skladu sa odgovarajućim međunarodnim pravilima razmjene podataka vezane uz krivične predmete, kao i u skladu sa članom 12 Konvencije o zaštiti podataka. Materijalni uslov za vršenje analize DNK sastoji se u postojanju neophodne potrebe da se takvom analizom odredi identitet ili činjenice da li tragovi materija koji su otkriveni potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog ili oštećenog (Primorac i dr., 2009). Formalni uslov za ovo vještačenje se u zakonu posebno ne utvrđuje, pa treba smatrati da u tom pogledu važe opšta pravila koja se inače odnose na formalni uslov za određivanje vještačenja (Jekić i Škulić, 2002). U cilju utvrđivanja identiteta osumnjičenog, odnosno optuženog, sa njegovog tijela se mogu uzeti ćelije radi analize DNK, a podaci dobijeni na ovaj način mogu se koristiti i u drugim krivičnim

postupcima protiv istog lica, zbog čega se nalazi tih analiza pohranjuju na jednom mjestu i vode u posebnom registru pri Ministarstvu bezbjednosti BiH. Ovlaštenje da donese pravilnik o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe analize DNK u krivičnom postupku, o načinu pakovanja prikupljenog biološkog materijala, čuvanja, obrade i pohranjivanja uzoraka i dobijenih rezultata DNK analiza u BiH – ima ministar pravde BiH. Ministar pravde Bosne i Hercegovine je to i učinio donošenjem Pravilnika o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe analize dezoksiribonukleinske kiseline u krivičnom postupku kojim se predviđa da se za DNK analizu u krivičnom postupku prikupljaju se i uzimaju svi dostupni i upotrebljivi uzorci spornog i nespornog biološkog materijala.

3. POSTUPAK DNK ANALIZE

Forenzička DNK analiza iz uzoraka biološkog materijala obavlja se u skladu sa molekularno-biološkim postupcima koji su utvrđeni međunarodnim standardima prihvaćenim u Bosni i Hercegovini, uključujući preporuke Savjeta Evrope i standarde Interpola. Interpol je takođe uspostavio Interpolov DNK protokol (Interpol DNA Gateway), kreiran da bi olakšao uspoređivanje DNK profila između država članica Interpola. Interpol održava bazu podataka DNK profila, a svaka joj država članica (nakon usvajanja povelje kojom se osigurava njena sigurna upotreba) može pristupiti putem Interneta. Baza sadrži više od 69.000 DNK profila koje je pohranilo 45 država članica. Naime DNK analize obavljaju institucije koje u skladu sa članom 177. posjeduju potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme, da obavljaju forenzičku DNK analizu. Rezultat DNK analiza je DNK profil koji se može numerički predstaviti kao niz parova brojeva, pri čemu svaki par brojeva opisuje oba alela prisutna na određenom genskom lokusu, jedan naslijeđen od majke i drugi naslijeđen od oca (Marjanović i Primorac, 2009). Numerički zapis DNK profila je posebno koristan u forenzičkoj genetici, jer se dva DNK profila lako mogu uporediti. Poređenje DNK profila se vrši na jednostavan način: da bi dva profila bila podudarna, čitav spisak alela prisutnih na svim analiziranim genskim lokusima mora biti potpuno identičan. Ukoliko je potrebno brzo uporediti veoma veliki broj DNK profila, kao što je slučaj u bazama podataka sa DNK profilima osuđenih učinilaca krivičnih djela, savremene kompjuterske tehnologije se mogu lako primijeniti u ovoj oblasti. Dakle, ako dva analizirana traga potiču od istog lica, tada na svim analiziranim genskim lokusima moraju biti prisutne sve iste varijante (Milosavljević i dr., 2011). Analiza DNK, kao sofisticirana metoda i „novi naučni dokaz“ u forenzičkim naukama traži jasna pravila uzimanja, manipulisanja, čuvanja i raspolaganja uzorcima i podacima do kojih se dođe analizom tih uzoraka. Ona je najprecizniji metod identifikacije svakog traga humanog porijekla, pa samim tim i najjači dokaz o identitetu uzorka (Modly, 2001). Ova metoda se sve više koristi prilikom utvrđivanja identiteta nestalih lica u toku sudsko-medicinskog vještačenja, bilo da je riječ o oružanim sukobima ili masovnim smrtnim posljedicama usljed terorističkih napada (Primorac, 2001). Identifikacija lica na osnovu analize molekula DNK predstavlja metodu vještačenja kojom se istražuje sporni biološki materijal tako što se iz ćelije ekstrahuje DNK kako bi se posebnim metodama ispitali određeni dijelovi njenog lanca sa ciljem da se identifikuje genetski materijal pojedinca, koji je individualan i neponovljiv (Primorac i dr., 2009).

DNK profilisanje je proces koji počinje kada se iz biološkog traga ekstrahuju dijelovi genetskog materijala (DNK), kako bi se utvrdio genetski profil ostavioca, koji se

vizuelizuje i prikazuje kao numerička vrijednost, a završava sprovođenjem komparativne analize sa biološkim uzorcima poznatog porijekla (ili drugim biološkim uzorcima nepoznatog porijekla) kako bi se identifikovao ostavilac traga (ili utvrdilo učešće istog lica u izvršenju većeg broja krivičnih djela) (Obradović, 2008). Ova vrsta vještačenja najčešće se naziva metoda utvrđivanja DNK otiska, čime se želi ukazati na njenu preciznost pri izolovanju unikatnih dijelova u okviru DNK lanca i napraviti asocijacija na klasične metode identifikacije po otiscima prstiju. Kao što ne postoje dva lica koja imaju isti otisak prsta, ne postoje ni dva lica koja imaju isti genetski profil. Metoda je apsolutno pouzdana pri eliminaciji nevinih lica i veoma sigurna pri pozitivnoj identifikaciji izvršilaca. Koristeći se DNK analizom nedavno su neke države, poput Španije, pokrenule međunarodni program s ciljem pronalaženja nestale djece. SAD su pokrenule tzv. „DNA innocence project“ s ciljem oslobađanja lica pogrešno optuženih za izvršenje krivičnog djela, koji je u posljednjih desetak godina oslobodio stotinjak lica od kojih su neka bila osuđena na smrtnu kaznu (Marjanović i Primorac, 2009). Međutim, i pored toga što je DNK vještačenje nova i moćna tehnologija, ona ne može da zamijeni druge metode, npr. daktiloskopiju, vještačenje tkanina, tragove oruđa itd. Bez obzira na njenu superiornu diskriminacionu snagu, ona bi kao tehnologija izbora trebalo da bude upotrebljena paralelno sa drugim kriminalističkim metodama.

4. PRIMJENA DNK ANALIZE U KRIMINALISTIČKOJ PRAKSI CENTRA JAVNE BEZBJEDNOSTI BANJA LUKA

U ovom dijelu rada prezentovaćemo studiju slučaja iz kriminalističke prakse Centra javne bezbjednosti Banja Luka, Sektora kriminalističke policije, gdje je na osnovu primjene DNK analize rasvijetljeno krivično djelo "Teško ubistvo" iz člana 249. stav 1. tačka 2. koje je izvršeno dana 30.08.2007. godine u Banja Luci od strane dvoje izvršilaca koji su naknadno osuđeni na pravosnažne kazne zatvora od 16 godina i 6 mjeseci i 15 godina zatvora. U radu će, pored opisa navedenog krivičnog djela, po principu retrospekcije, biti hronološki prikazane sve mjere i radnje koje su preduzete od strane OSL CJB Banja Luka, od saznanja da je izvršeno navedeno krivično djelo do podnošenja izvještaja Okružnom Tužilaštvu Banja Luka, kao i ok glavnog pretresa i izricanje presude.

5. OPIS KRIVIČNOG DJELA

Optuženi i optužena su zajedno i po prethodnom dogovoru, u namjeri da liše života oštećenog iz Banja Luke i da nakon toga njegovo putničko motorno vozilo koje je posjedovao prodaju i na taj način sebi pribave imovinsku korist, dana 30.08.2007. godine u večernjim časovima, došli na parking prostor u Ul. 12 beba u neposrednoj blizini Kliničkog centra u Banja Luci u naselju Paprikovac, nakon čega je optužena, koja je od ranije poznavala oštećenog, sa svog mobilnog telefona poslala SMS poruku oštećenom u 21:28 časova da dođe na navedeno mjesto gdje ga ona čeka, dok je za to vrijeme optuženi repetirao zatvarač puške i ubacio metak u cijev automatske puške AP kalibra 7,62 mm, fabričkog broja 436264 koju je prethodno donio sa sobom i koju je nabavio i držao suprotno odredbama člana 6 i 7 Zakona o oružju i municiji, da bi oštećeni stigavši na navedeno mjesto dovezavši se svojim PMV "BMV 750 LI", metalik sive boje, do ulaza na navedeni parking u 21:57 časova nazvao sa svoga mobilnog telefona optuženu koja mu je rekla da izađe i da joj priđe što je oštećeni i učinio, nakon čega je u trenutku kada im je

oštećeni prilazio optuženi automatsku pušku uperio u oštećenog te je izvršio opaljenje tri metka u pravcu oštećenog koji su pogodili tijelo oštećenog nanijevši mu dvije prostrijelne rane u predjelu grudnog koša i jednu prostrijelnu ranu u predjelu lijeve slabine sa leđne strane tijela, nakon čega je oštećeni pao na zemlju okrenut licem prema podlozi, a optuženi je prišao oštećenom te u istog iz neposredne blizine ispalio još jedan metak u predjelu zadnjeg dijela glave, nanijevši mu na taj način sveobuhvatne teške tjelesne povrede opasne po život od kojih je preminuo na licu mjesta, a zatim su oboje optuženih tijelo oštećenog i automatsku pušku ubacili u gepek PMV "BMW 750 LI", a potom su se udaljili sa lica mjesta navedeim vozilom kojim je upravljao optuženi, te su se dovezli u mjesto Bočac, opština Mrkonjić Grad, na uzvišenje zvano "Dabrac" odakle su optuženi zajedno, tijelo oštećenog bacili niz liticu u pravcu kanjona Vrbasa, a vozilom su se vratili u Banja Luku i nakon toga ga parkirali u Ul. Save Ljuboje u blizini broja 29, sa namjerom da ga odvezu i prodaju NN licu sljedećeg dana, nakon čega je sa vozila optuženi skinuo tablice i iste je odbacio pored puta u Ul. Srpskih dobrovoljaca kod broja 13, a potom je uzeo i prisvojio razne stvari koje su pripadale oštećenom (punjač za telefon, telefon, auto punjač za mobilnim telefonom, torbicu, naočale, slušalice za mobilni telefon, novčanik sa novcem, lična dokumenta i pasoš na ime oštećenog kao i pasoše članova njegove porodice i kartice žiro računa na ime oštećenog) koje je ponio sa sobom, a iste je dana 31.08.2007. godine predao ovlaštenim službenim licima CJB Banja Luka. Da bi se stekla cjelovitija slika o opisanom krivičnom djelu bitno je navesti i to da su optuženi za vrijeme izvršenja krivičnog djela bili u emotivnoj vezi koja je započela tri mjeseca prije, a da je optužena oštećenog upoznala mjesec dana prije izvršenja krivičnog djela na auto trkama u mjestu Zalužani kom prilikom su razmijenili brojeve telefona. Posljednjih mjesec dana, nakon upoznavanja optužene sa oštećenim komunicirali su više puta telefonom, a kako su optuženi planirali zajednički život odvojeno od svojih porodica, a za šta nisu imali materijalnih mogućnosti i novca došli su na ideju da liše života oštećenog i njegovo vozilo prodaju kako bi na taj način došli do novca koji im je bio potreban za zjednički život. Nekoliko dana prije izvršenja optuženi su intenzivno planirali kako da izvrše navedeno krivično djelo, te je u tu svrhu optuženi nabavio i gore opisanu automatsku pušku i raspitao se koma bi mogao i za koji iznos prodati PMV oštećenog.

6. AKTIVNOSTI POLICIJE I DOSTAVLJANJE IZVJEŠTAJA TUŽILAŠTVU

Dana 30.08.2007. godine oko 22.05 časova od strane radnika obezbjeđenja Kliničkog centra Banja Luka Operativnom dežurstvu CJB Banja Luka je prijavljeno da je došlo do upotrebe vatrenog oružja na parking prostoru kod Klinike za nuklearnu medicinu Kliničkog centra Banja Luka u ulici 12 beba. Na lice mjesta je upućena patrola policije Policijske stanice Banja Luka 1 koji su po dolasku na navedenu lokaciju oko 22.10 časova uočili tragove krvi na asfaltnoj površini navedenog parking prostora kao i čahure. Lice mjesta su obezbijedili do dolaska uviđajne ekipe i obavili razgovor sa dvojicom radnika obezbjeđenja Kliničkog centra i tri maloljetne djevojčice koje su se u vrijeme izvršenja krivičnog djela nalazili u neposrednoj blizini. Sva ova lica su izjavila da su nakon što su začuli pucnje, vidjeli njima nepoznatih dvoje lica, koji su u prtljažnik PMV marke "BMW", metalik sive boje, stranih reg.oznaka ubacili tijelo nekog čovjeka i udaljili se istim vozilom velikom brzinom ulicom Jovana Raškovića u pravcu ulice Karađorđeve. O navedenom je obavješten dežurni tužilac Okružnog tužilaštva Banja Luka Siniša Vranješ koji nije izlazio

na lice mjesta, a u 23.10 časova na lice mjesta u ulici 12 beba je stigla ekipa za uviđaj u sastavu krim. inspektor Odsjeka za sprečavanje krvnih delikata i krim. tehničar koji su počeli sa vršenjem uviđaja. Prilikom vršenja uviđaja sa lica mjesta u Ul.12 beba pronađeni i izuzeti pet tragova crvene boje koji asociraju na krv, poklopac baterije mobilnog telefona "Sony Ericsson", dioptrijske naočale, košuljica zrna i dva olovna dijela zrna metka, tri čahure puščanog metka kalibra 7,62 mm, jedna majica bijele boje sa natpisom "Honda", jedan puščani metak kalibra 7,62 mm. Na raskrsnici ulica J.Raškovića i Karadorđeve pronađena i izuzeta zelena staklena flaša sa natpisom "Bavaria" sa oštećenim vrhom. Pomenuti predmeti poklopac mobilnog telefona i staklena flaša sa natpisom "Bavaria" su u skladu sa kriminalističko-tehničkom praksom izuzeti u papirne vreće i kao takve poslana na DNK analizu. Dana 31.08.2007. godine oko 12.25 časova radnici PS Banja Luka 2 su na parking prostoru u Ul. Save Ljuboje ispred broja 29 pronašli PMV marke "BMW 750 LI", metalik sive boje bez reg. oznaka i na osnovu broja šasije utvrdili da se radi o PMV vlasništvo oštećenog. Na lice mjesta u 13.30 časova izašla uviđajna ekipa ovog CJB, te na licu mjesta izvršila uviđaj tokom kojeg su sa pomenutog vozila uzeti brisovi ručica volana, kvaka i mjenjača a koji su poslani na dalje DNK vještačenje. Tom prilikom u prtljažniku vozila je pronađena automatska puška M70 B1 bez okvira za municiju, fabričkog broja 436264, kao i tragovi zemlje, tkiva i tragovi crvene boje koji asociraju na krv, u unutrašnjosti vozila ispod štitnika za sunce na mjestu vozača pronađeni dokumenti na ime oštećenog, na papučici gasa pronađena dlaka svijetle boje dužine 3 cm, a na podu ispred vozačevog sjedišta svijetla dlaka dužine 29 cm kao i tragovi crvene boje koji asociraju na krv. Dana 31.08.2007. godine uviđajna ekipa CJB Banja Luka u sastavu krim. inspektor Odsjeka za sprečavanje krvnih delikata i tri krim. tehničara su počeli sa vršenjem uviđaja na mjestu pronalaska beživotnog tijela oštećenog na teritoriji opštine Mrkonjć Grad, u mjestu Dabrac na lijevoj obali rijeke Vrbas. Zbog loših vremenskih uslova i nepristupačnog terena vršenje uviđaja je prekinuto istog dana u 22.00 časova. Uviđaj nastavljen dana 01.09.2007. godine u 08.45 časova uz angažovanje alpinističkog tima Jedinice specijalne policije MUP RS kom prilikom je iz kanjona izvučeno beživotno tijelo oštećenog i preveženo u prostorije Novog groblja Banja Luka gdje je izvršena obdukcija tijela od strane specijaliste sudske medicine Željka Karana, te izuzeta odjeća oštećenog, mikrotragovi ispod naoktiju, nesporne dlake i otisci papilarnih linija oštećenog. Specijalista sudske medicine se izjasnio da se radi o nasilnoj smrti koja je nastupila usljed dejstva četiri projektila vatrenog oružja. Sa uviđajem završeno istog dana u 11.10 časova. Pomenuti tragovi koji su izuzeti prilikom vršenja uviđaja na licu mjesta izvršenja krivičnog djela i prilikom uviđaja na vozilu oštećenog su na osnovu naredbe tužioca poslani u Institut za genetički inženjering i biotehnologiju Sarajevo gdje je po vještaku Dr Damiru Marjanoviću izvršena DNK analiza spornih tragova kojom prilikom je sa staklene flaše "Bavarija" izolovan pun DNK profil nepoznatog muškarca, a iz dlake pun profil nepoznate ženske osobe. Uporedo sa vršenjem DNK vještačenja u Sarajevu, operativni radnici Odsjeka za krvne delikte su na osnovu listinga baznih stanica sa lica mjesta, došli do dva pretplatnička broja koja su bila aktivna u vrijeme izvešenja krivičnog djela. Nakon dobijanja ovih informacija lišena je slobode osumnjičena (kasnije i optužena) od strane radnika SKP CJB Banja Luka, koja je prilikom prvog saslušanja negirala bilo kakvu povezanost sa oštećenim i izvešenjem krivičnog djela. Od iste je na osnovu naredbe tužioca uzet nesporni uzorak bukalnog brisa koji je uz naredbu poslan u Sarajevo u Institut za genetički inženjering i biotehnologiju na DNK vještačenje i komparaciju sa spornim DNK a koji je prethodno izolovan. Takođe od strane radnika Odsjeka za krvne delikte je lišen slobode njen partner

od kojega je takođe izuzet bris bukalne sluznice koje je poslan u Sarajevo na dalje DNK vještačenje i komparaciju. Važno je napomenuti da je i osumnjičeni negirao bilo kakvu povezanost sa izvršenjem predmetnog krivičnog djela. Nakon izvršene DNK analize nespornih uzoraka koji su uzeti od osumnjičenih i komparacijom sa spornim DNK profilima, neposporno je utvrđena potpuna podudarnost. Dana 01.09.2007. godine je Okružnom tužilaštvu Banja Luka dostavljen izvještaj pod brojem KU-1842/07 protiv osumnjičenih za krivično djelo "Teško ubistvo" iz člana 149. stav 2, KZ RS, a osumnjičeni i osumnjičena su sprovedeni u prostorije Tužilaštva. Nakon što je osumnjičenima određen jednomjesečni pritvor dana 01.09.2007. godine koji je produžavan, Okružno tužilaštvo Banja Luka je dana 26.11.2007. godine podiglo optužnicu protiv osumnjičenih pod brojem Kt-991/07 kojom je osumnjičenog optužilo za krivično djelo "Teško ubistvo" iz člana 149. stav 1. tačka 2. KZ RS (Sl.glasnik RS br.49/03) počinjeno u sticaju sa krivičnim djelom "Nedozvoljena proizvodnja i promet oružja ili eksplozivnih materija" iz člana 399. stav 1. KZ RS, a osumnjičenu za krivično djelo "Teško ubistvo" iz člana 149. stav 1. tačka 2. KZ RS koje su počinili kao saizvršioci u smislu člana 23. KZ RS.

7. GLAVNI PRETRES I IZRICANJE PRESUDE

Na glavnom pretresu održanom dana 22.01.2008. godine, nakon čitanja optužnice u uvodnoj riječi Okružni tužilac Siniša Vranješ istakao je da će tužilaštvo izvođenjem dokaza dokazati da su oboje optuženih izvršili krivična djela koja im se stavljaju na teret na način i pod okolnostima kako je pobliže opisano u izreci optužnice. Branilac optuženog i optužene je u uvodnoj riječi istakao da je nakon pregleda svih prikupljenih dokaza tokom istrage i u dogovoru sa optuženima odlučeno da isti u cjelosti priznaju izvršenje oba krivična djela. Nakon što je vijeće saslušalo priznanje optuženih od Okružnog tužioca je zatraženo da iznese dokaze koji potkrepljuju optužnicu i priznanje optuženog pa je tužilac redom pročitao i dostavio vijeću ovjerene kopije svih prethodno navedenih dokaza prikupljenih u istrazi, na šta optuženi i njihovi branioci nisu imali primjedbi niti prigovora. Pretresno vijeće je na temelju člana 237. ZKP-a prihvatilo izjavu o priznanju krivice optuženih te utvrdilo da ima sasvim dovoljno dokaza o njegovoj krivici i da isti u potpunosti potvrđuju njegova priznanja te da izvedeni dokazi nisu ničim u suprotnosti, a uz saglasnost stranaka i branioca, odmah je održan u nastavku zasjedanja glavni pretres za izricanje krivičnopravne sankcije. Pretresno vijeće je optuženom za krivično djelo "Teško ubistvo" izreklo kaznu zatvora od 16 godina, a za krivično djelo "Nedozvoljena proizvodnja i promet oružja ili eksplozivnih materija" 1 godinu zatvora. Primjenom odredbi o odmjeravanju kazni u sticaju i izricanju jedinstvene kazne Sud mu je odmjerio kaznu zatvora u trajanju od 16 godina i 6 mjeseci, dok je optuženoj izrekao kaznu zatvora u trajanju od 15 godina. Veoma je važno napomenuti da je DNK vještačenje bio krunski dokaz, te u slučaju da isto nije bilo sprovedeno shodno pravilima kriminalističke struke, istraga kao i cjelokupan ishod suđenja bi bio neizvjesan.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U našoj kriminalističkoj praksi DNK analiza se vrlo uspješno i efikasno primjenjuje (uz zakonsku regulativu) oko desetak godina. Imajući u vidu prilično veliki broj izvršenih teških nasilnih krivičnih djela posljednjih godina u našoj zemlji potrebno je vršiti stalnu edukaciju kriminalističkih tehničara i policijskih službenika o pravilnoj upotrebi DNK analize. Kroz navedene edukacije policijski službenici bi se edukovali o načinu uzimanja i čuvanja DNK materijala sa lica mjesta, uzimanja DNK uzorka bukalnog brisa od osumnjičenog lica, ko daje naredbu za uzimanje, laboratorije u kojima će se vršiti DNK vještačenje, upotreba baza DNK profila itd. Međutim stručna javnost ne bi smjela da izgubi iz vida domene, granice i ograničenja ovih metoda. Opasnosti od kontaminacije biološkog materijala kao i dokazivanje relevantnosti između traga i krivičnog djela predstavlja ozbiljne izazove koje organi unutrašnjih poslova, tužilaštvo, sud i naučna javnost moraju da imaju na umu. Od njih se očekuje da svako u svom domenu bude maksimalno svjestan vrijednosti ali i mogućnosti grešaka u radu sa DNK dokazima i da pruži doprinos njihovom predupređenju. Samo ozbiljnim pristupanjem u radu sa DNK dokazima može se povećala efikasnost državnih organa u borbi protiv kriminaliteta kao društveno štetne i negativne pojave, kako u represivnom tako i u preventivnom smislu. Kriminalističke metode identifikacije na osnovu utvrđivanja DNK profila pružaju izvanredne mogućnosti u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela što smo vidjeli i na primjeru kriminalističke prakse Centra javne bezbjednosti Banja Luka, te njihovim uvođenjem u sudsku praksu otvoreno je novo poglavlje savremene kriminalistike.

LITERATURA:

1. Jekić, Z., Škulić M., 2002. Zakonik o krivičnom postupku sa predgovorom, objašnjenjima i registrom pojmova. Beograd: Dosije.
2. Marjanović, D., Primorac, D., 2009. Molekularna forenzična genetika: Sarajevo.
3. Milosavljević, M., Milosavljević, D., Milosavljević, S., 2011. Forenzičko–kriminalistički aspekti identifikacije (tragova) kostura (leševa) u segmentu forenzičke bioantropologije: Banja Luka: Godišnjak fakulteta pravnih nauka.
4. Modly, D., 2001. Prikupljanje bioloških neutralnih komparativnih uzoraka humanog porijekla za potrebe vještačenja: Sarajevo.
5. Obradović, D., 2008. DNK vještačenje sa posebnim osvrtom na njegovu primjenu kod krivičnih djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja: Beograd.
6. Pravilnik o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe analize dezoksiribonukleinske kiseline u krivičnom postupku, Službeni glasnik BiH, broj 35. od 14 maja 2007. godine;
7. Preporuka Savjeta Evrope o primjeni analize DNK u krivičnom pravnom sistemu broj 92, prihvaćena na 470. sjednici od 10. februara 1992. godine;
8. Primorac, D., 2001. Primjena analize DNA u sudskoj medicini i pravosuđu: Zagreb.
9. Primorac, D., Butorac, S., Adamović, M., 2009. Analiza DNA u sudskoj medicini i njena primjena u hrvatskom krivičnom pravnom sistemu: Zagreb.
10. Simonović, B., 2002. Identifikacija lica na osnovu utvrđivanja DNK profila 2. deo. Beograd: Bezbednost broj 4.
11. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 01/724/12 od dana 17.05.2012. godine;

REAKCIJA NA ZLOUPOTREBU OPOJNIH DROGA

REACTION TO DRUGS ABUSE

STRUČNI ČLANAK

Msc Maja Ilić*

Sažetak:

Ova tema privlači pažnju svih, posebno zbog društvene opasnosti i kriminogenog značaja narkomanije, koja se izražava vršenjem raznovrsnih prekršaja i krivičnih dela od strane zavisnika. Činjenica je da "uživaoci" droga često čine pronevere, razbojničke krađe, prevare, džepne krađe i druga krivična dela, sa ciljem da dođu do materijalnih sredstava nužnih za kupovinu droge. Treba voditi računa da su narkomani izloženi i raznim vidovima ucene, prostitucije, odavanju tajni i dr., te da moralno, zdravstveno, socijalno i materijalno propadaju vrlo brzo. Kao bolest i sociopatološka pojava, narkomanija predstavlja pre svega društveni problem, a prema uzrocima nastanka vezana je za pojedince i određene odnose u pojedinim društvenim strukturama. Zbog toga je za njeno sprečavanje i suzbijanje nužno angažovanje gotovo svih društvenih subjekata ili struktura, pre svega onih koji svojim aktivnim delovanjem mogu uticati na sprečavanje pojave zloupotrebe opojnih droga, naročito kod dela populacije koja se nalazi u periodu adolescencije i životnog sazrevanja. Trajno uživanje droga otuđuje uživaoca od realnog sveta, čineći od njega bolesnika i društvenog "parazita", nesposobnog za bilo kakav fizički ili intelektualni rad.

Ključne reči: *opojne droge, zloupotreba, uživaoci droga, narkomanija, prekršaji, krivična dela.*

Abstract:

This topic has attracted the attention of all, especially because of the social danger of criminal nature and drug abuse, which is expressed in the performance of various offenses and crimes committed by addicts. The fact is that "the beneficiaries' drugs often make embezzlement, larceny, fraud, pocket theft and other crimes, in order to obtain material resources necessary for the purchase of drugs. Care should be taken that they are drug addicts exposed to various kinds of blackmail, prostitution, shared secrets, etc., And psychological, physical, social and material decay very quickly. As disease and socio-pathological phenomenon, drug addiction represents primarily a social problem, and according to the causes of the occurrence is related to individuals and certain relationships in certain social structures. Therefore, it is for its prevention and suppression necessarily engaging almost all social organizations or structures, especially those whose active operation can affect the appearance of preventing the abuse of narcotic drugs, especially among part of the population that is in adolescence and life maturation.

---

* Asistent za užu krivično pravnu oblast - Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru
E-mail: majagrujic13@gmail.com

Persistent drug abuse otuđuje Beneficial Owners of the real world, making the care and social "parasites", incapable of any physical or intellectual work.

Keywords: *narcotic drug abuse, drug users, drug abuse, offenses, criminal offenses.*

1. UVODNO RAZMATRANJE

Krivična dela koja se sastoje u neovlašćenoj proizvodnji, preradi, prodaji ili nuđenju na prodaju, ili kupovini, držanju ili prenošenju radi prodaje, ili posredovanju u prodaji ili kupovini, ili na drugi način neovlašćenom stavljanju u promet supstanci ili preparata koji su proglašeni za opojne droge, kao i činjenica stalnog rasta broja narkomana u svetu, predstavljaju probleme koji veoma ozbiljno zaokupljaju pažnju čitavog čovečanstva već dugi niz godina. Međutim, uprkos ogromnim naporima koje države ulažu, pojedinačno ili zajednički, delovanjem kroz Ujedinjene nacije, Svetsku zdravstvenu organizaciju, Interpol i druge organizacije, kriminalitet u vezi sa zloupotrebama droge ostaje i dalje jedan od najvećih neprijatelja savremenog čoveka. Sasvim je izvesno da ne postoji ni jedna druga sfera kriminaliteta u kojoj su organizovanost i profesionalizam prisutni na tako visokom nivou. Međunarodni karteli, narko sindikati i moćne kriminalne grupacije, od proizvodnje i prometa droge su napravile unosan biznis koji okuplja armije kriminalaca, i u kojem su u opticaju ogromne sume novca. Za otkrivanje ovih krivičnih dela od izuzetne važnosti je kontinuirano vršenje kriminalističke kontrole i preduzimanje odgovarajućih operativno - taktičkih mera i specijalnih istražnih radnji, koje će omogućiti pravovremeni dotok informacija o mestima gde se vrši ilegalno uzgajanje i prerada biljaka iz kojih se dobija droga, tajnim laboratorijama gde se proizvode sintetički narkotici, pravcima kretanja droge, načinima njenog skrivanja i transportovanja, mestima gde se skladišti i odakle se distribuira za prodaju na malo. U otkrivanju i krivičnom gonjenju osoba koje su na bilo koji način uključene u poslove sa zloupotrebom droga (proizvođačima, organizatorima i finansijerima, krijumčarima, mreži rasturača i narkomana, kao i njihovom kretanju, kontaktima koje ostvaruju i načinu života) poseban značaj imaju mere poput prikupljanja obaveštenja, korišćenja informatora, pregleda prevoznih sredstava, putnika i prtljaga, korišćenja posebno dresiranih pasa, primena odgovarajućih sredstava i reagensa za brzu detekciju i indentifikaciju droga, korišćenje kriminalističkih evidencija, pojačani nadzor, prismotra, praćenje, pretresanje, ubacivanje prikrivenog islednika, simulovani pravni poslovi, audio i video nadzor, zatim obaveštenja i saradnja kroz službu Interpola i dr. U fazi rasvetljavanja i dokazivanja ovih krivičnih dela velika pažnja se mora posvetiti samom postupku otkrivanja i obezbeđenja dokaza, s obzirom da njihov deficit predstavlja najslabiju tačku u sklopu mera koje se preduzimaju na planu njihovog suzbijanja. Naime, profesionalni kriminalci koji deluju u ovoj sferi ispoljavaju izuzetnu opreznost, spretnost, veštinu i lukavstvo, što znatno otežava pribavljanje dokaza o njihovim kriminalnim delatnostima. Pored toga, čak i kada su otkriveni in flagranti delicto, oni ne priznaju izvršenje dela i pronalaze najraznovrsnije izgovore. Iz tih razloga, utvrđivanje činjenica relevantnih za krivični postupak mora biti praćeno adekvatnim procesnim formama, koje će onemogućiti sve naknadne pokušaje da se tim činjenicama ospori dokazna snaga.

Većina država se trudi da međunarodnom saradnjom postigne ograničenje i nadzor nad proizvodnjom, preradom i prometom opojnih droga, i time onemogućiti ili bar smanjiti njihovu zloupotrebu. Naša zemlja, je među prvim u svetu ratifikovala Jedinственu konvenciju o opojnim drogama (Njujork 1961), te preuzela obaveze koje iz toga proizilaze, što je detaljnije obrađeno u samom radu. U skladu sa Konvencijom, već je 1964. godine, donet Zakon o opojnim drogama, kao i drugi propisi koji detaljnije kontrolišu, odnosno regulišu, proizvodnju, preradu i promet narkotika. Da bi se sačuvalo zdravlje ljudi, sprečili socijalni problemi i zloupotrebe droga, zakoni iz ove oblasti propisuju da se ove supstance mogu proizvoditi, izvoziti, uvoziti i stavljati u promet samo u medicinske, veterinarske, naučne i zdravstvene svrhe, s obzirom da zavisnost od psihoaktivnih supstanci, uključujući i lekove, predstavlja ogroman problem današnjeg sveta sa širim socijalnim, zdravstvenim, ali i pravnim implikacijama.

2. ZLOUPOTREBA OPOJNIH DROGA

Šaferova komisija pod zloupotrebom droga podrazumeva takvu upotrebu psihoaktivnih supstanci i u takvom obimu za koju je verovatno da će prouzrokovati mentalnu disfunkciju i poremećeno ponašanje. (Kušević, 1990) Međutim, „narkomanija“ je termin koji se nalazi u svim klasičnim udžbenicima, pa je i danas u masovnoj upotrebi. Njime se označava strast za uživanjem u opojnim sredstvima. (Vujaklija, 1992) „Narkomanija ili zloupotreba opojnih droga je prekomerno, redovno uzimanje droge usled čega nastaje zavisnost“. (Ignjatović, 1998) Mnogi danas smatraju da termin narkomanija nije odgovarajući, jer predmet zloupotrebe nisu uvek narkotici (tj. opijati), zbog euforičnih efekata nekih roga, koriste i predlažu termin eufomanija.

Naš zakonodavac ne koristi izraz „zloupotreba“, već upotrebljava termin „uživanje opojnih droga“, koji je mora se priznati, neadekvatan i kao takav trebao bi biti zamenjen drugim (možda upravo terminom zloupotreba), koji na pravi način odlikava stanje stvari kada je u pitanju konzumiranje psihoaktivnih supstanci, koje se ni u kom slučaju ne može okarakterisati kao uživanje. Svetska zdravstvena organizacija ni do danas nije dala prihvatljivu definiciju, prilagođenu modernim koncepcijama, fenomena zloupotrebe droga. Zbog nepreciznosti i dvosmislenosti izraza „abuse“ (zloupotreba), WHO je odbacila njegovu upotrebu i koristi izraze štetna (škodljiva) upotreba („harmful use“) i rizična upotreba („hazard use“) psihoaktivnih supstanci. (Terminology and Information on Drugs, 1999., UNODCCP, New York, p. 62.) Pod štetnom upotrebom podrazumeva se takav način uzimanja ovih supstanci koji dovodi do neposredne štete po zdravlje – fizičko ili mentalno, dok rizična upotreba samo povećava rizik nastupanja takvih štetnih posledica. Rizičnu upotrebu karakteriše odsustvo psihofizičkih poremećaja kod osobe koja psihoaktivne supstance konzumira, mada su oni u budućnosti izvesni i od utacaja na javno (društveno) zdravlje.

Štetne posledice zloupotrebe droga su dvostruke, zavisno da li ovom fenomenu prilazimo kao individualnoj ili društvenoj, masovnoj pojavi. Sa jedne strane one dovode do oštećenja ili uništenja vitalnih životnih funkcija, do psihičkog i fizičkog propadanja osoba koje uzimaju droge, a sa druge strane nanose se ogromne štete društvenoj zajednici – ona postaje bolesna, destruktivna i ruinirana – u onoj meri koliko je zloupotreba droga u njoj i rasprostranjena.

Negativna dejstva na čovekov organizam, u smislu fizičkih i psihičkih zdravstvenih problema, manifestuju se veoma rano, često i nakon prvih zloupotreba. Posredno, štetne

posledice na telu toksikomana su različite, i to počev od sitnih ožiljaka na koži do smrti zbog zapaljenja organa ili opšte krvne zaraze. Nesterilno unošenje droge injekcijama često dovodi do raznih lokalnih infekcija, zagnojavanja i širenja infekcija. Sa unošenjem droge unose se i izazivači raznih opasnih bolesti, poput side i hepatitisa. (Janković, 1999) Najteže posledice narkomanije vezane su za AIDS, koji je poprimio razmere pandemije, a smatra se da je polovina obolelih inficirana intravenskim uzimanjem droga (nesterilnim iglama). (Bošković, 2001) Neposredna štetna dejstva, prema kliničkim manifestacijam lokalizovana su u tkivu jetre i mozga. Delujući na centralni nervni sistem droge prouzrokuju znake reverzibilne psihotoksičnosti, a pre svega poremećaje opšteg ponašanja, ciklusa budnost - spavanje, percepcije, doživljavanja i potrebe za ponovljenim i stalnim uzimanjem droge. Droge izazivaju fenomene tolerancije, fizičke i psihičke zavisnosti i apstinencijalnog sindroma, a posle duge i hronične upotrebe uzrokuju mnoga mentalna i somatska oštećenja. Neki podaci ukazuju da je smrtnost u strukturi narkomana pet puta veća nego kod njihovih vršnjaka koji ne koriste drogu. (Bošković, 2001)

Socijalno štetne posledice zloupotrebe droga ogledaju se pre svega kroz narkomaniju kao sociopatološku pojavu, ali se i ne završavaju na tome. Mnogo veći problem od navedenog predstavlja nezakonite aktivnosti usmerene na nedozvoljenu proizvodnju i trgovinu opojnim drogama, koje direktno doprinose širenju narkomanije kao patološke društvene pojave. Reč je o veoma opasnom obliku kriminala, koji celom društvu nanosi teško sagledive štetne posledice.

Narkomanija kao bolest u savremenom društvu ne predstavlja samo nesrećan, individualan slučaj, već sociopatološku pojavu i svojevrstan vid otuđenja čoveka iz društvene zajednice u kojoj nije uspeo da nađe svoje "mesto pod suncem". Kao simptom krize modernog društva, ona je dvostruko alarmantna: upozorava društvo da revidira svoje dosadašnje stavove prema egzistencijalnim potrebama mladih, a uz to je i opasna pojava epidemijskog karaktera, koja ozbiljno narušava zdravlje velikog broja ljudi i od njih, vrlo često, stvara trajne invalide. (Petrović, 2001) Prema savremenim koncepcijama narkomanija nije jedinstvena bolest, već niz različitih dijagnostičkih jedinica, čiji je zajednički imenitelj droga u širem smislu, ali koje se međusobno razlikuju kako u pogledu vrste ove supstance kao etiološkog faktora, tako i u pogledu kliničke slike. Dominantna crta narkomanije kao bolesti jeste zavisnost, koja može biti psihička ili fizička.

Apstinencijalni sindrom karakteriše, zaivсно od vrste droge i dužine zloupotrebe, mnoštvo simptoma koji nastaju usled naglog prestanka uzimanja droge, i različitog su intenziteta u zavisnosti od njene vrste. (Alčaz, 1999) Smatra se da je apstinencijalni sindrom posledica narušavanja već postojeće ravnoteže u organizmu, koja je uspostavljena uzimanjem i dejstvom droge na njega.

Da li će jedna osoba i u kojoj meri razviti ravisnost na određenu drogu zavisi od interakcije tri faktora: 1) karakteristike ličnosti i iskustva onoga koji uzima drogu, 2) prirode njegove šire i aktuelne socijalne i kulturne sredine, i 3) farmakodinamskih efekata droge, količine i učestalosti uzimanja, načina unošena u organizam i sl. (Petrović, 2001)

Lečenje narkomanije spada u najteže poduhvate u medicinskoj praksi i može se sprovoditi u bolničkim ili ambulantskim uslovima. Kompletan proces lečenja i rehabilitacije prolazi kroz četiri faze: 1) faza lišavanja od droge, 2) faza oporavka (rekonvalescencije), 3) faza rehabilitacije sa lečenjem psihičke zavisnosti i 4) produženo lečenje i praćenje bolesnika. (Petrović, 1981) Mora se priznati da ono, i pored ogromnog uspeha medicinske nauke, ne pokazuje senzacionalne uspehe, ali s druge strane, nije ni bezuspešno. Ipak, nezavisno od toga koja se metoda u lečenju i rehabilitaciji narkomana primenjuje, mora se

tokom njene primene pacijentu neprekidno ukazivati na način života koji nije orjentisan na drogu. (Petrović, 1981)

Narkomanija je fenomen koji u savremenom društvu ispoljava dvostruki karakter: s jedne strane ona se manifestuje kao bolest zavisnosti, a sa druge strane, imajući u vidu njen društveni aspekt, i kao sociopatološka pojava. Zavisnici od opojnih droga su u suštini neadekvatne ličnosti, nesposobne da postignu uspeh u bilo kojoj fazi socijalnih ili ekonomskih napora. Stanje zavisnosti u potpunosti prožima njihovo psiho-fizičko biće, tako da im je najveći deo životnih aktivnosti okupiran jednom mišlju: kako doći do nove količine droge? Narkomani obično ne znaju za posao i najčešće ih izdržava porodica, ili se pak snalaze kroz razne nelegalne aktivnosti. Ukoliko pre nego što počnu sa zloupotrebom droga ne stupe u brak, retko se odlučuju na taj korak, a u braku imaju ozbiljnih problema. (Bulatović, Mitrović, 2002) Može se reći da ne samo da nema srećne porodice u kojoj je jedan od članova narkoman, već su takve porodice potpuno osiromašene i dovedene do ruga fizičke egzistencije. Droga, bez obzira u kojoj se vrsti radi, ima svoju cenu, a zavisnici najčešće nemaju novac, pa su prinuđeni da do njega dolaze na razne legalne i nelegalne načine. Kada je u pitanju kriza, nema te cene kojom se neće platiti njeno odlaganje. Nekada se vrše i brutalna nasilja ne bi li se došlo do narkotika, ali najveći broj narkomana su neagresivni i biraju lakše načine da dođu do novca. To ne znači da nikada ne pribegavaju nasilju, ali se ono može uzeti kao pravilo njihovog delinkventnog ponašanja. (Petrović, 2001)

U zakonske prekršaje upada se samom činjenicom da se poseduje izvesna količina narkotika, da i ne govorimo o protivpravnim radnjama koje se vrše u stanju opijenosti drogom ili da bi se do nje došlo. Zato se može reći da je narkomanija, od svih sociopatoloških pojava, u najtešnjoj vezi sa kriminalom.

U krajnjem ishodu, zavisnici – narkomani postaju teret društvene zajednice u slučajevima kada se upućuju na lečenje, koje zajedno sa njihovom resocijalizacijom zahteva velika finansijska sredstva.

3. MEĐUNARODNI AKTI KAO OSNOV NACIONALNE KRIVIČNOPRAVNE REAKCIJE NA ZLOUPOTREBU DROGA

Opojne droge i ilegalne delatnosti u vezi sa njima tokom XX veka postale su planetarni problem, a prve godine ovog veka to potvrđuju. Teškoće u organizovanje i kontroli legalne proizvodnje i prometa opojnih droga, kao i obrba u suzbijanju ilegalni delatnosti u vezi sa ovim protivrečnim psihoaktivnim supstancama semšteni su u nadležnost UN, ali i drugih organizacija i institucija međudržavnog karaktera. Potpisujući i ratifikujući konvencije i druge pravne akte iz ove oblasti, svaka država potpisnica odrekla se jednim delom svojih suverenih prava koja se tiču autonomnog normativnog regulisanja ove problematike. Na taj način je krivičnopravna zaštita od ilegalnih delatnosti u vezi sa opojnim drogama, kao i problemi koji nastaju u vezi sa njima, internacionalizovana.

Danas su na snazi tri konvencije i jedan protokol, donet od strane međunarodne zajednice, koji predstavljaju osnov donošenja odgovarajućih zakona u pojedinim zemljama. Tim zakonima se u okviru nacionalnih pravnih sistema, regulišu proizvodnja i promet opojnih droga. Istovremeno, oni su osnov propisivanja krivičnih dela koja se odnose na ovu problematiku.

Jedinstvena konvencija o opojnim drogama (1961) predviđa dve vrste obaveza država potpisnica: 1) međunarodne obaveze, i 2) obaveze u pogledu preduzimanja mera na

unutrašnjem planu. (Uredba o ratifikaciji Jedinствene konvencije o opojnim drogama, “Službeni list SFRJ”, broj 2/1964.)

U okviru međunarodnih obaveza mogu se razlikovati mere nadzora i obaveze opšteg karaktera. Za razliku od ranijih ugovora, konvencija predviđa četiri grupe supstanci koje podležu kontroli, pri čemu nadzor nad proizvodnjom i prometom nije jednak za sve. Važan delikatan zadatak nadzora Konvencija je poverila Komisiji za opojne droge Ekonomskog i socijalnog saveta UN i Međunarodnom nadzornom organu za opojne droge. Fabrikacija i uvoz opojnih droga su ograničeni i mogu se kretati samo do određene količine, a u pogledu obaveza koje se tiču međunarodne trgovine, Konvencija sadrži opštu obavezu strana ugovornica da dozvole izvoz opojnih droga u bilo koju zemlju, ali samo saglasno propisima te zemlje i granicama njenih ukupnih procena. Obaveze u pogledu preduzimanja mera na unutrašnjem planu su brojne i zadiru u ono što se označava kao unutrašnja stvar države, jer se odnose i na donošenje određenog zakonodavstva, administraciju, preduzimanje represivnih mera i sl.

Konvencijom o psihotropnim supstancama (1971) predviđene su mere za sprečavanje zloupotrebe psihotropnih supstanci, koje države potpisnice treba da ugrade u svoje unutrašnje zakonodavstvo. (Zakon o ratifikaciji konvencije o psihotropnim supstancama, “Službeni list SFRJ”, br. 40/1973) U njoj su obaveze strana ugovornica sadvim određene, jer se kaže da ne preduzimaju “sve moguće mere”, dok je u Jedinствenoj konvenciji to bilo izraženo u formi preporuka i želja. Međutim, najveći domet među kaznenim odredbama ove konvencije imaju one koje stranama ugovornicama daju mogućnost da lica, koja zloupotrebljavaju ove supstance i koja izvrše krivično delo, umesto primene kazne (ili uz nju) podvrgnu merama lečenja i vapitanja. (Nikolić, 2001)

Protokol o izmeni Jedinствene konvencije o opojnim drogama kompletira režim procene potreba za opojnim drogama na taj način što ga proširuje i na kulturu opijumskog maka i fabrikaciju i sintetičkih droga. (Zakon o ratifikaciji Protokola o izmenama i dopunama Jedinствene konvencije o opojnim drogama iz 1961, “Službeni list SFRJ”, br. 3/1979) Posebno su značajne odredbe koje se odnose na lica počiniocima kažnjivih radnji navedenih u Jedinствenoj konvenciji, a koje su na odgovarajući način preuzete nacionalnim zakonodavstvima. Ona se mogu, ukoliko zloupotrebljavaju droge, podvrgći podobnim merama tretmana umesto kažnjavanja, ili ove mere mogu biti primenjene uporedno uz kaznu.

Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (1988), poznata kao Bečka konvencija, predstavlja rezultat uviđanja međunarodne zajednice da su problemi proizvodnje i prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci u nedozvoljene svrhe dostigli takav rast da predstavljaju ozbiljnu opasnost za zdravlje i dobrobit celokupnog čovečanstva. (Zakon o ratifikaciji Konvencije UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci, “Službeni list SFRJ”, br. 14/1990) Svesna činjenice da u suzbijanju nezakonitog prometa droga određena sredstva imaju naglašen značaj, Konvencija zapašeno mesto daje zapleni, ekstradiciji, uzajamnoj pravnoj pomoći, ustupanju krivičnog postupka, a dozvoljava i ostale oblike saradnje. Značajne su odredbe o konfiskaciji, prema kojima svaka strana potpisnica treba da usvoji mere kako bi se omogućila konfiskacija prihoda koji potiču od krivičnih dela utvrđenih u ovoj konvenciji. I veliki broj drugih odredbi u suštini predstavljaju nova rešenja.

Ako se generalno posmatraju odredbe Bečke konvencije, nije teško zapaziti da su u njoj jasno podvučene razlike između dve osnovne grupe učinilaca krivičnih dela u vezi sa zloupotrebama droga: jedne koja se bavi nedozvoljenom proizvodnjom i trgovinom

narkoti, i druge, koja u krajnjem slučaju predstavlja žrtvu prethodne (lica koja konzumiraju droge). Prema prvoj grupi nastoji da pojača represiju, a prema drugoj su predviđene posebne mere kao dopuna ili čak alternativa kazni. Razume se da finaliziranje takvog rešenja pripada zemljama koje su pristupile konvenciji, preko čijih nacionalnih zakonodavstava ove odredbe i treba da budu sprovedene u život.

4. RAZVOJ NAŠE KRIVIČNOPRAVNE REGULATIVE KOJA SE ODNOSI NA SUZBIJANJE ZLOUPOTREBE DROGA U NAŠOJ ZEMLJI

Krivično pravo naše zemlje prošlo je kroz sve faze razvoja kao i ostala prava tog karaktera u Evropi. Sve do donošenja Dušanovog zakonika na našim prostorima je vladao sistem krvne osvete i kompozicije, a sam Zakonik nije sadržao ni jednu odredbu o ugrožavanju života i tela trovanjem škodljivim materijama. Period turske vladavine karakterisao je život po selima, što je onemogućavalo slabo uređenu tursku sudsku vlast u realizaciji svoje nadležnosti, zbog čega je reakcija na izvršena krivična dela bila uglavnom privatnog karaktera, kakva je i ostala sve do Prvog srpskog ustanka. Sa okupacijom Turci su doneli navike i tradiciju pušenja opijuma. (Obradović, 1932) U njihovim kućama konzumiranje opijuma i hašiša bilo je redovna pojava i time se gostu ukazivala čast. Nakon Prvog srpskog ustanka i zakonodavnih aktivnosti u oglasti krivičnog prava, nisu donesene odredbe o zaštiti života i tela ljudi ugrožavanjem škodljivim i opasnim materijama uopšte, pa ni pojedinim opojnim drogama. Donošenjem Kaznenog zakonika 1860. godine izvršena je kodifikacija dotadašnjih krivičnopравnih normi. U njegovom posebnom delu predviđeno je krivično delo trovanja, koje se "sastojalo u prouzrokovanju opasnosti po život ili zdravlje nekog lica davanjem otrova ili drugog čega što zdravlju može škoditi". (Nikolić, 2001) U radnji izvršenja ovog krivičnog dela nalaze se prvi začeci, istina posrednog, inkriminisanja davanja na upotrebu opojnih droga. Ipak, pravne norme koje bis e direktno odnosile na zaštitu od zloupotrebe ovih supstanci nisu postojale sve do donošenja Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije, 1929. godine.

U Krivičnom zakoniku (1929. god.), u glavi XXIII, propisana su krivična dela protiv opšteg zdravlja, a u paragrafu 268 kao krivično delo predviđeno je nedozvoljeno služenje ili davanje jakih pića ili narkotičkih sredstava maloletnicima i drugim licima. Ono nije imalo svoj zakonski naziv, ali se u komentaru Zakonika iz 1938. godine naziva "ugrožavanje zdravlja opijanje", a njego stav koji se odnosio na narkotike "neovlašćeno služenje belim otrovom".

Nakon završetka Drugog svetskog rata i donošenja Ustava FNRJ 1946. godine, dolazi do izrade niza zakonika kojima se regulišu odnosi u novoj društvenoj zajednici. Tako je 1949. godine ratifikovana Konvencija o ograničenju proizvodnje i regulisanju raspodele opojnih droga (Ženeva, 1931 god.), kao i protokoli doneseni u Lejk Saksesu (1946 god.) i Parizu (1948 god.). (Konvencija o ograničenju proizvodnje i regulisanju raspodele opojnih droga, "Službeni list FNRJ", br. 4/1949) Time je Jugoslavija preuzela obavezu dostavljanja odgovorajućih izveštaja međunarodnim organima u vezi sa proizvodnjom i prometom narkotika. Ubrzo nakon ovih ratifikacija, FNRJ 1950. godine donosi Zakon o oponim drogama, koji označava početakk pravnog normiranja proizvodnje i prometa opojnih droga kod nas u skladu sa međunarodno preuzetim obavezama. (Zakon o oponim drogama, "Službeni list FNRJ", br. 16/1950) Posebnu važnost u ovom zakonu,

gledano sa krivičnog aspekta, imaju njegove kaznene odredbe, kojima se knostituiše samostalno krivično delo, a propisuju se i prekršaji i prekršajna odgovornost.

Inkriminacija iz čl. 17 ovog zakona predstavlja "prvo i pravo" krivično delo u vezi sa opojnim drogama kod nas, a čini je lice "koje u cilju zarade neovlašćeno proizvodi, fabrikuje ili prerađuje opojne droge, ili koje neovlašćeno prodaje ili na drugi način stavlja u promet, kupuje ili prenosi opojne droge". (Janković, 1999) Kao kvalifikovani oblik dela zakon je u istom članu predvideo njegovo vršenje od strane lica koje je član krijumčarske bande, koje delo preduzima u vidu zanata ili u povratu. Njime se dakle, inkriminišu delatnosti ilegalne proizvodnje, fabrikacije, prerade, prodaje ili na drugi način stavljanja u promet opojnih droga. U zakonu nije određeno značenje pojmova njegovog bića, iako Ženevska konvencija (1931. god.) daje neke definicije u vezi njih, kao i spisak supstanci koje se imaju smatrati opojnim drogama. Ono što je od značaja za njegovo postojanje jeste da ono mora biti učinjeno sa hamerom ostvarenja zarade, a ne u drugom ciju, pa bez nje nema ni krivičnog dela. Čl. 18 istog zakona inkriminiše neovlašćeno iznošenje iz zemlje ili unošenje u zemlju opojnih droga, što je rezultat nastojanja uspostavljanja jake međunarodne kontrole u cilju sprečavanja ilegalnog tranzita i prometa droga namenjenih zloupotrebi.

Nakon donošenja Zakona o opojnim drogama (1950. god.), FNRJ iduće godine donosi i Krivični zakonik, u kojem navedenim delatnostima, članom 208 predviđa krivično delo koje se u svom osnovnom obliku sastojalo u neovlašćenoj proizvodnji, preradi, prodaji ili na drugi način stavljanju u promet, ili radi prodaje kupovine ili prenošenja opijuma, kokaina, morfijuma i drugih opojnih droga ili otrova. Pored osnovnog oblika, inkriminacija iz člana 208 imala je i kvalifikovani oblik: vršenje ovih delatnosti u vidu zanata ili od strane više udruženih lica. (Krivični zakonik, "Službeni list FNRJ", br. 13/1951)

Novelacijom Krivičnog zakonika 1959. godine (Krivični zakonik, "Službeni list FNRJ", br. 30/1959) nije došlo do bitnijih izmena člana 208, osim što je dekriminalizovana kvalifikatorna okolnost "u vidu zanata", koja se odnosila na vršenje osnovnog oblika dela. Izmenama iz 1973. godine (Izmena i dopune Krivičnog zakonika, "Službeni list FNRJ", br. 6/1973) ova inkriminacija je zadržala svoj raniji naziv, ali je, s obzirom da je u međuvremenu ratifikovana Jedinstvena konvencija o opojnim drogama, pretrpela izvesne izmene. Naime, povećan je broj alternativnih radnji izvršenja osnovnog oblika dela sledećim delatnostima: nuđenje na prodaju supstanci ili preparata koji su proglašeni opojnom drogom ili otrovom, njihovo držanje, posredovanje u kupovini ili prodaj. Dodat je i novi stav članu 208 (stav 2), koji kao krivično delo predviđa i navođenje drugog na uživanje opojnih droga, ili davanje opojnih droga da ih uživa to ili neko drugo lice, ili stavljanje na raspolaganje prostorija radi uživanja. Povećan je i broj kvalifikatornih okolnosti, pa su kao nove unete izvršenje dela prema maloletniku i nastupanje naročito teških posledica.

Krivičnim zakonom SFRJ donetim 1976. godine, u glavi XII propisana su "Krivična dela protiv drugih društvenih vrednosti", među kojima i dva dela čiji je zakonodavni motiv sprečavanje zloupotrebe opojnih droga: Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (čl. 245) i Omogućavanje uživanja opojnih droga (čl. 246). (Krivični zakonik, "Službeni list SFRJ", br. 44/1976) Konstituisana su dakle dva krivična dela (u odnosu na jedno prethodno), a predviđeno je i da objekt radnje izvršenja pored opojnih droga budu i psihotropne supstance. Kvalifikovani oblik u članu 245 KZ proširen je novim kvalifikatornim okolnostima: organizovanje mreže preprodavaca i

posrednika i izvršenje dela sa naročito opasnom drogom ili psihotropnom supstancom, Kod krivičnog dela iz člana 246 u odnosu na član 208 ranijeg zakona, nova kvalifikatorna okolnost je izvršenje dela prema većem broju lica.

Krivični zakonik Srbije, donet 2005. godine, u glavi krivičnih dela protiv zdravlja ljudi propisuje inkriminacije Neovlašćene proizvodnje, držanja i stavljanja u promet opojnih droga (čl. 246) i Omogućavanja uživanja opojnih droga (čl. 247). (Krivični zakonik, “Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013, član 246-247)

Zakonom o izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine predviđeno je novo, bolje reći samostalno (jer nije novo) krivično delo: “Neovlašćeno držanje opojnih droga” (čl. 246-a KZ). (Jović, 2011)

5. KRIVIČNA DELA KOJIMA JE INKRIMINISANA ZLOUPOTREBA OPOJNIH DROGA U NAŠEM POZITIVNOM ZAKONODAVSTVU

Krivična dela čije postojanje u našem zakonodavstvu materijalizuje jedan segment aktivnosti društvene zajednice na sprečavanju zloupotrebe opojnih droga sadržana su u Krivičnom zakoniku, glava XXIII – Krivična dela protiv zdravlja ljudi. Pre zakonodavnih promena, izvršenih aprila 2003. godine, ona su bila sastavni deo saveznog krivičnog zakonodavstva, a takvo rešenje proizilazilo je iz odredbi Ustava SRJ (čl. 77 i 78), kojima se određivala zakonodavna nadležnost federacije u bolasti obezbeđenja izvršenja primene ratifikovanih međunarodnih ugovora i konvencija. (Ustav SRJ, “Službeni list SRJ“, br. 1/92, član 77 – 78) Činom ratifikacije međunarodnih pravnih akata iz oblasti sprečavanja zloupotebe droga, naša zemlja je istovremeno preuzela i obavezu da posebnim zakonom uredi odnose koji se tiču legalne proizvodnje i prometa ovih supstanci, ali i da sankcioniše ilegalne i nedozvoljene delatnosti propisivanjem krivičnih dela i drugih delikata. U tom cilju KZ i predviđa tri krivična dela: Neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga (čl. 246), neovlašćeno držanje opojnih droga (čl.246a) i omogućavanje uživanja opojnih droga (čl. 247).

Sistematizacija krivičnih dela u krivičnim zakonima vrši se prema grupnom objektu zaštite protiv kojeg su ta krivična dela upravljena. (Stojanović, 2002) Inkriminacije iz oblasti zloupotrebe opojnih droga, s obzirom na prirodu njihovog zaštitnog objekta, spadaju u grupu krivičnih dela protiv zdravlja ljudi. Zdravlje je širok i relativan pojam. Posmatrano sa stanovišta krivičnopravnih nauka, ono predstavlja takvo psiho-fizičko stanje čoveka kod koga postoji harmonična funkcija svih organa i procesa i koje ga čini sposobnim za normalan život i društvenu produktivnost. (Jovanović, Jovašević, 2002) Krivična dela protiv zdravlja ljudi imaju određene sličnosti sa grupom dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, jer se njim, po pravilu, prouzrokuje opasnost za neodređeni, veći broj lica, ali i sa krivičnim delima protiv života i tela, s obzirom na njihovu posledicu. (Stojanović, 2002) Odgovarajuća sistematika unutar nje može se izvršiti s obzirom na način i sredstva kojim se vrši napad na zdravlje čoveka, pa s obzirom na način i sredstva kojima se vrši napad na zdravlje čoveka, pa s obzirom na to razlikujemo: krivična dela ugrožavanja zdravlja ljudi zarazom, krivična dela ugoržavanja zdravlja ljudi lečenjem i lekovima, krivična dela ugrožavanja zdravlja ljudi škodljivim sredstvima – proizvodima. (Atanacković, 1981)

Neki autori ova krivična dela svrstavaju u podgrpu dela ugrožavanja zdravlja ljudi lečenjem i lekovima. (Tahović, 1955) Takva podela imala je smisla samo u vreme kada je

Krivičnim zakonikom iz 1951. godine bilo predviđeno krivično delo neovlašćene proizvodnje, prerađivanja i prometa opojnih droga i otrova. Novije podele u teoriji krivičnog prava, bez izuzetka, ova krivična dela sistematizuju u podgrupu dela kojima se ugrožava zdravlje ljudi škodljivim sredstvima – supstancama, što u suštini opojne droge i predstavljaju.

Prema stepenu društvene opasnosti, krivična dela zloupotrebe droga spadaju u najopasnije delikte protiv zdravlja ljudi, što je zakonom zaprećeno kaznama za sve oblike ovih inkriminacija i potvrđeno.

U našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu krivična dela predviđena članovima 246 i 247 Krivičnog zakonika, pod približno istim nazivima, datiraju od 1976. godine, sa nekim kasnijim izmenama njihovih bića. Te izmene su rezultat sve većeg ugrožavanja zdravlja naših građana psihoaktivnim supstancama, što je ujedno i jedan od najakutnijih problema cele međunarodne zajednice.

6. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Najveća moć najbrže se postiže uz pomoć zloupotrebe opojnih droga. Na globalnom planu, često se postiže uz pomoć nevladinog sektora, uz pomoć savremenog razvoja komunikacionih sistema, jer te finansijske strukture retko ko može u potpunosti kontrolisati. Zloupotrebu opojnih droga povezujemo uvek i sa sitnim kriminalom, krađama, razbojništvom, ali i sa terorizmom, preprodajom droge na crnom tržištu (kada je u opticaju velika količina novca), ubistvima (kao rezultat obračuna i razmirica lica uključenih u poslove sa drogom). Velika suma novca lako menja mesto i oblik, i prelazi u legalne finansijske tokove i transakcije. Promet droge itekako utiče na profesionalnost u državi gde se utapa i utiče na vladajuću strukturu koja gubi kredibilitet.

Bez obzira na postojeće zakone, sve češće se profit iz ilegalne trgovine opojnih droga infiltrira (ugrađuje) u legalne finansijske tokove, što potkopava pravni sistem svake države. Nezavisno o kakvim uspesima je reč pri suprotstavljanju nedozvoljenoj trgovini opojnim drogama i svemu kriminalnom vezano za ovu problematiku, krijumčari vrlo brzo nadoknade izgubljeno, pa nove pošiljke droge nađu puteve kojima stižu na ulicu. Često se novac od profita opojnih droga koristi za brojna istraživanja, pa i naučna istraživanja i pronalazak novih droga. Velika količina novca je u obrtu, što usložnjava situaciju vezanu za narkokriminalitet, i pomaže lakše uključivanje u mrežu organizovanog kriminala.

Područje zloupotrebe opojnih droga je kompleksno i nije u nadležnosti jednog ministarstva ili službe, nevladinog sektora, spoljnih organizacija, države ili lokalnih vlasti. Preventivno delovanje obuhvata skup aktivnosti koje društvena zajednica preduzima s ciljem da onemogući ili oteža prodaju ili korišćenje droge u konkretnim društvenim sredinama. Da bi se efikasno suprotstavili problemu treba biti uključeni svi segmenti društva: porodica, škole, učenici, policija, zakonodavstvo, zdravstvo, ministarstva, nevladin sektor, i svi oni moraju imati jedinstveni stav a to je prevencija zloupotrebe opojnih droga.

Dosadašnje zakonske mere su bile suviše blage, jer se impozantan broj mladih zavisnika, dilera, organizatora kažnjavao najmanjim mogućim kaznama. Često sve ostaje samo na registrovanju zavisnika i njihovih prijatelja u policiji. Liberalni odnos prema opojnim drogama uzrokuje liberalni odnos prema narkokriminalitetu. Potrebno je razmotriti mogućnosti za primenu strožijih sankcija za nedozvoljenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga, konzumiranje ili posedovanje; zauzimati se za što brže

procesuiranje slučajeva u kojima je zavisnost od opojnih droga uzrok pojave krivičnih dela. Neophodno je napraviti i iscrpnu analizu uspešnosti primene kaznene politike na predmetima vezanim za droge, sagledati nedostatke, edukovati policiju, sudije i tužioce, koji rade na ovim poslovima. Ono što karakteriše ljudsku zajednicu je vladavina prava i zakona. Potrebno je krivičnim zakonikom, zakonom o pranju novca, zakonom o kontroli opojnih droga, modernizovati zakonodavstvo i pružiti pravne pretpostavke za borbu protiv zloupotrebe opojnih droga i ublažavanja njihovih posledica.

Obaveza svih nas je rad na prevenciji zloupotrebe opojnih droga i kriminaliteta uopšte, koja se zasniva na osnovnim načelima: načelu zakonitosti, načelu ustavnosti, načelu legitimnosti naročito kod primene krivičnihopravnih mera kojim se razgraničava oblast nužnog i opravdanog reagovanja prinudnim i represivnim merama, a u cilju obezbeđenja sigurnosti građana, kvalitetnijeg života u okruženju i demokratskim odnosima građana. Uspešna prevencija podrazumeva spremnost za plansko i organizovano osmišljavanje i sprovođenje aktivnosti svih članova društvene zajednice. Rezultati koji će se ogledati u smanjenju narkokriminaliteta zavisice od spremnosti za rad, implementaciju, razmenu iskustava i uvođenju preventivnih programa.

Politika suzbijanja zloupotreba opojnih droga mora se zasnivati i na načelu jednakosti građana pred zakonom. Takođe, treba da se zasniva i na načelu humanosti, bez obzira što krivične sankcije, po svojoj prirodi nisu humane. Treba maksimalno poštovati ljudska prava, a učiniocu krivičnog dela izreći onu krivičnu sankciju koja će imati najviše efekta, kako bi smo time prevenirali povrat.

LITERATURA:

1. Alčaz, S., 1999, Apstinencijalni sindrom kod narkomanije - Sprečavanje zloupotrebe droga, Beograd, Zbornik radova;
2. Atanacković, D., 1981, Krivično pravo – posebni deo, Beograd;
3. Bošković, M., 2001, Kriminogeni značaj droga - Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, broj 1-3, Novi Sad;
4. Bošković, M., 1999, Kriminološki leksikon, Novi Sad;
5. Bulatović, M., Mitrović, I., 2002, Đavo u prahu – ispovest narkomana, Beograd;
6. Despotović, A., 1981, Zavisnost od droga kao socijalno medicinski problem - Društveni pravni i medicinski problemi zavisnosti od droga, Beograd, Zbornik radova;
7. Ignjatović, Đ., 1998, Kriminologija, Beograd;
8. Janković, T., 1999, Narkomanija i AIDS.- U: Sprečavanje zloupotrebe droga - zbornik radova, Beograd;
9. Jovanović, Lj., Jovašević, D., 2002, Krivično pravo – posebni deo, Beograd;
10. Jović, M., 2011, Krivično pravo – Opšti deo, Novi Pazar;
11. Klajn, M., Šipka, M., 2008, Veliki rečnik stranih reči i izraza, Novi Sad, Prometej;
12. Konvencija o ograničenju proizvodnje i regulisanju raspodele opojnih droga, "Službeni list FNRJ", br. 4/1949.
13. Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, "Službeni list SRJ" – međunarodni ugovori, broj 6/2001.
14. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013.
15. Krivični zakonik, "Službeni list FNRJ", br. 13/1951.
16. Krivični zakonik, "Službeni list FNRJ", br. 30/1959.
17. Krivičnog zakonika, "Službeni list SFRJ", br. 44/1976.
18. Kušević, V., 1990, Zloupotreba droga, Zagreb;
19. Lazarević, Lj., Srzentić, S., Stajić, A., 2000, Krivično pravo – Opšti deo, Beograd;
20. Lazarević, Lj., 1995, Krivično pravo – posebni deo, Beograd;
21. Lazin, Đ., 1999, Sprečavanje nedozvoljenog prometa opojnih droga i Jugoslovensko krivično zakonodavstvo, Sprečavanje zloupotrebe droga, Beograd, Zbornik radova;
22. Modly, D., 1982, Štetne posledice konzumiranja droge - Priručnik za stručno obrazovanje radnika unutrašnjih poslova, Zagreb, br. 5;
23. Nicović, M., 1996, Droge – carstvo zla, Beograd;
24. Nikolić, D., 2001, Narkomanija – zločin ili kazna, Beograd;
25. Petrović, D., 1999, Krivično delo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga – Sprečavanje zloupotrebe droga, Beograd, Zbornik radova;
26. Petrović, S., 2001, Droga i ljudsko ponašanje, Beograd;
27. Saferstein, R. 1999, Criminalistics, New Jersey, An Introduction to Forensic Science, Prentice-Hall;
28. Stojanović, Z., Perić, O., 2002, Krivično pravo – Posebni deo, Beograd;
29. Stojanović, Z., 2002, Krivično pravo – Opšti deo, Beograd;
30. Tahović, J., 1955, Krivično pravo – Posebni deo, Beograd;
31. Terminology and Information on Drugs, 1999, UNODCCP, New York;

32. Uredba o ratifikaciji Jedinствene konvencije o opojnim drogama, “Službeni list SFRJ”, broj 2/64
33. Ustav SRJ, “Službeni list SRJ“, br. 1/1992.
34. Vujaklija, M., 1992, Leksikon stranih reči i izraza, Beograd;
35. Zakon o opojnim drogama, “Službeni list FNRJ”, br. 16/1950.
36. Zakon o ratifikaciji konvencije o psihtorpnim supstancama, “Službeni list SFRJ”, br. 40/1973.
37. Zakon o ratifikaciji Konvencije UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci, “Službeni list SFRJ”, br. 14/1990.
38. Zakon o ratifikaciji Protokala o izmenama i dopunama Jedinствene konvncije o opojnim drogama iz 1961, “Službenilist SFRJ”, br. 3/1979.
39. Zakonom o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama, “Službeni glasnik RS“, broj 99/2010.

**RADIKALNE KRIMINOLOŠKE TEORIJE I TEORIJE BIJELOG
OKOVRTNIKA - MOGUĆNOST PRIMJENE U SLUČAJEVIMA
ANALIZIRANJA ORGANIZIRANOG KRIMINALA**

**RADICAL CRIMINOLOGICAL THEORIES AND THEORIES OF WHITE
COLLAR - POSSIBILITIES OF APPLICATION IN CASES OF ANALYZING
ORGANIZED CRIME**

STRUČNI ČLANAK

Muris Mujanović

Sažetak:

Organizovani kriminal danas ozbiljno ugrožava pravni poredak i podriva demokratske institucije gotovo svake zemlje. Opasnost koju ova kompleksna i specifična društveno negativna pojava proizvodi po države i društvo, djelimično ili u cjelini, nije sadržana isključivo u konkretnim kriminalnim radnjama, već se u većini slučajeva može odraziti i na državne odluke u sferi njene ekonomije ili politike. Međutim, zbog specifičnih karakteristika koje nosi sa sobom, postoje brojne poteškoće i nedoumice u sprečavanju i suzbijanju ovog kriminalnog fenomena.

Ključne riječi: *organizirani kriminalitet, bijeli okovratnik, prevare, kriminalne organizacije.*

Abstract:

Organized crime today seriously threatens public order and undermines democratic institutions of almost every country. The risk that these complex and specific socially negative phenomena produces to the state and society, in part or in whole, is not contained only in specific criminal acts, but in most cases can be reflected in government decisions in the sphere of its economy or politics. However, due to the specific characteristics which carries, there are many difficulties and uncertainties in the prevention and suppression of this criminal phenomenon.

Key words: *organized crime, white collar, fraud, criminal organizations.*

1. UVOD

U posmatranju ovog fenomena, rezultati brojnih teorijskih istraživanja pokazuju da osnovni problem nalazimo upravo kod definisanja sadržaja termina organizovani kriminal. U tom smislu većina autora često pod pojmom organizovani kriminal svrstava i oblike grupnog kriminalnog djelovanja koji nužno ne predstavljaju i organizovani kriminal. Pobornici ovakvog mišljenja najčešće ističu da je za postojanje organizovanog kriminala, pored elemenata koji karakterišu organizovano kriminalno djelovanje, nužan još jedan element, a to je veza kriminalne organizacije s državom i njenim organima.

Razliku između pojmova kriminal „bijelog okovratnika" i organizovani kriminal vrlo je teško odrediti. U posmatranju veze između ovih pojmova, mogu se izdvojiti tri grupe autora sa vrlo nijansiranim mišljenjima. Prva grupa autora polazi od pretpostavke da oba termina pripadaju jednoj i istoj grupi zločina, jer im je pri izvršavanju kriminalnih radnji zajednička tačka da naruše principe slobodnog tržišnog poštovanja. Međutim, nekolicina drugih autora se ne bi složila s prethodnom konstatacijom, praveći u tom kontekstu čvrstu distinkciju između pojmova kriminal „bijelog okovratnika" i organizovani kriminal.

Upoređujući kriminal „bijelog okovratnika" sa drugim oblicima kriminala, ova grupa autora navodi i primjer sudske prakse koja je, također, pokazala da su procesuiranja osoba koje su počinile djela kriminala „bijelog okovratnika" u odnosu na druge oblike kriminala znatno kraća i njima izrečene zatvorske kazne bile su znatno blaže.

2. ORGANIZIRANI KRIMINAL

Organizirani kriminal danas ozbiljno ugrožava pravni poredak i podrija demokratske institucije gotovo svake zemlje. Opasnost koju ova kompleksna i specifična društveno negativna pojava proizvodi po države i društvo, djelimično ili u cjelini, nije sadržana isključivo u konkretnim kriminalnim radnjama, već se u većini slučajeva može odraziti i na državne odluke u sferi njene ekonomije ili politike. Međutim, zbog specifičnih karakteristika koje nosi sa sobom, postoje brojne poteškoće i nedoumice u sprečavanju i suzbijanju ovog kriminalnog fenomena. (Centar za sigurnosne studije BiH, 2014).

U posmatranju ovog fenomena, rezultati brojnih teorijskih istraživanja pokazuju da osnovni problem nalazimo upravo kod definisanja sadržaja termina organizovani kriminal. U tom smislu većina autora često pod pojmom organizovani kriminal svrstava i oblike grupnog kriminalnog djelovanja koji nužno ne predstavljaju i organizovani kriminal. Pobornici ovakvog mišljenja najčešće ističu da je za postojanje organizovanog kriminala, pored elemenata koji karakterišu organizovano kriminalno djelovanje, nužan još jedan element - a to je veza kriminalne organizacije s državom i njenim organima. Neke od definicija koje idu u prilog tome, moguće je pronaći u djelu „Kriminal u modernom društvu", čiji autor smatra da „organizovani kriminal u svom sadržaju obuhvata i određenu vezu sa državom i pojedinim njezinim organima u vidu saradnje organa koji primjenjuju zakon, s onima koji ga ne poštuju i žele da ga izigraju" (Eliot, 1962). Sličnu definiciju zastupa i Boettcher navodeći da se „organizovani kriminal odlikuje uređenim zajedničkim djelovanjem više lica s ciljem da se ostvare direktno ili indirektno pokriveni profiti ili pak

uticaj u oblasti javnog života (...) tražeći da ilegalnim metodama ostvare stvarne monopole" (Petrović, 1996).

Fenomenom i pojmom organizovanog kriminala bavi se veliki broj domaćih i stranih autora, najčešće podijeljenih u dvije grupe. Prvu grupu predstavljaju autori koji organizovani kriminal dovode u vezu s državom i njezinim organima, dok drugu grupu čine autori koji smatraju daje za postojanje i djelovanje organizovanog kriminala dovoljno tek postojanje kriminalne organizacije. Ovakva različita shvatanja organizovanog kriminala danas su rezultirala nepostojanjem jedinstvene i općeprihvaćene definicije koja bi olakšala, ne samo rad mladih istraživača i stručnjaka, već i brže apsolviranje znanja na fakultetima na kojima se ova temetska oblast detaljno izučava. Drugi faktor koji doprinosi nepostojanju jedinstvene definicije pojma organizovanog kriminala zasniiva se na činjenici da svaka zemlja na svojstven način doživljava težinu organizovanog kriminala, ovisno o mehanizmima koje provodi u tom domenu. Tako naprimjer, obilježja po kojima se prepoznaje organizovani kriminal mogu biti ista u većini država, ali ne nužno i oblici u kojima se ova pojava ispoljava (Centar za sigurnosne studije BiH, 2014).

U stranoj literaturi postoji mnoštvo definicija organizovanog kriminala. Među njima se posebno izdvaja definicija UN-a prema kojoj se organizovani kriminal definiše kao proširena i kompleksna kriminalna aktivnost koju vrše grupe lica, bilo labavo ili čvrsto povezane, u cilju ilegalnog obogaćivanja na račun društvene zajednice i njenih članova.

Posebno zanimljivu definiciju organizovanog kriminala pruža Vijeće Evrope, prema kojoj organizovani kriminal podrazumijeva „ilegalne aktivnosti koje se izvršavaju od strane strukturiranih grupa od troje ili više ljudi, koje traju duži vremenski period, i koje za cilj imaju činjenje teških zločina pomoću zastrašivanja, nasilja i korupcije da bi se došlo do, direktne ili indirektno, finansijske ili materijalne dobiti". Iz ove definicije se vidi da je jedna od bitnih stavki u proučavanju organizovanog kriminala prepoznati značaj vremenskog perioda, odnosno daje organizovani kriminal aktivnost koja ima namjeru da traje što duže i da što više zadrži koruptivni utjecaj na mjesto i ljude na koje djeluje.

Evropska unija nije prihvatila model izrade jedinstvene definicije organizovanog kriminala, već je usvojila listu od 11 njegovih karakteristika, od kojih treba da postoji šest kako bi se moglo govoriti o organizovanom kriminalu. Te karakteristike su:

- Povezanost i saradnja najmanje dva lica,
- Svako ima određen zadatak,
- Postoji za određeni ili neograničeni vremenski period,
- Korištenje nekog oblika discipline i kontrole,
- Postojanje sumnje o činjenju teških krivičnih djela,
- Djelovanje na međunarodnom nivou,
- Korištenje nasilja ili drugih metoda pogodnih za zastrašivanje,
- Korištenje komercijalnih ili drugih struktura sličnih poslovnim,
- Uključenost u pranje novca,
- Ispoljavanje utjecaja na politiku, medije, javnu upravu, pravosudne vlasti,
- Motivisanost stjecanjem profita i/ili moći.

Od šest karakteristika koje je potrebno imati da bi se govorilo o organiziranom kriminalu po shvatanju EU, četiri su obavezne, a to su:

- Povezanost i saradnja najmanje dva lica,
- Postojanje za određeni ili neograničeni vremenski period,
- Postojanje sumnje o činjenju teških krivičnih djela,
- Motivisanost stjecanjem profita i Ali moći.

Hauard Abadinski, jedan od najznačajnijih eksperata u SAD koji se bavi proučavanjem organizovanog kriminala, u svom kapitalnom djelu "Organised Crime", organizovani kriminal definiše kao "neideološko udruženje koje uključuje veći broj blisko povezanih lica, hijerarhijski organizovano, sa najmanje tri nivoa organizacije, u cilju sticanja moći i bogatstva preko nelegalnih i legalnih aktivnosti". U ovoj definiciji Abadinski akcentat stavlja na organizovana kriminalna udruženja koja se istovremeno mogu baviti i legalnim aktivnostima, kao što su izgradnja stambenih i poslovnih objekata, obavljanje komunalnih usluga i tome sličnih radnji.

Eliot, Schneider, Kaicer i drugi eksplicitno dovode u vezu države s organizovanim kriminalom. U tom kontekstu organizovani kriminal, osim postojanja kriminalne organizacije, posmatraju s visokim stepenom organizacije, hijerarhijom, podijeljenim zadacima, disciplinom i planiranjem kriminalnih djelatnosti, s ciljem stjecanja dobiti i stvaranja profita (Bošković, 2004).

Kada su u pitanju regionalni autori, Abazović, Turek, Aljoša, Bogdanović i drugi svoje definicije temelje na mišljenju da „organizovani kriminal postoji onda kada su nositelji kriminalnih radnji i aktivnosti penetrirani u vitalne, institucionalne struktura, društva i države, odnosno kada postoji funkcionalna i djelatna veza i sprega nosilaca vlasti i nosilaca kriminalnih radnji" (Abazović, 2008).

Oblici organizovanog kriminala su mnogobrojni i raznovrsni. Razvijaju se i mijenjaju vremenom, te lahko prilagođavaju novim savremenim društvenim odnosima. Organizovani kriminal se ne ispoljava u svim zemljama u istim oblicima i istim intenzitetom, već se njegovi oblici djelovanja prilagođavaju postojećim aktuelnim društvenim kretanjima i dešavanjima. Samo proaktivnim holističkim pristupom nadležnih organa ali i cjelokupnog društva, mogu se predvidjeti trendovi i pravci razvoja organizovanog kriminala, a shodno tome i očekivati efikasniji rezultati u smanjenju posljedica njegovog negativnog i opasnog djelovanja po sigurnost građana i njihovo okruženje.

Postoje različita shvatanja o pojavnim oblicima organizovanog kriminala. Đorđe Ignjatović, sagledavajući viđenja drugih autora (domaćih i stranih), a posebno američkih, ističe sljedeće pojavne oblike organizovanog kriminala: „reket, kockanje, trgovina drogom, odlaganje opasnih materija, korumpiranje, pranje novca, lažna bankrotstva, prijevare u osiguranju i slične nezakonite aktivnosti"(Ignjatović, 1998). Pored ove, zastupljene su i druge domaće definicije, koje se suštinski ne razlikuju mnogo od prethodne, te kao takve uglavnom uključuju proširenu listu pojava oblika organizovanog kriminala Stoga, kada se uzmu u obzir prethodna shvatanja, kao (veliki broj međunarodnih dokumenata koji tretiraju pitanja organizovanog kriminala, može se reći da postoji izuzetno veliki broj djelatnosti organizovanog kriminala, ali se među onim najdominantnijim svakako ističu trgovina narkoticima pranje novca trgovina ljudima i drugi oblici kriminala.

Pored navedenih djelatnosti koje se smatraju najrasprostranjenijim i najbitnijim, organizovani kriminal se bavi i nizom drugih protivzakonitih djelatnosti, u koje ubrajamo: kompjuterski kriminal, ekološki kriminal, lihvarjenje, promet nuklearnim otpadom i materijama, krijumčarenje luksuznih automobila pomorska piraterija, trgovina rijetkim biljkama i životinjama i druge oblike organizovanog kriminala. Ove, kao i temeljne djelatnosti organizovanog kriminala, vrlo su prisutne u svijetu i predstavljaju svakodnevnu prijetnju ljudskoj egzistenciji.

3. POJAM BIJELOG OKOVATNIKA

Budući da definicije kriminala „bijelih okovratnika“ proizlaze iz različitih perspektiva, jedan ključ za moguće rješenje leži u otkrivanju i razjašnjavanju pravila kojima se razni učenjaci koriste da bi odredili koja su od bezbroj obilježja pojedinog fenomena najpreciznija u svrhu definiranja. Komplementarni pristupi koji kombiniraju najbolje od analitičkih i sintetičkih metoda uglavnom su superiorni, a njih se može postići implikativnim i denotativnim metodama. Međutim, čak i kad je neka definicija prihvaćena, često su potrebne nove definicije, bilo zbog promjena u samom fenomenu ili zbog promjene svrhe zbog koje je potrebna definicija (Ball, 2006).

Robinson (1950) naglašava da je najbolji način pristupa definiranju putem trajne aktivnosti. Možemo li dobiti „radnu definiciju“ kriminala bijelog okovratnika dovoljno koherentnu da dozvoli kriminolozima da usporede rezultate istraživanja i unaprijede teoriju, bez pretvaranja te definicije u dogmu? U tom smislu, najbliže što smo došli sporazumu u vezi definicije je „konsenzusna definicija do koje se došlo na konferenciji National White Collar Crime Center, koja (iako je narušena kauzalnom insinucijom na samom kraju) zvuči ovako: kriminal „bijelih okovratnika“ čine nezakonita i neetička djela pojedinaca ili organizacija koja narušavaju povjerenju ili javno povjerenje, obično u sklopu legitimne profesionalne aktivnosti, izvršena od strane osoba visokog ili respektabilnog društvenog statusa, a u svrhu osobne ili organizacijske dobiti (Helmkamp i dr., 1996).

Činjenica da je došlo do općeg slaganja u vezi gore navedene definicije sugerira kako je pogrešno pretpostaviti da je nemoguće postići značajan konsenzus u vezi definicije kriminaliteta „bijelih okovratnika“. Ova definicija zadržava fokus na kršenje povjerenja od strane ljudi značajnog statusa i moći, pri čemu se taj fokus u osnovi zadržava na kršenjima koja se događaju u okviru legitimnih zanimanja. Na kriminalistima je da dodatno razjasne neku vrstu radne definicije referirajući se na logiku same definicije, izbjegavajući korelacijske i kauzalne elemente poput onoga koji se potkrao u definiciju s konferencije, i da budu osobito oprezni u vezi inkorporiranja deskriptivnih elemenata. Čak i ta definicija mora biti dovoljno fleksibilna da se može promijeniti sa svrhom perspektive i s promjenom u prirodi definiranog fenomena (Ball, 2006).

4. KRIMINAL BIJELOG OKOVATNIKA

Kriminal „bijelog okovratnika“ je starijeg datuma, iako su teorijska objašnjenja ovog fenomena nastala relativno skoro. Prvi zadokumentovani slučaj kriminala „bijelog okovratnika“ dogodio se još u XV vijeku u Engleskoj u tzv. slučaju Karier, kada je agent kojem je bio povjeren transport vune, pokušao da dio ukrade za sebe. Termin „kriminal

bijelog okovratnika" utemeljio je Edvin Saterlend, tada uticajni kriminolog i sociolog i istovremeno predsjednik Američkog sociološkog društva. Saterlend je zastupao stanovište da sam izraz kriminal „bijelog okovratnika" ima porijeklo u pretpostavci da je nošenje bijele košulje i kravate neizostavan dio korporativne kulture oblačenja u sferi javne administracije i poslovnom svijetu. Otuda se sve do danas, pojam kriminal „bijelog okovratnika" koristi kao generički izraz za nenasilna djela, prvenstveno ona koja su motivisana privatnom koristi, čiji su počinioci pripadnici javne administracije ili profesionalci u poslovnim krugovima (Baker, 2004).

Međutim, neki autori smatraju da se izraz kriminal „bijelog okovratnika" u današnjem smislu tumači i upotrebljava kao djelo fundamentalno različito od onog što predstavlja ulični kriminal. Kod uličnog kriminala je tipično da se izvršilac konfrontira sa žrtvom ili njenom imovinom, dok je kod kriminala „bijelog okovratnika" karakteristično da se većina djela izvršavaju uz pomoć neke prevare i u uopćenom smislu ne zahtijevaju upotrebu oružja, već naprotiv, izvjesnu dozu sofisticiranosti tokom prevare. U tom smislu, takvu vrstu djela je relativno lahko prikriti i žrtvu djela je teško uočiti, pa se tako može reći daje za sva djela koja potpadaju pod pojam kriminal „bijelog okovratnika" zajedničko obilježje daje izvršilac koristio svoje ovlaštenje na osnovu svog statusa, nenasilno i koristio se prijevarom (Baker, 2004).

S druge strane, distinkciju između pojmova kriminal „bijelog okovratnika" i organizovani kriminal vrlo je teško odrediti. U posmatranju veze između ovih pojmova, mogu se izdvojiti tri grupe autora sa vrlo nijansiranim mišljenjima. Prva grupa autora polazi od pretpostavke da oba termina pripadaju jednoj i istoj grupi zločina, jer im je pri izvršavanju kriminalnih radnji zajednička tačka da naruše principe slobodnog tržišnog poslovanja. Međutim, nekolicina drugih autora se ne bi složila s prethodnom konstatacijom, praveći u tom kontekstu čvrstu distinkciju između pojmova kriminal „bijelog okovratnika" i organizovani kriminal, a osnov za to nalaze u činjenici što legitimne kompanije svoje prihode uglavnom zasnivaju na legalnim poslovima i što ne koriste nasilje da bi stvorile i održale kartel (Livingston, 1996).

Upoređujući kriminal „bijelog okovratnika" sa drugim oblicima kriminala, ova grupa autora navodi i primjer sudske prakse koja je, također, pokazala da su procesuiranja osoba koje su počinile djela kriminala „bijelog okovratnika" u odnosu na druge oblike kriminala znatno kraća i njima izrečene zatvorske kazne bile su znatno blaže. Ipak, postoji i ona grupa autora koja zastupa mišljenje da je i na teorijskom i na empirijskom planu teško utvrditi razliku između kriminala „bijelog okovratnika" i organizovanog kriminala. (Centar za sigurnosne studije BiH, 2014).

Danas, kriminolozi i sociolozi nude razne definicije kriminala bijelog okovratnika. Te se definicije često preklapaju jedna s drugom i uključuju sljedeće:

- Kriminal bijelog okovratnika kao moralni ili etički prestup,
- Kriminal bijelog okovratnika kao društvena šteta,
- Kriminal bijelog okovratnika kao kršenje krivičnog zakona,
- Kriminal bijelog okovratnika kao kršenje građanskih prava,
- Kriminal bijelog okovratnika kao kršenje regulatornih zakona,
- Kriminal bijelog okovratnika kao radna devijantnost,
- Kriminal bijelog okovratnika kao definicija društveno konstruirana od strane preduzeća,

- Kriminal bijelog okovratnika kao kršenje povjerenja,
- Kriminal bijelog okovratnika kao profesionalni zločin.

Zločin bijelog okovratnika je kriminalno ilegalno ponašanje počinjeno od strane pojedinaca iz više klase, tokom njihovog posla odnosno okupacije. Iz perspektive sistema, oni koji rade u krivično pravosudnom sistemu, kriminal bijelog okovratnika kao zločin ili krivično nezakonito ponašanje. Zločin, u ovom kontekstu, se definira kao "namjerni čin ili propust počinjen kao povreda krivičnog zakona bez opravdanja, te sankcionisano od strane države kao krivično djelo ili prekršaj.

Određivanje razmjera kriminala bijelog okovratnika nije jednostavan zadatak. Dva faktora najviše otežavaju mogućnost procjene koliko često se događaju zločini bijelog okovratnika. Prvi je da mnoštvo zločina bijelog okovratnika nisu prijavljeni odgovarajućim agencijama. Istraživanja pokazuju da samo jedna trećina žrtava zločina bijelog okovratnika obavijesti nadležne o njihovoj viktimizaciji (Kane & NJall, 2006). Kada je pojedinac žrtva zločina bijelog okovratnika, velika je mogućnost da neće prijaviti zločin zbog srama, bojazni da će prijava biti zanemarena ili odbijena, te da će naići na generalno poricanje da je zločin uopšte postojao. U slučaju kada su kompanije žrtve, one se mogu suzdržati od prijavljivanja zbog mogućeg negativnog publiciteta uz koji dolazi i negativna konotacija daje kompanija prevarena od strane „običnog radnika“. Drugi faktor koji otežava određivanje razmjere zločina bijelog okovratnika je povezan sa konceptualnim nejasnoćama koje okružuju koncept. U zavisnosti od načina definisanja zločina bijelog okovratnika, zavisi i definisanje njegovih razmjera.

Kriminal, po svojoj prirodi, ima posljedice za pojedince ali i zajednicu. Kriminal bijelog okovratnika konkretno ima niz posljedica koje se mogu značajno razlikovati od vrsta posljedica koje nastaju od uličnog kriminala. Posljedice kriminala bijelog okovratnika mogu biti okarakterizirane kao: individualni ekonomski gubici, društveno-ekonomski gubici, emocionalne posljedice, fizičko oštećenje i slično.

Bez obzira na veličinu finansijskog gubitka zbog kriminala bijelog okovratnika, ipak je on manje važan u odnosu na društveni gubitak odnosno gubitak zajednice. Kriminal bijelog okovratnika narušava povjerenje, stvara sumnju i nepovjerenje, smanjuje društveni moral i izaziva neorganizovanost.

5. VRSTE KRIMINALA BIJELOG OKOVRTNIKA

Pod pojmom kriminala bijelog okovratnika podrazumijevaju se razne vrste kriminala. Neke od njih su:

- Bankovna prevara,
- Ucjena,
- Korupcija,
- Prevara mobilnim telefonima,
- Kompjuterska prevara,
- Prevara kreditnim karticama,
- Prevara valutama,
- Pronevjera,

- Prevare povezane sa zaštitom okoliša,
- Iznuda,
- Krivotvorenje,
- Prevara povezana sa zdravstvenim uslugama,
- Trgovina ljudima,
- Prevara sa osiguranjem,
- Investicijske prevare,
- Razbojništvo/krađa,
- Pranje novca,
- Reketiranje,
- Trgovina vrijednosnim papirima,
- Utaja poreza,
- Telemarketing prevare,
- Prevare povezane sa skrbništvom.

Bankarske prevare

Kao i svugdje gdje se posluje sa novcem, tako su i banke izložene velikom riziku prevara u raznim vidovima. Ove prevare mogu biti izvršene od strane insajdera, tj. bankarskih službenika i menadžera, odnosno od strane prevaranata spolja, bilo da se radi o fizičkim ili pravnim licima (često u sprezi sa insajderima), a u posljednje vrijeme su sve učestalije prevare preko informacionih sistema. Postoji više razrađenih klasičnih „šema“. Druga opasnost je generalna zloupotreba finansijskog sistema i finansijskih posrednika, gdje su banke najeksponiranije, za „pranje novca“ koji potiče od raznih nelegalnih aktivnosti (Mrdak, 2012).

Od insajderskih prevara potencijalno je najopasniji spekulativni trgovac koji je sinonim za relativno visoko pozicioniranog insajdera u bankarskoj hijerarhiji koji ima ovlaštenja da investira (kupuje i prodaje) vrijednosne papire, s tim da on pri tome, bez ovlaštenja, ulazi u vrlo rizične investicije. Kada se investicije pokažu lošim, ovaj trgovac počinje ponovo, sredstvima banke, da ulazi u nove visokorizične špekulacije na tržištu derivata kako bi pokrio gubitak, što se obično ne završava sretno.

Lažni krediti su kreditne transakcije banke sa pravnim entitetima koje kontroliše nepošteni službenik/menadžer ili njegov saučesnik, kojima se uz angažovanje ovog insajdera odobravaju krediti, iako obično ne ispunjavaju uslove kreditne sposobnosti, nakon čega firma zajmoprimac proglašava bankrotstvo ili njegov vlasnik (i bankarski službenik) nestaje s novcem. Zajmoprimac može biti čak i nepostojeća firma

Prevare kod transfera sredstava su naročito učestale kod elektronskog prenosa novca, prije svega putem SNJODFT-a, gdje se, uglavnom uz pomoć insajdera, daju lažni nalozi da se izvrši transfer sredstava sa nekog računa ili depozita na račun kod druge banke (često je u pitanju „offshore“ račun u nekoj udaljenoj zemlji). Elektronsko poslovanje u bankama omogućava nepoštenim insajderima ili onima koji su sa njima u sprezi da dođu lako do ličnih podataka o vlasnicima računa i depozita, preko kojih se može ostvariti tzv. krađa identiteta i dobiti, na primjer kreditna kartica na ime „žrtve“. U bankarske prevare spadaju i šeme gdje se prikupljaju depoziti od strane institucija koje uopšte nemaju

dozvolu za bankarsko poslovanje (iako nose naziv „banka“) ili nemaju propisano osiguranje depozita (Mrdak, 2012).

Zemlje u tranziciji su pogodno tlo za razne investicione „piramida šeme“. Razlozi su uglavnom jednostavni i svode se na san o brzom i lakom bogaćenju i nepoznavanju osnovnih principa finansiranja, ali i na nerazvijenosti finansijskih tržišta, kao i pasivnosti, pa i djelimičnoj prećutnoj podršci, pojedinih segmentata vladajućih struktura. Kao organizatori i serviseri ovih „piramida šema“ pojavljuju se razne institucije (iza kojih se kriju pravi vlasnici), koje često nose naziv „banka“, mada nemaju licencu za to.

Ekonomski kriminal

Ekonomski kriminal, tokom posljednjih par desetljeća, postao je sveprisutan i rastući oblik kriminalnog djelovanja koji opterećuje većinu evropskih i svjetskih država. Ekonomski kriminal je opisan u Preporuci Vijeća Evrope R(81) 12 iz 1981. godine kao kriminal koji dovodi do gubitka javnih prihoda, proizvodi negativne posljedice po društvo u cjelini, te kao takav šteti domaćoj i međunarodnoj ekonomiji i utječe na smanjenje povjerenja u ekonomski sistem.

Korupcija

Korupcija je društveno negativna pojava koja predstavlja najteži oblik privrednog kriminala. Karakterišu je: prikrivenost, promjenljivost, mnoštvo pojavnih oblika, široka rasprostranjenost i internacionalizacija, teško dokazivanje u krivično procesnom smislu, koristoljubivost, perfidnost (lukavstvo) učinilaca, specifičan objekat koji ugrožava korupcija kao što su zakonito funkcionisanje državnih i privrednih institucija i službi (Jelačić, 1996).

Korupcija je jedna od najvažnijih karakteristika organizovanog kriminala koja je direktno povezana sa organima vlasti. S tim, u vezi, njeni nosioci su službena lica na raznim funkcijama, u državnim organima, javnim službama i drugim javnim institucijama i ustanovama, koje rješavaju o određenim obavezama i odgovornostima građana i pravnih lica (izdavanje rješenja, diploma, uvjerenja, svjedočanstava, dozvola, rješenja, regulisanje vojne obaveze i sl.). Budući da se u svojim aktivnostima i djelovanjima uvijek nalazi na drugoj strani zakona, organizovani kriminal teži legalizaciji nezakonitih poslova. Ova težnja se ogleda u stvaranju aktivne veze sa ljudima iz najvišeg vrha državnog aparata ili povezanosti sa najuticajnijim političkim partijama i strankama (Bošković, 2002). Za ostvarivanje ovih veza, korupcija predstavlja najpogodniji način kojim se postiže neutralizacija dejstva zakona odnosno neutralizacija onih koji su nadležni da sprovedu zakone. Dakle, organizovani kriminal metodom korupcije "drži u šaci", državne službenike, određene službenike policije, sudije, pa čak i novinare, da ne bi javno iznosili vijesti o njihovim "prljavim" poslovima.

Osim negativnog utjecaja na institucije vlasti i građane, određeni oblici korupcije mogu imati teške posljedice za poslovni sektor i privredni razvoj. Tako je korupcija često prepreka privatnim i stranim ulaganjima trgovini i ekonomskom razvoju. Na poslovne aktivnosti privatnih kompanija može utjecati i kriminal u različitim oblicima: od ucjena i iznuda koje provode organizovane kriminalne grupe, preko ozbiljnih prevara i pronevjera od strane menadžera, do vandalizma ili prijetnji kriminalaca. Sve to može uzrokovati ozbiljne štete poslovnom okruženju u kojem kompanije posluju, a samim tim i povećati njihove troškove poslovanja. U isto vrijeme, bilo kakvi oblici koruptivnog djelovanja su plodno tlo za organizovani kriminal. Pored navedenog, određene koruptivne aktivnosti

podrivaju i javne kompanije, uzrokujući da se vladine institucije percipiraju neefikasnim, ranjivim i korumpiranim. Tako medijski podaci govore o znatnom broju veza zaposlenih u različitim organima uprave, kao i policijskim i sigurnosnim agencijama sa pojedinim kriminogenim licima.

Ova veza se obično ogleda u tome da državni zaposlenici na različitim nivoima, određenim pripadnicima organizovanog kriminala, povremeno za novac osiguravaju određene pogodnosti, a neki su do te mjere ušli u ove prljave radnje da su „stalno angažovani“ za takve poslove (Plazinić, 2004).

Trgovina ljudima

Trgovina ljudima predstavlja relativno noviji pojam, koji se odnosi na pojavu koja ima dugu historiju, poznatu pod nazivom trgovina bijelim robljem. Kao i druge djelatnosti organizovanog kriminala, trgovina ljudima, također, predstavlja unosan i profitabilan biznis koji donosi veliku zaradu kriminalnim organizacijama. Osnovna karakteristika ove pojave je njezin međunarodni opseg i sve češće poistovjećivanje s drugim vrstama organizovanog kriminala. Međutim, ono što se, ustvari, smatra trgovinom ljudima ogleda se u definiciji Ujedinjenih nacija kao "vrbovanje, prijevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje osoba, putem prijetnji ili upotrebe sile ili drugih oblika prinude, otmice, prijevare, obmane, zloupotrebe ranjivog položaja neke osobe ili davanje ili primanje novčanih sredstava ili druge koristi, radi dobijanja pristanka osobe, koja ima kontrolu nad drugom osobom, u svrhu eksploatacije".

Iz prethodne definicije se može vidjeti da nije preciziran spol osoba koje mogu biti žrtve trgovine, s tim kada je u pitanju ova djelatnost organizovanog kriminala u prvom redu se misli na žene, djecu i bebe. Pojam trgovine ljudima u širem smislu vrlo često obuhvata i muškarce koji mogu biti učesnici migracija ali isto tako i objekti krijumčarenja. Tako u kriminalnoj radnji trgovine ljudima postoji objašnjenje za dvije vrste aktera: žrtve i trafikanti. Žrtve u ovom slučaju odražavaju osobe koje su eksploatisane ili trafikovane, bez obzira na spol, nacionalnu ili vjersku pripadnost, dok je trafikant osoba koja trguje žrtvama. Trgovinu ljudima je, prema mišljenju domaćih autora, moguće razlikovati i na osnovu motiva vršenja, prije svega kao trgovinu ljudima za potrebe radne eksploatacije i trgovinu ljudima za potrebe seksualne eksploatacije. Kao što smo prethodno spomenuli, žrtve seksualne eksploatacije su najčešće žene. Kada dođu u posjed trgovaca, žene se tretiraju na ponižavajući način, kao trgovačka roba ili artikal i najčešće bivaju transportovane iz jedne zemlje i prodane lokalnim bordelima u drugoj zemlji (Centar za sigurnosne studije BiH, 2014).

Pranje novca

Pranje novca je aktivnost kojom kriminogena lica nezakonito stečen novac žele što prije ubaciti u legalne novčane tokove, odnosno izvršiti njegovu legalizaciju. Obično se koristi tradicionalna tehnika pranja novca, tako što kriminogena lica nezakonito stečeni novac ulažu u pokretnu imovinu (automobile, jahte i si.) ili za kupovinu nepokretne imovine (zemljišta, kuća i stanova). Vrlo često se koristi i tehnika pranja novca kroz bankarski sektor, kroz poslove sa vrijednosnim papirima, ubacivanje gotovine u legalne novčane tokove kroz pozajmice vlasniku preduzeća (veoma često vlastitom preduzeću), krijumčarenje gotovine, valutne konverzije, elektronsko internet bankarstvo, kroz PDV prevare i si.

Kao i kod drugih oblika organizovanog kriminala, internacionalizaciji ove kriminalne djelatnosti posebno su pogodovali razvoj tehničko-tehnoloških dostignuća i rapidni tokovi globalizacije. Danas, fenomen pranja novca predstavlja ozbiljan međunarodni problem i sve više je izražen kroz utaju poreza, ilegalnu trgovinu drogom i oružjem, prostituciju i reket, organizovanu kocku i druge kriminalne kanale. Zbog svog dominantnog međunarodnog karaktera, rezultirali su i brojni pokušaji definisanja ove djelatnosti, a najčešću primjenu u stranoj literaturi imaju definicije koje u sebi sadrže uže i šire značenje pranja novca. „U širem smislu, pranje novca definišemo kao proces u kome se prihvodi, za koje postoji osnovana sumnja da su stečeni kriminalnom aktivnošću, prenose, prebacuju, transformišu, razmjenjuju ili mijenjaju legalnim sredstvima, radi skrivanja ili prikrivanja prave prirode sticanja prihoda. Prema užem shvatanju, pranje novca predstavlja radnju ili pokušaj radnje kojom se skriva ili prikriva nelegalno porijeklo sredstava, tako da izgleda da ona potiču iz legalnih izvora" (Centar za sigurnosne studije BiH, 2014).

Ekološki kriminal

Ekološki kriminal svakako da nije novi oblik kriminala, ako se ima u vidu da se delikti ovog oblika kriminala ispoljavaju unazad nekoliko decenija. Međutim, stiče se utisak da u tom periodu nije bio u žiži interesovanja (niti ga je javnost percipirala kao problem), sve do kraja prošlog vijeka, kada se u okviru nove ekološke politike i novog pristupa ekologiji uopšte, percipira kao poseban problem u okviru ekološke bezbjednosti.

Pored navedenih uzroka latentnosti i percepcije irelevantnosti ovog oblika kriminala, navedenom svakako treba dodati da ovaj oblik kriminala potpada pod tzv. kriminal "bez žrtve", kojom prilikom se, nažalost, prenebregava činjenica da ovaj oblik kriminala ne bira žrtve, te da je, mnogo izraženije nego kod drugih oblika kriminala odabir žrtve ovdje krajnje nesistematičan, stihijski i sveobuhvatan. Ukoliko se navedenom doda i činjenica da se posljedice ekološkog kriminala najčešće ne ispoljavaju odmah, pa čak ni nakon relativno dužeg perioda, te da nije lako prepoznati i identifikovati vezu između konkretne radnje i posljedice, logično je zašto ovaj oblik kriminala nije bio u žiži interesovanja javnosti.

Ekološki kriminal je poseban vid kriminala koji ima za posljedicu zagađivanje vode, vazduha i zemljišta u većem obimu ili na širem području, čime se dovodi u opasnost život i zdravlje ljudi ili prouzrokuje uništenje biljnog i životinjskog svijeta većih razmjera (Matijević, 2009).

Ekološki kriminal predstavlja vid savremenog kriminala koji se intenzivno razvija i sve više dobija karakteristike teških oblika kriminala koji ugrožavaju osnovne ljudske vrijednosti (Bošković, 2011). Ono što je najznačajnije, svakako je sadržano u tvrdnjama daje organizovani ekološki kriminal, kao supstrat štetnog djelovanja na sveukupni ekos, dio ukupnog kriminala, jedna od njegovih novoizraženih komponenti, proisteklih upravo iz društvenog razvoja. Ekološki kriminal ima svoje specifične karakteristike, koje ga razlikuju od drugih vidova kriminala u sljedećem: ekspanzija, tamna brojka, organi zovanost, kriminal bijelog okovratnika. Posebna karakteristika ovog vida kriminala je u viktimološkim aspektima, gdje su svi žrtve, čime se stiče ambijent da niko nije žrtva (Ljuština, 2005).

6. PRIMJENA TEORIJA U ANALIZIRANJU ORGANIZIRANOG KRIMINALA

Organizovani kriminal, ma koliko izgledao savremeni društveni fenomen, u suštini je univerzalna i historijska pojava. Naime, razni oblici organizovanosti u izvršenju kriminalnih radnji, kao profesionalni i profitni model aktivnosti ostvarivanja političkog uticaja i ostvarivanja drugih oblika moći u društvu, bili su poznati još početkom XVIII vijeka. Suštinski gledano, organizovani kriminal je specifičan oblik savremenih vidova profesionalnog kriminala koji se po mnogim osobinama razlikuje i od tradicionalnih vidova zločinačkog udruživanja, kao i od klasičnih oblika kriminala kako nacionalnih tako i međunarodnih razmjera. U tom smislu, bukvalno, ni jedan kontinent pa ni država svijeta nije pošteđena organizovanog kriminala.

Svojevremeno, bezbjednosno najstabilniji sistemi u zapadnoevropskim državama takođe su načeti razornim vidovima korupcionih afera, trgovinom ljudima, narkoticima, oružjem i slično.

Sumirajući sadržaj mnoštva definicija organizovanog kriminala, on bi se mogao definisati kao vrsta profesionalnog kriminala koji karakteriše postojanje čvrste, hijerarhijski uspostavljene kriminalne organizacije, sa preciznom podjelom rada i uređenim unutrašnjim odnosima, opredjeljenom za vršenje i najtežih kriminalnih djela, uz primjenu metoda podmićivanja, nasilja i sličnih metoda pri ostvarivanju ekstremne profitabilnosti. Iz ove definicije proističu bitna obilježja pojma organizovanog kriminala, koja čine konstitutivne elemente sadržaja i sastoje se u:

- postojanju kriminalne organizacije (tzv. kriminalni sindikati);
- organizaciji uspostavljenoj na hijerarhijskim osnovama i sa mrežnom strukturom;
- fleksibilnosti u radu i tendencijom uključivanja i ostvarivanja uticaja u organima vlasti, privrednim i političkim strukturama;
- upotrebi nasilja i korupcije kao metoda rada, i
- ostvarivanju profita kao krajnjeg cilja.

Osim toga, treba imati u vidu da su djelatnosti organizovanog kriminala i lihvarjenje, lažna bankrotstva i prevare u osiguranju, odlaganje opasnih materija, kompjuterski kriminal, trgovina oružjem, trgovina rijetkim biljkama i životinjama, krijumčarenje motornih vozila i drugo. Trgovina narkoticima je najrasprostranjenija i najunosnija djelatnost organizovanog kriminala, a izražena je u svim sferama, od proizvodnje, prerade i prodaje i odvija se u sistemu uređene organizacije počev od proizvođača droge, preko kupaca, vlasnika skladišta, transportne mreže i uspostavljene mrežne organizacije za preraspodjelu na potrošačkom području.

Korupciju, kao značajnu djelatnost organizovanog kriminala karakterišu stalna dinamičnost i različitost formi ispoljavanja, ne samo u nacionalnim nego i u međunarodnim okvirima. U tom smislu, korupcija, bez obzira na to u kom se obliku ispoljava i ko se pojavljuje kao njen aktivni subjekt, dovodi do poremećaja u ekonomskom sistemu, ostvaruje negativan uticaj na funkcionisanje pravnog sistema i rad nadležnih organa, negativno djeluje na zakonitost, moral i druge društvene odnose.

Pranje novca je, svakako, izvorni oblik pojave organizovanog kriminala, a proističe iz jednog od osnovnih ciljeva organizovanog kriminala, a to je ostvarivanje kriminalnog

profita. S obzirom da je jedan od osnovnih problema ovako stečenog kapitala njegova legalizacija, pranje novca, kao skup raznih metoda finansijskih transakcija, falsifikata dokumenata i poslovne manipulacije, rješava ovaj problem kod mnogih vidova organizovane kriminalne aktivnosti kao što su profiti od trgovine narkoticima, ljudima i oružjem, poreske utaje, organizovana prostitucija, kocka i reket. Naime, suština pranja novca u organizovanim oblicima kriminala je u konverziji ili prenosu imovine koja predstavlja nezakoniti prihod, odnosno prikrivanje ili maskiranje pravne prirode vlasništva sredstava nezakonitog porijekla, te njihovo uključivanje u legalne finansijske institucije i ulaganja.

Trgovina ljudima je u oblasti organizovanog kriminala djelatnost koja obuhvata nekoliko vidova same pojave. Pod ovim pojmom se podrazumijevaju kriminalne aktivnosti krijumčarenja imigranata, organizovana prostitucija i trgovina ljudskim organima. Iako pojava potiče od historijskog oblika trgovine bijelim robljem, ona u savremenim vidovima predstavlja jedan nov fenomen sa bitno različitim sadržajima. Naime, procesi globalizacije i raslojavanja u svijetu, a posebno raspadi nekih socijalističkih zemalja, te naglo siromašenje u nekim krajevima svijeta, doveli su do migracionih procesa u kojima su pogodno tlo za krijumčarenje ljudi iz siromašnih u razvijene krajeve našle mnogobrojne kriminalne organizacije. Isti ili slični procesi doveli su do pojave organizovane prostitucije, koja se više ne odvija samo u nacionalnim okvirima organizovanosti, već i u internacionalnim razmjerama trgovine ženama i drugih oblika seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja, sve do drastičnih pojava nelegalnog usvajanja djece i organizovane pedofilije. Pored toga, savremena dostignuća medicinskih nauka, posebno u oblasti transplatacije dovela su do pojave krijumčarenja i trgovine ljudskim organima, sa svim sadržajima organizovane i nasilničke kriminalne djelatnosti, od nelegalne trgovine do kidnapovanja, fizičkog zlostavljanja, sakaćenja i likvidacije djece.

Kako je organizovani kriminal u cjelini poprimio internacionalne razmjere jer ugrožava privredne i bezbjednosne sisteme pojedinih zemalja, mnogi organi Ujedinjenih nacija, kontinentalne i regionalne organizacije i njihova tijela uključeni su u donošenje raznih rezolucija, deklaracija i konvencija, kao garant uspostavljanja jedinstvenih pravnih standarda sprječavanja i suzbijanja ovih pojava kako na međunarodnom tako i na nacionalnom planu.

Evidentno je da se organizirani kriminal i kriminal bijelog okovratnika konstantno prepliću. Brojne su vrste zločina koji se mogu počinuti, a da istovremeno spadaju u kriminal bijelog okovratnika i u organizirani kriminal. Prilikom analiziranja organiziranog kriminala, njegove pojave, uzroka nastanka, kao i posljedica, neophodno je uključiti i radikalne kriminološke teorije te svakako karakteristike kriminaliteta bijelog okovratnika.

7. ZAKLJUČAK

Mnogobrojne probleme definisanja pojave organizovanog kriminala čine dileme između raznih srodnih pojmova koji u nekim slučajevima djeluju kao sinonimi, a u drugim kao sasvim odvojeni fenomeni, a u trećim kao terminološki obrasci koji jedni iz drugih proističu, kao posebni vidovi ispoljavanja. To se posebno odnosi na pojmove neadekvatnog terminološkog razgraničenja koji se odnose na ovu pojavu kriminala i transnacionalni kriminal, kriminal bijelog okovratnika i međunarodni kriminal. Nesporno, u svakom od ovih slučajeva riječ je o posebnim i pojavama i pojmovima, koji se u literaturi i u praksi konstantno isprepliću kroz određene tipove kriminala.

Negativni ishodi dejstva organizovanih kriminalnih grupa razorno djeluju na sve zemlje u svijetu, bez obzira na politički sistem i stepen njihovog razvoja. U proteklih godinama, evidentan je značajan porast broja krivičnih djela organizovanog kriminala u svim zemljama. Ured UN-a za borbu protiv droge i kriminala, procjenjuje da grupe koje se bave međunarodnim organizovanim kriminalom, od trgovine drogom, trgovine ljudima i cyber-kriminalom godišnje zarade oko 870 milijardi dolara. Samo u Evropskoj uniji identifikovano je 3.600 organizacija koje se bave organiziranim kriminalom. Veoma je bitno imati u vidu činjenicu da organizovani kriminal najčešće proteže svoje aktivnosti izvan jurisdikcije pojedinih država, pa tako geografske granice ne predstavljaju barijeru kao što je to slučaj sa ostalim akterima međunarodnog prava.

Stoga je, međunarodna saradnja i nesebična razmjena operativnih podataka, neizostavan faktor suprostavljanja djelovanju moćnih kriminalnih organizacija. Uz postojanje čvrste međunarodne saradnje i uz objedinjavanje kriminoloških teorija, te teorija o kriminalu bijelog okovratnika, analiza svih karakteristika organiziranog kriminala, pojavnih oblika i načina ispoljavanja, doprinijelo bi u mnogome sprječavanju širenja ove pojave.

LITERATURA:

1. Abazović, D. M. (2008). Ogleđi o bosanskohercegovačkoj zbilji. Sarajevo: DES.
2. Baker, J.S. (2004). The Sociological Origins of "White-Collar Crime. The Heritage Foundation. Pristupljeno 30 Maj 2015, dostupno na: <http://www.heritage.org/research/reports/2004/10/lhe-sociologicd-origins-of-wWte-collar-crime>
3. Ball, R.A. (2006). Logika definicije kriminaliteta "Bijelih okovratnika". Kriminologija i socijalna integracija. 4(1).
4. Bošković, M. (2002). Aktuelni problemi suzbijanja korupcije. Beograd: Policijska akademija
5. Bošković, M. (2004). Organizovani kriminalitet i korupcija. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
6. Bošković, M., (2011). Kriminologija. Novi Sad: Pravni fakultet.
7. Centar za sigurnosne studije BiH (2014). Studija o organizovanom kriminalu u BiH. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
8. Eliot, M. A. (1962). Kriminal u modernom društvu - prijevod. Sarajevo: Svjetlost.
9. Fijnaut, C. J. C. F., & Paoli, L. (2006). Organised crime and its control policies. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 14(3), 307-327.
10. Helmkamp, J., Ball, R., Townsend, K. (1996). Definitional Dilemma: Morgantown, WV: National White Collar Crime Center.
11. Ignjatović, Đ. (1998). Organizovani kriminalitet-drugi deo. Beograd: Policijska akademija.
12. Jelačić, M. (1996). Korupcija - društvenopravni aspekti i metodi suprotstavljanja. Beograd: MUP R. Srbije.
13. Kane, J. & Wall, D. (2006). The 2005 National Public Survey on White Collar Crime. National White Collar Crime Center.
14. Livingston, J. (1996). Crime & Criminology. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
15. Ljuština, A., (2005). Pojam i osnovne karakteristike organizovanog ekološkog kriminaliteta. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
16. Matijević, M., (2009). Specifičnosti suzbijanja ekološkog kriminaliteta. Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron.
17. Mrdak, N. (2012). Upravljanje rizicima u bankama. Master rad. Beograd: Univerzitet Singidunum.
18. Petrović, D. (1996). Organizovanje zločinačkih udruženja. Beograd: Srpsko udruženje za krivično pravo.
19. Plazinić, S. (2004). Pojam i delatnosti organiziranog kriminaliteta. Specijalistički rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
20. Robinson, R. (1950). Definition. London: Oxford University Press.

**NASILJE U PORODICI U PRAKSI CENTRA JAVNE BEZBJEDNOSTI BANJA
LUKA**

**DOMESTIC VIOLENCE IN PRACTICE OF THE PUBLIC SECURITY CENTER
BANJA LUKA**

STRUČNI ČLANAK

Goran Guska MA*

Mr. sc. Goran Blagojević*

Sažetak:

Nasilje u porodici dobija zabrinjavajuće razmjere širom svijeta i predstavlja jedan od najizraženijih problema ugrožavanja prava čovjeka. Žrtve nasilja su najosjetljivije kategorije društva: djeca, žene i starija lica što predstavlja smetnju za normalan razvoj društvene zajednice. Iako kod jednog dijela autora postoji mišljenje da problem nasilja u porodici treba da se rješava unutar same porodice bez reakcije društva, naš rad je koncipiran upravo na društvenoj reakciji na ovu pojavu. Pokušali smo dati odgovor koje su to reakcije koje društvena zajednica može preduzeti da se ova pojava spriječi u najvećoj mogućoj mjeri. Tako smo najprije ispitali opšta pitanja koja su karakteristična za pojavu nasilja u porodici. Izvršili smo analizu važećih propisa u Republici Srpskoj koji regulišu ovu oblast. U vezi sa tim, izvršili smo istraživanje praktične primjene tih pravnih propisa i to na području opštine Banja Luka. Željeli smo da saznamo u kojoj mjeri je nasilje prisutno na ovom području te koji su najčešći oblici nasilja. Kao izvor smo koristili godišnje izvještaje Centra javne bezbjednosti Banja Luka i to u periodu između 2009. i 2013. godine kojom prilikom smo na neka pitanja u vezi sa karakteristikama izvršilaca i žrtava nasilja kao i uzrocima nasilja dobili konkretne odgovore. Ti odgovori su nam pomogli u donošenju zaključaka koji bi mogli biti od koristi radi boljeg razumijevanja i reakcije na problem nasilja u porodici.

Ključne riječi: *nasilje, porodica, žrtva, CJB Banja Luka.*

Abstract:

Domestic violence receives alarming proportions around the world and is one of the most dominant issues jeopardizing human rights. Victims of violence are most vulnerable categories of society: children, women and the elderly which constitute an obstacle to the normal development of the community. Although a portion of the authors there is the view that the problem of domestic violence should be resolved within the family

---

* Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, Uprava za policijsko obrazovanje, MUP Republike Srpske, E-mail: goranguska@gmail.com

* Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, Uprava za policijsko obrazovanje, MUP Republike Srpske, E-mail: blagojevicgoran@yahoo.com

without reaction of society, our work is conceived precisely to the social reaction to this phenomenon. We tried to answer which are the reactions that the community can take to prevent this phenomenon to the extent possible. Thus, we first examined the general issues that are characteristic for occurrence of domestic violence. We performed an analysis of existing regulations in the Republic of Sprska governing this area. In this regard, we have conducted research of practical application of such legislation in the area of Banja Luka. We wanted to find out the extent to which violence is present in this area and which are the most common forms of violence. As a source we used the annual report the Public Security Center Banja Luka, in the period between 2009 and 2013, during which we had some questions related to the characteristics of the perpetrators and victims of violence as well as the causes of violence got answered. These responses have helped us in reaching conclusions that could be useful for better understanding and responding to the problem of domestic violence.

Key words: *violence, family, sacrifice, PSC Banja Luka.*

1. POJAM NASILJA U PORODICI

Nasilje predstavlja jedan od pojmova kojeg je teorijsko-metodološki veoma teško odrediti zbog njegove rasprostranjenosti i prisustva u prirodi i društvenim naukama. Nasilje postaje simbol, sastavni dio životnog stila, filozofija mladih ljudi. Ono figurira i funkcionira kao sredstvo najrazovrsnijih oblika društvene moći, prvenstveno posmatrajući ga sa pozicije mas medija. Živimo u vremenu nasilja i nasilju vremena (Kokanović, 1999). Nasilje u porodici je skup ponašanja određenih lica koja upotrebom sile ili moći, zastrašivanjem ili manipulacijom nameću kontrolu nad drugim licima. Nasilje je svako ponašanje koje narušava fizički i psihički integritet lica. U kriminološkoj literaturi dominira gledište po kome nasilnički kriminalitet čine ona djela kod kojih se radi postizanja određenog cilja koristi napad na žrtvu ili se njime prijeti (Ignjatović, 2008).

Porodica je bio-psihosocijalna zajednica roditelja i njihove djece u kojoj treba da vladaju skladni i harmonični odnosi između svih njenih članova i ona je najvažniji faktor u razvoju ličnosti (Rot i Radonjić, 1996). Uslov da porodica bude funkcionalna jeste da postoji saradnja među svima, a cjelokupna porodična klima podrazumjeva niz faktora: ljubav, toplota, razumjevanje, vođstvo itd.

Djeci iz porodica u kojima postoji međusobno povjerenje, ljubav, drugarski odnosi, i između roditelja samih i između roditelja i djece, vjerovatnije je da će biti ljudi sa pozitivnim osobinama, nezavisne osobe, sigurniji u sebe, uravnoteženiji nego djeca iz porodica u kojima su česti sukobi i razmirice i u kojim nema dovoljno pažnje prema djetetu (Rot, 1972).

O pojmu nasilja su napisane nove definicije. Generalno, zajednička crta polazišta u definisanju pojma nasilja jeste da se ono dešava u ljudskoj interakciji na mikro i makro planu, primjenom moći ili različite sile ugrožavajući ukupan integritet ličnosti ili grupe (fizički, psihički, socijalni, kulturni, nacionalni, politički, egzistencijalni, teritorijalni). U Sociološkom leksikonu, nasilje se određuje kao „upotreba fizičke sile da bi se iznudilo određeno ponašanje ljudi“ (Lukić, Pečuljić 1982).

Ustvare, pod nasiljem u porodici se podrazumjevaju različiti akti, postupci i ponašanja pojedinca, grupa, društvenih institucija, organizacija ili društava, u odnosu

prema ljudima, u koju uključuju primjenu fizičke, psihičke ili neke druge sile i kojima se ugrožava fizički, psihički ili socijalni interitet i izazivaju različita fizička ili psihička oštećenja ili druge nepovoljne posljedice (Milosavljević, 1998).

Nasilnici obično nalaze izgovor za nasilne radnje bez obzira šta žrtva činila ili ne činila. Porodično nasilje nastaje između članova porodice u slučaju kada jedno lice ostvaruje nadmoć i kontrolu nad drugim koristeći fizičke ili emotivne prisile. Onaj ko ima moć (fizičku, ekonomsku, političku, statusnu) ima potpunu slobodu da bira hoće li upotrebiti nasilje (Ostojić, 2008). Odnos društva se, istorijski gledano, mijenjao prema toj pojavi, od prihvatanja nasilja kao standarda ponašanja do prepoznavanja imenovanja problema, ali bez odgovarajućeg sankcionisanja.

Savremeno, civilizovano društvo, svaki oblik nasilja unutar porodice smatra neprihvatljivim ponašanjem, te mijenja odnos prema toj pojavi i pridaje joj drugo značenje. Povećava se spoznaja pojedinca i zajednice o prisutnosti te pojave u društvu. Prepoznavanje, pravovremeno reagovanje te, ono što je najvrednije sprečavanje nasilja u porodici, trebalo bi biti cilj svake društveno organozovane aktivnosti o borbi protiv nasilja u porodici. Da bi se pojam nasilja kompletnije mogao tumačiti i razumjeti neophodno ga je posmatrati u uskoj vezi sa njemu sporednim pojmovima moći, kao što su agresija, terorizam i grubo ponašanje.

U smislu “Zakona o zaštiti nasilja u porodici Republike Srpske“, porodicu čine:

- Supružnici u bračnoj ili vanbračnoj zajednici,
- Njihova djeca (zajednička ili iz ranijih zajednica),
- Bivši bračni ili vanbračni supružnici i njihova djeca,
- Usvojilac i usvojenik,
- Staralac ili šticećenik, kao i druga lica koja sada žive ili su ranije živjeli u porodičnoj zajednici,
- Roditelji sadašnjih i bivših supružnika,
- Očuh i maćeha.

Porodični zakon Republike Srpske porodicu definiše kao životnu zajednicu roditelja i djece i drugih srodnika. U smislu Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, nasilje u porodici je bilo koje djelo koje nanosi fizičku, psihičku i seksualnu patnju ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje takvim djelima ili propuštanje činjenja dužne pažnje, koja ozbiljno sputava članove porodice da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti polova, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi života (Službeni Glasnik RS, 2002: broj 54). Porodica je osnova uzrasta i iskustva, ispunjenja ili neuspjeha ali i osnova bolesti i zdravlja (Ackerman, 1987).

2. VRSTE NASILJA U PORODICI

Postoje različiti oblici nasilja koji se iz različitih razloga prikazuju odvojeno, mada se unutar porodice isprepliću i utiču na svakog člana porodice. Nasilje u porodici je u suštini korijen niza devijantnih pojava. Generalno posmatrano do nasilja dovodi emocionalno zlostavljanje, tretiranje partnera kao sluge, zloupotreba djece u partnerskim odnosima, prinuda i prijetnja, upotreba sile i sl.

Nasilje u porodici je najčešće prouzrokovano od strane muškaraca i ono se najčešće manifestuje na slijedeći način (Šeparović, 1998):

Fizičko nasilje koje uključuje: guranje, šamaranje, premlaćivanje, čupanje kose, udaranje rukama, nogama, i raznim predmetima, nanošenje povreda različitim vrstama oružja i raznim predmetima. Fizičko nasilje obuhvata širok dijapazon pojmova, ali im je zajednički pokazatelj napad na fizički integritet žrtve, odnosno žrtava. Tragovi nasilja su modrice, ožiljci, opekotine, krvarenja (unutrašnja i vanjska), prelomi kostiju i ostale fizičke povrede.

Psihičko nasilje se odnosi na oblike postavljanja sa ciljem prezentovanja moći i kontrole nad žrtvom kroz razne zabrane, ponižavanja, podcjenjivanja, ismijavanja u javnosti, izolaciju, prijetnje, uvrede, ucjene, obezvrjeđivanje, kontrolu kretanja, ograničavanje socijalnih komunikacija, pretjeranu ljubomoru i dr. Tragovi nasilja nisu vidljivi kao kod fizičkog nasilja, ali su zato posljedice dalekosežne, i dovode do razaranja strukture ličnosti. Žrtva se povremeno povlači u sebe, gubi osjećaj vlastite vrijednosti, postaje aktivno tupa, pada u depresiju. U težim slučajevima javljaju se suicidalne ideje, a mogući su i pokušaji suicida.

Grupno zanemarivanje uglavnom provode roditelji ili staratelji djece (namjerno ili nenamjerno usljed određene psihičke ili mentalne smetnje, izuzetno loših uslova života, i sl). Tu su i roditelji negativnog društvenog ponašanja kao i roditelji koji zanemaruju roditeljske dužnosti i obaveze. U takvim situacijama dijete ne dobija pozitivnu emotivnu podršku i stimulaciju, ono je najčešće rezultat roditeljske nebrige i neispunjavanja roditeljske funkcije.

Seksualno nasilje se odnosi na seksualno uznemiravanje i silovanje, odnosno primoravanju na seksualni odnos bez pristanka žrtve na radnom mjestu, u školi, na fakultetu, na ulici i u porodici. Žrtve prisiljavaju na učešće u seksualnim aktivnostima, na bludne radnje koje im ne odgovaraju i koje su za njih ponižavajuće.

Socijalno nasilje predstavlja izolaciju i kontrolu nad društvenim životom. Ovaj vid nasilja se ogleda u ograničavanju komunikacije sa prijateljima, rodbinom ili nekim drugim licima koji pripadaju užem krugu porodice. Zlostavljanje na ovaj način dovodi do frustracije zbog nemogućnosti druženja sa željenom osobom.

Ekonomsko nasilje uključuje uskraćivanje i oduzimanje finansijskih sredstava, zabrane bračnom partneru da radi, neplaćanja alimentacije ili izdržavanja, drugi oblik ostavljanja bračnog partnera ili člana porodice bez sredstava za život.

Nasilje može biti aktivno i pasivno. Aktivno nasilje uključuje zlostavljanje u fizičkom, psihičkom ili seksualnom smislu, u kojem je prepoznatljiva, vidljiva agresija direktno upućena prema članu ili članovima porodice. Pasivno nasilje se manifestuje kao zanemarivanje lica i njihovih potreba, zdravlja, prehrane, materijalnih potreba i drugo. Postoje različiti tipovi nasilja unutar porodice:

- Nasilje odraslih međusobno (nasilje supružnika, bračno nasilje);
- Nasilje nad djecom;
- Nasilje nad roditeljima;
- Nasilje nad braćom i sestrama;
- Nasilje nad drugim članovima porodice.

Bračno nasilje najčešći je oblik nasilja u kome su najčešće žrtve žene. Muškarci su obično naučeni da budu ljuti, agresivni pa čak i nasilni. Žene su uglavnom u socijalnom smislu, naučene na suprotan način reagovanja. Njihova se ljutnja često doživljava kao nešto nepotrebno, neprihvatljivo i histerično.¹³ Fizičko nasilje žena je teško provodljivo zbog razlike u tjelesnim karakteristikama i fizičkoj snazi. Ako žena fizički zlostavlja djecu,

tada tjelesno posljedice mogu biti jednako teške kao i kada muškarac upotrebljava silu (Šeparović, 1998).

Narkomani su vrlo često zlostavljači u porodici. Zlostavljanje u tim slučajevima može biti počinjeno pod uticajem droge ili s ciljem nabavljanja sredstava ili narkotika.

3. DINAMIKA NASILJA U PORODICI

Nasilje u porodici s vremenom eskalira, te dobija na učestalosti i brutalnosti. Nasilje rijetko započinje udarcima. Uglavnom počinje manjim bezazlenim napadima, uvredama, naguravanjem. Nekonrolisano oslobađanje akumulatorne napetosti dovodi do nasilnog čina.

Fizičkom zlostavljanju prethodi vrijeđanje, razbijanje i bacanje predmeta. Pojedini čin nasilja nad ženom nije slučajan i izolovani događaj gubitka kontrole. Sasvim suprotno, to je dio složenog modela ponašanja u kojem je nasilje sastavni dio dinamike odnosa (Tomić, 2005).

I Etapa: Odnosi među partnerima su napeti, neizbježno dolazi do manjih incidenata, žrtva pokušava da smanji situaciju i smanji napetost.

II Etapa: Raste napetost među partnerima, partner zlostavljač pojačava kontrolu žrtve nasilnim ispadima, dok se žrtva zbog straha povlači.

III Etapa: Partner zlostavljač pokazuje kajanje, opravdava svoje nasilničko ponašanje, te ga minimizira, često daje obećanje da se nasilje neće ponoviti.

IV Etapa: Odnos među partnerima prividno je dobar, žrtva prihvata isprike zlostavljača, dok on negira nasilje. To je period malog zatišja, ali će se nasilje ponoviti.

4. ANALITIČKI PRIKAZ KRIVIČNIH DJELA NASILJE U PORODICI NA PODRUČJU KOJE POKRIVA CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI BANJA LUKA ZA PERIOD OD 2009. GODINE DO 2013. GODINE

U ovom dijelu rada ćemo dati statistički prikaz broja krivičnih djela nasilje u porodici na području koje pokriva Centar javne bezbjednosti Banja Luka. Ovaj centar predstavlja reprezentativni primjer a problematika koja se tiče nadležnosti ovog centra obuhvata ukupno trećinu ukupne problematike entiteta Republika Srpska. Period koji je obuhvaćen istraživanjem je onaj od 2009. do 2013. godine. U toku 2009. godine na navedenom području izvršeno je 250 krivičnih djela nasilje u porodici što je pad u odnosu na prethodnu godinu (u toku 2008. godine izvršeno je 373 krivična djela nasilje u porodici) za 33,33%. U toku 2010. godine izvršeno je 256 krivičnih djela nasilje u porodici što je za 2,4% više u odnosu na prethodnu godinu. U toku 2011. godine izvršeno je 219 krivičnih djela nasilje u porodici što predstavlja smanjenje broja ovih djela u odnosu na prethodnu godinu za 14,5%. U toku 2012. godine izvršeno je 267 krivičnih djela nasilje u porodici što je za 21,9% više nego u toku 2011. godine. U toku 2013. godine primjeti se nagli porast broja krivičnih djela nasilje u porodici. Naime izvršeno je 453 krivična djela nasilje u porodici što je za 70% više u odnosu na 2012. godinu.

4.1. Karakteristike izvršilaca krivičnog djela nasilje u porodici na području koje pokriva CJB Banja Luka za posmatrani period

U ovom dijelu rada ćemo statistički obraditi karakteristike izvršilaca krivičnog djela nasilje u porodici na području CJB Banja Luka, za period od 2009. do 2013. godine i to u odnosu na pol i starosnu dob. U posmatranom periodu kao najčešći izvršioци krivičnog djela nasilje u porodici javljaju se izvršioци muškog pola dok su izvršioци ženskog pola rjeđe zastupljeni. U toku 2009. godine izvršioци ovog krivičnog djela su muškarci u 239 slučajeva a žene se pojavljuju u 11 slučajeva. Naredna godina prati sličan trend sa 250 muških i 6 ženskih izvršilaca. U toku 2011. godine broj izvršilaca muškog pola iznosi 214, a ženskog pola 5, a naredne godine je taj odnos 251 na prema 16 u korist izvršilaca muškog pola. Godine 2013., odnos muških izvršilaca naspram ženskih je 429 na prema 24. Iz navedenih podataka možemo da vidimo da u ukupnom broju izvršenih krivičnih djela nasilje u porodici izvršioци muškog pola participiraju u procentu od 95,7%, dok izvršioци suprotnog pola participiraju sa procentom od 4,2%. Ovakav podatak je i logičan, jer je za očekivati da se muškarci pojavljuju češće kao izvršioци ovog djela jer u prilog tome ide i prirodni aspekt (misli se na jaču fizičku konstituciju). Kada su u pitanju pojedinačne godine u posmatranom periodu vidi se da se procenat participiranja polova u izvršenju ovog krivičnog djela neznatno mijenjao .

U pogledu starosne strukture kao izvršioци krivičnog djela nasilje u porodici na području CJB Banja Luka, najčešće se pojavljuju izvršioци starosti između 30 i 50 godina i to u 694 slučaja, a zatim slijede izvršioци starosti između 18 i 30 godina u 317 slučajeva, i preko 50 godina starosti u 415 slučajeva. Djeca do 14 godina ne participiraju kao izvršioци ovog krivičnog djela u posmatranom periodu na području CJB Banja Luka, dok se izvršioци ovog krivičnog djela u uzrastu između 14 i 18 godina javljaju 19 puta. Jasno je da izvršioци, starosne grupe izvršilaca od 30 do 50 godina starosti, participiraju kao najčešći izvršioци ovog krivičnog djela i to u procentu od 48%.

Kad se govori o nasilju u porodici i povezanosti sa nivoom obrazovanja uglavnom se pretpostavlja da su lica sa nižim obrazovnim nivoom sklonija nasilnom ponašanju. I ovo istraživanje je pokazalo da su u najvećem broju slučajeva lica sa srednjom stručnom spremom, tj. u 50% slučajeva nasilnici u porodici, ali i da je u 13 % slučajeva nasilje zastupljeno među licima sa visokom stručnom spremom. Lica sa završenom osnovnom školom kao nasilnici participiraju sa 35%, dok se izvršioци bez osnovnog obrazovanja javljaju sa udjelom od 2%. Dakle, ovaj rezultat govori da su izvršioци krivičnih djela nasilja u porodici većinom pismeni, obrazovani sa srednjim i visokim stepenom obrazovanja, međutim tamna brojka ovih krivičnih djela krije pravi rezultat u pogledu ovih mjerila.

Posmatrano po stambenom statusu počinioca krivičnog djela nasilja u porodici ne može se reći da su nasilju u porodici skona lica sa neriješenim stambenim pitanjem. Prema podacima najveći broj počinioca nasilja su lica sa riješenim stambenim pitanjem. U 70,0 % slučajeva, to su lica koja imaju svoju kuću, u 23,9 % slučajeva imaju stan, dok u 6,0 % se radi o licima koja nemaju riješeno stambeno pitanje

4.2. Karakteristike žrtava krivičnog djela nasilje u porodici – odnos žrtva - izvršilac

U ovom dijelu rada ćemo govoriti o žrtvama krivičnog djela nasilje u porodici na području CJB Banja Luka za posmatrani period. Kada govorimo o karakteristikama žrtava ovog krivičnog djela tada mislimo na njihov porodični status pa se tako supruga kao žrtva pojavljuje u 37 % slučajeva gledano za ukupan petogodišnji period. Bivša supruga učestvuje u procentu od 8 %, vanbračna supruga u procentu od 8 %. Žrtva djeteta, te majka kao žrtva, se pojavljuju u procentima po 10 % dok se otac kao žrtva pojavljuje u 11 % slučajeva. Suprug kao žrtva je zastupljen u 5 % slučajeva a braća i setre u 7 %. U ostalim kategorijama porodičnog statusa žrtve su zastupljene u 5 %.

4.3. Uzroci i vrste nasilja u porodici

Uzroci nasilja u porodici mogu biti različiti. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske se bavi motivima izvršenja svakog krivičnog djela ali samo u operativnom dijelu istrage, pa se zbog toga za izradu ovog dijela rada koristimo statističkim pokazateljima kojima raspolaže Centar za socijalni rada Banja Luka. U narednom tekstu obradićemo najčešće uzroke nasilja u porodici na području grada Banja Luka. Evidentirano je da se kao najčešći uzrok nasilja u porodici javljaju poremećeni bračni i porodični odnosi i to sa učešćem u prosjeku 46%. Kao značajan uzrok nasilja u porodici javlja se i alkohol sa učešćem u prosjeku 29%. Značajno učešće kao uzrok imaju i problemi mentalnog zdravlja i neriješeni imovinsko pravni odnosi sa učešćem u prosjeku 9%. Narkomanija kao uzrok nasilja u porodici participira sa učešćem u prosjeku od 2%, mentalna neobezbjeđenost 3% i ostali uzroci 5%.

Fizičko nasilje kao vrsta nasilja u porodici se javlja u 13 % slučajeva, psihičko u 30 % a kombinovano u 44 %. One vrste nasilja koje nisu u ovoj kategoriji (ekonomsko i drugo) pojavljuju se u 13 % slučajeva.

4.4. Prijavljivanje nasilja u porodici

Podaci pokazuju da je u 46,1 % slučajeva prijavu nasilja u porodici izvršila supruga kao žrtva nasilja dok su u 19,2 % slučajeva prijavu nasilja izvršili roditelji. Djeca kao prijavitelji ovih krivičnih djela se pojavljuju u 15,7 % slučajeva, komšije u 9,9 % dok su ostali prijavitelji prisutni u 9,1 % . Važna je činjenica da porodično nasilje ne prijavljuju samo članovi uže porodice. Prijava nasilja počinje da izlazi iz okvira porodice jer sve češće nasilje prijavljuju predstavnici lokalne zajednice, razna udruženja građana, NVO škole, bolnice i građani (anonimna dojava), što pokazuje učešće raznih resursa na nivou lokalne zajednice. Nasilje u porodici više se ne može okarakterisati motom „Njihov problem dalje od mene i ne tiče se mene“. Međutim, najveći broj ovih krivičnih djela se odigrava iza zatvorenih vrata porodičnih domova pa često samo članovi porodice mogu takvo djelo i da prijave.

5. ZAKLJUČAK

U posmatranom periodu kao najčešći izvršiocu krivičnog djela nasilje u porodici javljaju se izvršiocu muškog pola dok su izvršiocu ženskog pola rjeđe zastupljeni. U ukupnom broju izvršenih krivičnih djela nasilje u porodici izvršiocu muškog pola participiraju u procentu od 95,7%, dok izvršiocu suprotnog pola participiraju sa procentom od 4,2%. Ovakav podatak je i logičan, jer je za očekivati da se muškarci pojavljuju češće kao izvršiocu ovog djela jer u prilog tome ide i prirodni aspekt (misli se na jaču fizičku konstituciju). Kada su u pitanju pojedinačne godine u posmatranom periodu vidi se da se procenat participiranja polova u izvršenju ovog krivičnog djela neznatno mijenjao. Kao izvršiocu krivičnog djela nasilje u porodici, na području CJB Banja Luka, najčešće se pojavljuju izvršiocu starosti između 30 i 50 godina, a zatim slijede izvršiocu starosti između 18 i 30 godina i preko 50 godina starosti. Djeca do 14 godina ne participiraju kao izvršiocu ovog krivičnog djela u posmatranom periodu na području CJB Banja Luka. Ovi pokazatelji upućuju na zaključak da se problem javlja upravo kod uzrasta koji je najviše radno i životno aktivan. Kad se govori o nasilju u porodici i povezanosti sa nivoom obrazovanja uglavnom se pretpostavlja da su lica sa nižim obrazovnim nivoom sklonija nasilnom ponašanju. I ovo istraživanje je pokazalo da su u najvećem broju slučajeva lica sa srednjom stručnom spremom, tj. u 50% slučajeva nasilnici u porodici, ali i da je u 13 % slučajeva nasilje zastupljeno među licima sa visokom stručnom spremom. Lica sa završenom osnovnom školom kao nasilnici participiraju sa 35%, dok se izvršiocu bez osnovnog obrazovanja javljaju sa udjelom od 2%. Zaključak je da viši stepen obrazovanja izvršilaca ne daje garancije da se obrazovana osoba neće pojaviti kao izvršilac ovakvih prestupa. Posmatrano po stambenom statusu počinioca nasilja u porodici, ne može se reći da su nasilju u porodici sklona lica sa neriješenim stambenim pitanjem. Prema podacima najveći broj počinioca nasilja su lica sa riješenim stambenim pitanjem. U 70,0 % slučajeva, to su lica koja imaju svoju kuću, u 23,9 % slučajeva imaju stan, dok u 6,0 % se radi o licima koja nemaju riješeno stambeno pitanje.

Kao najčešći uzrok nasilja u porodici javljaju se poremećeni bračni i porodični odnosi i to sa učešćem od, u prosjeku 46%. Kao značajan uzrok nasilja u porodici javlja se i alkohol sa učešćem u prosjeku 29%. Značajno učešće kao uzrok imaju i problemi mentalnog zdravlja i neriješeni imovinsko pravni odnosi sa učešćem u prosjeku 9%. Narkomanija kao uzrok nasilja u porodici participira sa učešćem u prosjeku od 2%, mentalna neobezbjeđenost 3% i ostali uzroci 5%. Porodični odnosi su skoro polovina uzroka nasilja u porodici a problemi u odnosima zahtijevaju kompleksniji pristup učešća društvene zajednice u njegovom rješavanju. Ono što je zabrinjavajuće je visok procenat problema sa alkoholom kao uzrokom nasilja u porodici. Smanjiti ovu negativnu pojavu bi značilo u dobroj mjeri smanjiti i problem nasilja u porodici. Jasno je da se kombinovano nasilje najčešće javlja i to u prosjeku u 36,4% slučajeva. Istovremeno, psihičko i fizičko nasilje participiraju sa približno jednakim učešćem i ovdje možemo govoriti o trendu da su ove vrste primarne u odnosu na neke druge oblike nasilja kao što su ekonomsko, seksualno i drugo.

Važna je činjenica da porodično nasilje prijavljuju najčešće samo članovi uže porodice gdje se supruga pojavljuje u gotovo polovini slučajeva. Ohrabruje podatak da 19 % prijavitelja nisu članovi uže porodice iz čega je jasno da je interes drugih da učestvuju u rješavanju problema nasilja u porodici. Prijava nasilja počinje da izlazi iz okvira porodice jer sve češće nasilje prijavljuju predstavnici lokalne zajednice, razna udruženja građana, NVO

škole, bolnice i građani (anonimna dojava), što pokazuje učešće raznih resursa na nivou lokalne zajednice. Nasilje u porodici više se ne može okarakterisati motom „Njihov problem dalje od mene i ne tiče se mene“.

Na rasvjetljavanju i dokazivanju krivičnog djela nasilje u porodici koriste se različite dokazne mjere i radnje. Logično je da je, s obzirom na specifičnost ovog krivičnog djela, najčešće korištena mjera saslušavanje svjedoka te da je to i nakorišteniji dokaz u krivičnom i prekršajnom postupku. Ovo specifično krivično djelo vrlo često ne crpi nikakve materijalne dokaze osim izjava svedoka tako da izjava ostaje najvažniji materijalni dokaz. Javni tužioci i sudije navode kao osnovni problem kolebanje, odnosno nesaradnju oštećenog, ali i lica koja se pojavljuju kao svjedoci, a kao lica koja su bliska okrivljenom koriste se pravom da uskrate iskaz kod svjedočenja.

U posmatranom periodu podneseno je 1445 izvještaja nadležnom tužilaštvu zbog postojanja osovane sumnje da je izvršeno krivično djela nasilje u porodici. Na osnovu tih izvještaja nadležno tužilaštvo je podiglo 1339 optužnica u posmatranom periodu. Najviše optužnica podignuto je 2013. godine i to 401, a najmanje 2011. godine, 215 optužnica. Na osnovu navedenih optužnica pred nadležnim sudovima izrečeno je ukupno 244 zatvorske presude, 796 uslone i 194 oslobađajuće presude. U 105 slučajeva došlo je do obustave postupka. Iz navedenih podataka je vidljivo da je visok procenat procesuiranih slučajeva u odnosu prijava – presuda, što ukazuje na veliki stepen interesa prijavitelja da njegov problem bude institucionalno riješen. Zbog takve činjenice sve raspoložive državne institucije moraju još agresivnije i odlučnije da se stave u odbranu od ove negativne pojave. Cilj bi trebao biti da problem nasilja u porodici rješavaju institucije društva sa svojim raspoloživim mehanizmima te da ono pod takvim pritiskom u odnosu na izvršioca bude svedeno na najmanju moguću mjeru. Doprinos žrtve nasilja u njegovom suzbijanju se ogleda upravo u odlučnosti žrtve da uz pomoć raspoloživih društvenih institucija ovu pojavu učini vidljivom te da žrtva uživa tretman zaštite.

LITERATURA:

1. Ackerman N.W. Psihodinamika porodičnog života, Pobjeda, Titograd, 1987.
2. Ignjatović Đ. Kriminologija, Dosije, Beograd, 2008.
3. Kokanović D. Kultura i umjetnost, Akademija umjetnosti Novi Sad, 1999.
4. Lukić R. i Pečuljić M. Sociološki leksikon, Savremena administracija, Novi Sad, 1982.
5. Milosavljević M. Nasilje nad decom, FPN, Beograd, 1998.
6. Ostojić E. Drugi pogled- ne živjeti sa nasiljem, Medica, Zenica, 2008.
7. Porodični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br, 54702.
8. Rot N. I Radonjić S. Psihologija ,Zavod za udžbenike, 1996.
9. Rot N. Psihologija, Savremena administracija, Novi Sad, 1972.
10. Šeparović Z. Viktimologija- studije o žrtvama, Informator, 1998.
11. Tomić R. Prisutnost zlostavljanja među djecom, Tuzla, 2005.
12. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske br. 118/05

**ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA ISKAZANA U
ODLUKAMA USTAVNOG SUDA FEDERACIJE BIH**

**PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS
EXPRESSED IN DECISIONS OF CONSTITUTIONAL COURT OF THE
FEDERATION OF B&H**

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK

Doc. dr. Kata Senjak*

Sažetak:

Polazeći od opće prihvaćenog stava, da je ustavno sudstvo organ zaštite ustava, opravdano se može postaviti pitanje, koji je to organ koji u pogledu pravnog djelovanja u većoj mjeri od ustavnog suda vrši ulogu većeg društvenog opravdanja. On je kontrolor akata koje donosi zakonodavna i izvršna vlast kao i redovni sudovi, i na taj način je uspostavljen kao institucija od posebnog društvenog značaja. Kada govorimo o nadležnosti ustavnih sudova u Bosni i Hercegovini, one su različito definirane, što znači, da imamo diferencirane postupke, a time i specifične odluke ovisno od vrste nadležnosti i prirode sporova. Diferenciranje ovih nadležnosti zasniva se na činjenici u kojoj mjeri ustavni sudovi u Bosni i Hercegovini pored klasičnog zadatka koji se odnosi na zaštitu ustavnosti, ostvaruju i neposredniju vezu sa zakonodavnom, izvršnom i sudskom vlašću i sa građanima.

Ključne riječi: *Sud, ustav, ljudska prava, zaštita, građani*

Abstract:

Starting from the general accepted view that the constitutional judiciary is a body of protection of Constitution, is justified to wonder, who is this body that in terms of legal action to a greater extent of constitutional court acts as a larger social justification. He is the controller of acts adopted by legislative and executive authorities as well as the ordinary courts, and thus was established as an institution of special social significance. When we talk about the jurisdiction of the constitutional courts in Bosnia and Herzegovina, they are differently defined, which means that we have differentiated procedures, and therefore specific decisions depending on the type of competence and nature of disputes. The differentiation of these responsibilities is based on the extent to which the constitutional courts in Bosnia and Herzegovina in addition to traditional tasks relating to the protection of constitutionality, realize more direct connection with the legislative, executive and judicial authority and the citizens.

Keywords: *court, constitution, human rights, protection, citizens.*

---

* Sudac - Ustavni sud FBiH, Fakultet za Upravu – pridružena članica UNSA
E-mail: kata.senjak@ustavnisudfbih.ba

1. UVOD

Na području zaštite ustavnosti i ljudskih prava, ustavni sud ima veliki značaj u izgradnji Bosne i Hercegovine kao pravne države. Princip jednakosti i zabrane diskriminacije pravne sigurnosti i ljudskog dostojanstva na temelju čega Ustavni sud zasniva svoje odluke, postaje nezaobilazan princip i vrijednost koja se ima u vidu kod stvaranja i primjene prava. Iz tih razloga, Ustavni sud kao čuvar, zaštitnik i tumač Ustava, svojim djelovanjem mora vidno manifestirati svoju posvećenost i odgovornost u obavljanju funkcije ustavnog nadzora. Bitne pretpostavke za razuman i odgovoran rad Suda u obavljanju ustavnog nadzora jeste ujednačena kontrola, jasni standardi i procedure, transparentnost, objavljivanje odluka suda i izdvojenih mišljenja sudaca i civilno društvo.

Vršeci ustavnosudsku zaštitu ustavnu sudstvo u Bosni i Hercegovini utiče na zakonodavnu djelatnost kao što su to učinili brojni zapadnoeuropski ustavni sudovi. Osnovno ovlaštenje Ustavnog suda ogleda se u sprečavanju stupanja na pravnu snagu neustavnog zakona koji je donijelo zakonodavno tijelo kada utvrdi da zakon iz formalnih ili suštinskih razloga nije u suglasnosti sa Ustavom. Postupajući na taj način Sud osigurava zaštitu, odnosno poštivanje Ustava i njegovu superiornost u pravnom poretku i na taj način vraća zakonodavca u ustavne okvire.

Kad je u pitanju zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda, nedvojbeno je da najjaču pravnu snagu imaju norme koje su utvrđene u Ustavu Bosne i Hercegovine gdje se u Preambuli Ustava detaljno navode temeljni normativni principi koji se sastoje u poštivanju ljudskog dostojanstva, jednakosti, tolerancije, te demokratski organi vlasti kao najbolje sredstvo za stvaranje miroljubivih odnosa unutar političkog društva. Članak II Ustava sadrži najširi katalog ljudskih prava i proglašava Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, primjenljivu u Bosni i Hercegovini kao dio Ustava sa izravnom primjenom i supremacijom nad svim drugim zakonima*. Ovdje treba dodati i instrumente koji su propisani u Aneksu I – Dodatni sporazum o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini*. Ta ljudska prava i temeljne slobode dalje su razrađene i inkorporirane u zakone Bosne i Hercegovine i zakone entiteta kako materijalne

---

* Članak II.2. Ustava Bosne i Hercegovine. Prava i slobode predviđene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ti akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.

* 1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948),
2. Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949), i Dopunski protokoli I-II (1977),
3. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) i Protokol (1966),
4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957),
5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961),
6. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965),
7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli (1966 i 1989),
8. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966),
9. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979),
10. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (1987),
11. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1987),
12. Konvencija o pravima djeteta (1989),
13. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika-migranata i članova njihovih porodica (1990),
14. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992) i
15. Okvirna Konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994).

tako i procesne. Inkorporiranje Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda u svoj ustavni poredak, Bosna i Hercegovina je preuzela obvezu da svoje zakonodavstvo i pravnu praksu prilagodi zaštiti prava i sloboda prije nego što je postala članica Vijeća Evrope. Ovdje bi posebno napomenula i Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, koji je donesen 1994. godine gdje su Aneksom Ustava Federacije Bosne i Hercegovine utvrđeni instrumenti za zaštitu ljudskih prava uz izričitu konstataciju da „imaju pravnu snagu ustavnih odredaba“*. Ovaj Aneks obuhvata 21 najznačajniji Međunarodni sporazum iz oblasti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava navedena je i u pomenutom Aneksu kao i u članku II. Ustava Bosne i Hercegovine i očito ima poseban ustavni tretman.

U uslovima izrazito složene organizacije državne vlasti u Bosni i Hercegovini, kada vrlo veliki broj organa donosi propise, vrlo važan uvjet za osiguranje ustavnosti i vladavine prava je postojanje sigurnog mehanizma uklanjanja iz pravnog života svih propisa koji su u suprotnosti sa Ustavom i međunarodnim aktima. Sadašnja ustavna rješenja u pogledu položaja i nadležnosti Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine to u potpunosti ne omogućavaju, dok su nadležnosti Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Ustavnog suda Republike Srpske drugačije definirane.

Ustavni sud Federacije, koji djeluje sukladno Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, u okviru ustavno-pravnog prostora Federacije Bosne i Hercegovine, kao jednog od entiteta Bosne i Hercegovine, daje značajan doprinos u izgradnji ukupnog demokratskog razvoja ustavno-pravnog sistema Bosne i Hercegovine. Sud je konstituiran na sasvim drugim političkim i ustavnopravnim osnovama, različitim od onih na kojima je bilo utemeljeno ustavno sudstvo u ranijem sistemu, kako u odnosu na nadležnost i postupak, tako i u odnosu na ovlaštenja Suda.

Nadležnost Suda utvrđena je odredbama članka IV.C.10. Ustava Federacije BiH, gdje je propisano da je Sud nadležan za rješavanje spora između kantona, općina, grada i federalne vlasti, suglasnosti federalnih i kantonalnih zakona sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, suglasnost propisa koje donose organi vlasti u Federaciji BiH, postojanje vitalnog interesa konstitutivnih naroda, smjenjivanje predsjednika i dopredsjednika Federacije BiH, odlučivanje o postavljenom ustavnom pitanju od stane nadležnih sudova. Međutim, za razliku od većine ustavnih sudova, Ustavni sud Federacije nema ustavne tužbe, i ne može na taj način vršiti neposrednu zaštitu ljudskih prava i sloboda, ali ta zaštita sadržana je u postupku ocjene ustavnosti gdje Sud u svojim odlukama utvrđuje povredu određenih prava i sloboda, te utvrđuje da su pojedine odredbe zakona ili provedbenog propisa suprotne Ustavu Federacije BiH, Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i

---

* *Instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavnih odredaba:*

1. *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 1948.*
  2. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948.*
  3. *Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata, 1949. i Ženevski dopunski protokoli I-II 1977.*
- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i dopunski protokoli, 1950. i dr.*

temeljnih sloboda*, te nalaže zakonodavnom organu da otkloni te neustavnosti u određenom roku koji je propisan Ustavom*.

Princip ustavnosti je od suštinskog značaja za vladavinu prava i osiguranje demokratije. U tom smislu treba shvatiti i društvenu funkciju Ustavnog suda. Stoga su odluke Suda ne samo konačne i obavezujuće, nego se istovremeno u svim pravnim sistemima prema njima postupa sa punom odgovornošću i brigom da se dosljedno realizuju. U uslovima izrazito složene organizacije državne vlasti, kada vrlo veliki broj državnih organa donosi propise, vrlo važan uslov za osiguranje ustavnosti i vladavine prava je postojanje sigurnog mehanizma uklanjanja iz pravnog života svih propisa koji su u suprotnosti sa Ustavom. Sadašnja ustavna rješenja u pogledu položaja i nadležnosti Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine to u potpunosti ne omogućavaju.

Ustavni sud Federacije je jedina ustavom ovlaštena institucija za vršenje ustavnog nadzora u Federaciji. Kad je u pitanju oblik ispitivanja ustavnosti zakona, ispitivanju podliježe kako zakon u formalnom smislu, tako i zakon u materijalnom smislu. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine ne isključuje ni mogućnost konkretnog nadzora i to po prijedlogu kantonalnog suda i Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine*. Kad je u pitanju ocjena ustavnosti provedbenih propisa, Sud može ocjenjivati samo propise koji donose organi vlasti u Federaciji, ali ne i akta drugih subjekata, a niti političkih stranaka*. Isto tako Sudu se ne mogu obratiti građani, a niti Sud može po ex officio pokrenuti postupak za ocjenu ustavnosti bilo kog zakona ili drugog akta.

Odlučivanje Ustavnog suda u postupku kontrole suglasnosti zakona sa Ustavom, zapravo je učešće ovog Suda u vršenju javne vlasti, čije se odluke odražavaju na postupanje zakonodavnog organa. U postupku vršenja ustavnosudskog nadzora, Ustavni sud ne rješava političke sporove niti određuje opredjeljenje zakonodavne vlasti, već se samo ustavni nadzor vrši u pogledu ustavno-sudske kontrole.

Utvrđena neustavnost zakona ili drugog akta od strane Suda, ima za posljedicu, da se taj zakon ili propis neće primjenjivati, osim ukoliko se ne izmjeni na način koji propiše Sud ili ukoliko sud ne utvrdi prijelazna rješenja*. Konstatacija Ustavnog suda, nakon

---

* Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 17/12 od 07.02.2013. godine gdje je Sud povodom ocjene ustavnosti članka 5. stavak 2. Zakona o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti braniteljsko-invalidske zaštite („Službene novine Federacije BiH“, broj 82/09) utvrdio povredu prava na pravično suđenje u upravnom postupku, što je u nesuglasnosti sa člankom 6. stavak 1. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i dr.

* Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 39/11 od 11.12.2012. godine, gdje je Sud cijeneći ustavnost članka 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovnom obrazovanju „Službene novine Kantona Sarajevo“, utvrdio povredu prava kao što je sloboda vjeroispovijesti (članak 9.), sloboda izražavanja (članak 10.), zabrana diskriminacije (članak 14.) Evropske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, te na obrazovanje (članak 2. Protokola 1. uz Evropsku konvenciju) i dr.

* Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 17/12 od 07.02.2013. godine, povodom postavljenog ustavnog pitanja od strane Kantonalnog suda u Mostaru i Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 33/11 od 21.02.2011. godine (Sva postavljena ustavna pitanja odnose se na određene odredbe zakona ili provedbenog propisa koji su osnov za donošenje odluka od strane Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine ili kantonalnog suda.).

* Sud ne može da cijeni ustavnost niti zakonitost propisa koje donose ustanove, institucije koje imaju javna ovlaštenja i privredni subjekti.

* Članak IV.C.3.12. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i članak 40. Zakona o postupku pred Ustavnim sudom Federacije („Službene novine Federacije BiH“, br. 6/95 i 37/03). U ovim člancima je propisano, da ako usvojeni ili predloženi zakon ili drugi propis organa federalne, kantonalne ili općinske vlasti za koji

ocjene ustavnosti, da zakon ili pojedini dijelovi zakona nisu sukladni sa Ustavom ili Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, ima za posljedicu eliminiranje iz pravnog života tog zakona ili pojedinih njegovih odredaba. Ovdje se može postaviti pitanje, kakva je pravna priroda djelovanja Suda, odnosno kakva je njegova uloga u odnosu na zakonodavnu vlast, kada svojim odlukama donesenim u postupku ocjene ustavnosti utvrdi da se taj zakon ili akt neće primjenjivati, ili kada utvrdi, da je suglasan Ustavu. Sud je u svojim odlukama isticao, da u njegovu nadležnost ne spada utvrđivanje društvenih odnosa i ocjena cjelishodnosti određenih zakonskih rješenja, da je cjelishodnost stvar zakonodavne politike, da njegova nadležnost nije da uređuje društvene odnose u Federaciji ili u kantonu, nego je konstatirao da je to u isključivoj nadležnosti zakonodavne vlasti*, a u nadležnosti je Suda da utvrdi, da pojedine odredbe zakona ili propisa nisu sukladne Ustavu odnosno da se ne poštuju ljudska prava i slobode regulirane u međunarodnim aktima.

Kao poseban ustavni organ, Sud ne vrši politički nadzor* nego donosi odluke utemeljene samo na Ustavu kao najvišem pravu i njegovim načelima. U tome može uspjeti samo ako analiza načina vršenja ovlaštenja u praksi potvrdi da te odluke mogu da budu ustavno-sudska jurisprudencija, a suci da svoju funkciju vrše kao neovisne i nepristrasne osobe. Odluke koje je donosio Sud u obavljanju svoje nadležnosti vršeći ustavno-sudsku kontrolu, bile su u funkciji zaštite temeljnih ustavnih vrijednosti, što ne znači da politička vlast nije pokušavala posredno ili neposredno da utiče na vršenje ustavno-sudske kontrole.

Ustavni sud utvrdi da nije u skladu sa Ustavom neće se primjenjivati od dana objavljivanja presude Ustavnog suda U „Službenim novinama Federacije BiH“, odnosno predloženi zakon ili drugi propis neće stupiti na snagu. Zakon ili drugi propis primjenjivat će se odnosno stupit će na snagu od dana određenog u tom propisu ukoliko se izmijeni na način koji propiše Ustavni sud. Uzimajući u obzir sve okolnosti koje su od interesa za zaštitu ustavnosti, a naročito posljedice koje utvrđeni nesklad proizvodi, odnose koji su uspostavljeni na osnovu takvog zakona ili drugog propisa, kao i interes pravne sigurnosti, Ustavni sud može utvrditi prijelazna rješenja koje ne mogu biti na snazi duže od šest mjeseci od dana objavljivanja presude Ustavnog suda u „Službenim novinama Federacije BiH“, o utvrđenoj neskladnosti zakona ili drugog propisa sa Ustavom i o prijelaznim rješenjima.

* Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj U. 29/13 od 17. i 18.12.2013. godine i dr.

* Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj U. 20/12 od 04.10.2012. godine. Ustavni sud Federacije je odlučivao o zahtjevu Premijera Federacije BiH za rješavanje spora sa Predsjednikom Federacije BiH zbog donošenja odluke o smjeni federalnog ministra u Vladi Federacije BiH, a razlog za smjenu je ostavka koja je data političkoj stranci prilikom imenovanja za federalnog ministra, odnosno prilikom prijedloga za njegovo imenovanje. Ista ostavka Predsjedniku Federacije dostavljena je od strane političke stranke čiji je član bio ministar, u konkretnom slučaju, radilo se o kovertiranoj ostavci koja je bila potpisana i predata političkoj stranci na početku mandata, a koja ga je predložila za ministra. Ovom ostavkom na neki način kandidati koje predlažu stranke se obvezuju, da će u tijeku trajanja mandata slijediti direktive koje dolaze iz njihove političke stranke. Povodom istog zahtjeva Sud je donio odluku i utvrdio da pismeno označeno kao „ostavka“ koja je data političkoj stranci ne može proizvoditi pravno dejstvo u organima vlasti u Federaciji BiH. U ovom pogledu postoji i stajalište Venecijanske komisije sa napomenom da je praksa unaprijed potpisanih ostavki članova Vlade problematična iz nekoliko razloga. Kao prvo, ona čini jedan oblik imperativnog mandata i takav mandat i slične prakse privukao je značajnu kritiku u Evropi zasnovanu na principu slobodnog i nezavisnog političkog mandata. Prema ovom principu u predstavničkoj demokratiji izabrani predstavnici bi trebalo da predstavljaju sve birače, a ne samo birače iz određene političke stranke čiji su oni članovi. Isto tako, Venecijanska komisija smatra da je praksa kojom se zaobilazi zakon, a po kojoj ministri unaprijed potpisuju bjanko ostavke koje zadržava stranka i koristi prema vlastitoj diskreciji, fiktionalna i nepoštena procedura, što je u suprotnosti sa evropskim principima demokratije i vladavine prava, a ima i negativne posljedice po funkcioniranje političkog sistema.

Na području zaštite ustavnosti i ljudskih prava, Ustavni sud ima veliki značaj u izgradnji Bosne i Hercegovine kao pravne države. Princip jednakosti i zabrane diskriminacije pravne sigurnosti i ljudskog dostojanstva na temelju čega Ustavni sud zasniva svoje odluke, postaje nezaobilazan princip i vrijednost koja se ima u vidu kod stvaranja i primjene prava. Iz tih razloga, Ustavni sud kao čuvar, zaštitnik i tumač Ustava, svojim djelovanjem mora vidno manifestirati svoju posvećenost i odgovornost u obavljanju funkcije ustavnog nadzora. Bitne pretpostavke za razuman i odgovoran rad Suda u obavljanju ustavnog nadzora jeste ujednačena kontrola, jasni standardi i procedure, transparentnost, objavljivanje odluka suda i izdvojenih mišljenja sudaca te civilno društvo.

Polazeći od opće prihvaćenog stava, da je ustavno sudstvo organ zaštite ustava, opravdano se može postaviti pitanje koji je to organ koji u pogledu pravnog djelovanja u većoj mjeri od ustavnog suda vrši ulogu većeg društvenog opravdanja. On je kontrolor akata koje donosi zakonodavna i izvršna vlasti kao i redovni sudovi, i na taj način je uspostavljen kao institucija od posebnog društvenog značaja. Ovdje treba dodati i činjenicu da Ustav Bosne i Hercegovine u Preambuli detaljno navodi temeljne normativne principe koji se sastoje u poštivanju ljudskog dostojanstva, jednakosti, tolerancije, te demokratske organe vlasti kao najbolje sredstvo za stvaranje miroljubivih odnosa unutar pluralističkog društva. Odlučivanje Ustavnog suda u postupku kontrole suglasnosti zakona sa Ustavom, zapravo je učestće ovog Suda u vršenju javne vlasti, čije se odluke odražavaju na postupanje zakonodavnog organa. U postupku vršenja ustavnosudskog nadzora, Ustavni sud ne rješava političke sporove niti određuje opredjeljenje zakonodavne vlasti, već se samo ustavni nadzor vrši u pogledu ustavno-sudske kontrole. Utvrđena neustavnost zakona ili drugog akta od strane Suda, ima za posljedicu, da se taj zakon ili propis neće primjenjivati, osim ukoliko se ne izmjeni na način koji propiše Sud ili ukoliko sud ne utvrdi prijelazna rješenja. U ovoj situaciji Ustavni sud se pojavljuje kao „negativni zakonodavac“. Konstatacija Ustavnog suda, nakon ocjene ustavnosti, da zakon ili pojedini dijelovi zakona nisu sukladni sa Ustavom, ima za posljedicu eliminiranje iz pravnog života tog zakona ili pojedinih njegovih odredaba. Ovdje se može postaviti pitanje, kakva je pravna priroda djelovanja Suda, odnosno kakva je njegova uloga u odnosu na zakonodavnu vlast, kada svojim odlukama donesenim u postupku ocjene ustavnosti utvrdi da se taj zakon ili akt neće primjenjivati, ili kada utvrdi, da je suglasan Ustavu. Ustavni sud je u svojim odlukama isticao da u njegovu nadležnost ne spada utvrđivanje društvenih odnosa i ocjena cjelishodnosti određenih zakonskih rješenja, da je cjelishodnost stvar zakonodavne politike, da njegova nadležnost nije da uređuje društvene odnose u Federaciji ili u kantonu, nego je konstatirao da je to u isključivoj nadležnosti zakonodavne vlasti. Kao poseban ustavni organ, Sud ne vrši politički nadzor, nego donosi odluke utemeljene samo na Ustavu kao najvišem pravu i njegovim načelima. U tome može uspjeti samo ako analiza načina vršenja ovlaštenja u praksi potvrdi da te odluke mogu da budu ustavno-sudska jurisprudencija, a suci da svoju funkciju vrše kao neovisne i nepristrasne osobe. Odluke koje je donosio Sud u obavljanju svoje nadležnosti vršeći ustavno-sudsku kontrolu, bile su u funkciji zaštite temeljnih ustavnih vrijednosti proklamiranih Ustavom i drugim međunarodnim dokumentima.

U analizi djelovanja odluka suda, može se pomenuti teorija H. Kelsena koji je isticao, da kada ustavni sudovi vrše ustavnu kontrolu zakona, oni sudjeluju u zakonodavnom procesu. Međutim, H. Kleson kao ni njegovi sljedbenici nisu u potpunosti analizirali razliku između donošenja i proglašavanja zakona suprotno ustavu. Međutim, možemo reći da je zakonodavac vezan ustavom samo u pogledu postupka donošenja

zakona, a izuzetno i općim načelima kad je u pitanju sadržina zakona, ali nadležnost ustavnog suda u potpunosti je posvećena samo odredbama Ustava.

Slijedeći praksu Evropskog suda za ljudska prava, Sud osim što utvrđuje da je zakon suprotan Ustavu u formalnom i materijalnom smislu, djeluje i u slučaju kada te odredbe ne zadovoljavaju određene standarde u pogledu preciznosti i jasnoće*. Ustavni sud vrši ocjenu ustavnosti osporenog Zakona sa stanovišta ustava pri čemu taj zakon ili njegove pojedine odredbe ostaju bez mogućnosti sticanja pravne snage ili je gube ako je zakon stupio na snagu. Donijeta odluka djeluje erga omnes, a njena svojstva konačnosti i izvrsnosti po samom Ustavu osiguravaju joj oblik res indicate. Pored odluka kojima se utvrđuje neustavnost zakona ili drugog akta, Sud donosi i odluke kojima utvrđuje da je zakon ili pojedine njegove odredbe sukladne Ustavu. Ove odluke takođe mogu imati značajan uticaj na vršenje zakonodavne funkcije. Interesantno je pomenuti i nadležnost pojedinih ustavnih sudova u regiji i u Evropi koji donose tzv. "interpretativne odluke". Tim odlukama odbija se utvrđivanje da je zakon suprotan ustavu, ali se ima tumačiti onako kako ga je protumačio sud, odnosno da je suglasan ustavu ali samo "pod uvjetom i ograničenjima" iz obrazloženja odluke suda. U teoriji i u pravnoj praksi različita su mišljenja kad su u pitanju ove vrste odluka. Stajalište je da sud u ovim slučajevima djeluje više kao "pozitivni" nego kao "negativni" zakonodavac i otvara pitanje odnosa suda i zakonodavca, odnosno ovlašćenje suda da daje autentično tumačenje zakona. Prema stajalištu jednog broja teoretičara, autentično tumačenje u nadležnosti je zakonodavca koji je donio taj zakon. I na kraju, osnovno ovlašćenje Ustavnog suda ogleda se u sprečavanju stupanja na pravnu snagu neustavnog zakona koji je donijelo zakonodavno tijelo kada utvrdi da zakon iz formalnih ili suštinskih razloga nije u suglasnosti sa Ustavom, odnosno da se ne poštuju temeljna prava i slobode propisane međunarodnim aktima.. Postupajući na taj način Sud osigurava zaštitu, odnosno poštivanje Ustava i njegovu superiornost u pravnom poretku i na taj način vraća zakonodavca u ustavne okvire.

---

* Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj U. 11/06 od 19.07.2006. godine. Odlučujući o zaštiti vitalnog nacionalnog interesa Kluba izaslanika hrvatskog naroda u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, a u postupku donošenja Prijedloga Zakona o javnom servisu Radijo-televizije Federacije Bosne i Hercegovine, Ustani sud je utvrdio da pri uređivanju ovog za konstitutivne narode i ostale građane veoma značajnog pitanja treba poći od odredaba Ustava Federacije Bosne i Hercegovine koje regulira jednakopravnost konstitutivnih naroda i međunarodnih dokumenata koja štite ljudska prava (Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Opća deklaracija o ljudskim pravima, član 2.1. i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 19.2.).

LITERATURA:

1. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1987),
2. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992) i
3. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) i Protokol (1966),
4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957),
5. Konvencija o pravima djeteta (1989),
6. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961),
7. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948),
8. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979),
9. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (1987),
10. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965),
11. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika-migranata i članova njihovih porodica (1990),
12. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966),
13. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli (1966 i 1989),
14. Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj U. 11/06 od 19.07.2006. godine.
15. Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj U. 20/12 od 04.10.2012. godine.
16. Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj U. 29/13 od 17. i 18.12.2013. godine i dr.
17. Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 17/12 od 07.02.2013. godine
18. Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 39/11 od 11.12.2012. godine,
19. Odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: U. 17/12 od 07.02.2013. godine,
20. Okvirna Konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994).
21. Ustav Bosne i Hercegovine.
22. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine
23. Zakona o postupku pred Ustavnim sudom Federacije („Službene novine Federacije BiH“, br. 6/95 i 37/03).
24. Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949), i Dopunski protokoli I-II (1977),

**FENOMEN AKTIVNOG STARENJA U PROCESU KREIRANJA JAVNIH
POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI**

**PHENOMENON OF ACTIVE AGING IN THE PROCESS OF CREATING
PUBLIC POLICIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

STRUČNI ČLANAK

Prof. dr. Faruk Jašarević*

Mr. Ermin Kuka*

Sažetak:

Starenje stanovništva, koje ima višestruke socijalne, ekonomske, zdravstvene i druge implikacije i činjenica da neadekvatan odgovor društva na suočavanje sa posljedicama demografskog starenja stanovništva može biti balast predstavlja problem, ne samo za starije generacije, već i za društvenu zajednicu. Koncept „uvođenja aktivnog starenja u javne politike“ s naglaskom da predstavlja osnovnu stratešku akciju u Madridskom međunarodnom planu starenja, ogleda se u integraciji fenomena aktivnog starenja stanovništva u javne politike na međunarodnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini. S tim u vezi, aktivnosti na afirmaciji i promociji politike aktivnog starenja našle su se u agendama brojnih razmatranja i aktivnosti usmjerenih na razvoj država, osobito u ekonomskom i socijalnom domenu. Stoga se u radu nastoji pokazati i dokazati kako je aktivno starenje kompleksno, s obzirom da sadrži brojne ekonomske, socijalne, zdravstvene, kulturne i druge implikacije, a koje imaju specifičan značaj u razvoju bosanskohercegovačkog društva. Osnovna teza jeste da se prilikom kreiranja i implementiranja javnih politika u Bosni i Hercegovini mora respektirati fenomen aktivnog starenja, kao neizbježan preduvjet za iznalaženje odgovora na potrebe svih starosnih grupa. Krajnji je cilj ovakvog pristupa u procesu kreiranja javnih politika dovesti ekonomiju i društvo u harmoniju s demografskim promjenama. Implementacijom fenomena aktivnog starenja u proces nastajanja, kreiranja javnih politika omogućava se optimalnije društveno korištenje potencijala i iskustava kojima raspolažu starije osobe. Iz tih je razloga primjenjen multidisciplinarn pristup istraživanju predmetne problematike, koja je primarno ekonomskog, sociološkog i socijalnog karaktera, uz korištenje relevantnih znanstvenih metoda koje nudi savremena metodologija istraživanja.

Ključne riječi: *aktivno starenje, politika, razvoj, starije osobe, gerontološki centri*

---

* Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu
E-mail: faruk.jasarevic.sa@gmail.com

* Univerzitet u Sarajevu
E-mail: ermin.kuka@hotmail.com

Abstract:

The aging of the population, which has multiple social, economic, health and other implications and the fact that the inadequate response of society to cope with the consequences of demographic aging of the population can be a ballast is a problem, not only for the older generation, but also for the community. The concept of "active aging in the introduction of public policy" with a focus on the fact that it represents the basic strategic action in the Madrid International Plan of aging, it is reflected in the integration of the phenomenon of active aging population in public policy at the international, regional, national and local level. In this respect, activity in the recognition and promotion of active aging policies have been included in the agendas of many considerations and activities aimed at the development of the countries, particularly in the economic and social domain. Therefore, this paper tries to show and prove how active aging is complex, given that it contains numerous economic, social, health, cultural and other implications, which have specific importance in the development of Bosnian society. The basic thesis is that when creating and implementing public policies in Bosnia and Herzegovina, we must respect the phenomenon of active aging as an inevitable prerequisite for finding answers to the needs of all age groups. The ultimate goal of this approach in the process of creating the public policies is to bring the economy and society in harmony with demographic change. The implementation of active aging phenomenon in the process of formation, public policy to be socially optimal use of resources and experience at the disposal of the elderly. The implementation of active aging phenomenon in the process of formation, creation of the public policies we allow optimal use of resources and experience at the disposal of the elderly. For these reasons, we've applied a multidisciplinary approach to research work, which is primarily economic, sociological and social character, using relevant scientific methods offered by modern research methodology.

Keywords: *active aging, politics, development, elderly, nursing homes.*

1. UVOD

Adekvatna teorijska elaboracija uloge i značaja fenomena aktivnog starenja, kao životne faze svake osobe, u procesu kreiranja javnih politika nužno zahtijeva, prije svega, određivanje pojmovno – kategorijalnog aparata.

Širi se krug znanstvenika i istraživača koji se bave pitanjima aktivnog starenja, pa se, temeljem toga, pojavila i nova znanstvena disciplina, pod nazivom gerontologija. Predmet istraživanja gerontologije jeste „...čovjek (ljudi), prije svega, stariji ljudi, njihov život, proces njihovog starenja i sve što se za njih veže u egzistencijalnom i socijalnom smislu“ (Jašarević, Kuka, 2016). Razvojem ove znanstvene discipline, širila su se znanja i saznanja o starenju kao neminovnoj fazi čovjekova života. Temeljem toga, u literaturi su ponudene desetine definiranja pojma starenja. Tako, prema jednoj od sistematičnih i obuhvatnih definicija, starenje podrazumijeva „...fiziološke promjene koje se prirodno odvijaju u svih živih bića i neprekidno traju. Neke promjene počinju pri rođenju ili začecem i nastavljaju se do smrti, druge promjene počinju pri sazrijevanju, a završavaju smrću. Starenje se odvija neprekidno na svakom biološkom stupnju (kemijski, stanično,

ktivno, u sustavu organa i organizmu) svakog čovjeka. Znači svaki čovjek drugačije stari, postoje velike individualne varijacije“ (Tomek-Roksandić et al., 2012).

Razvojem gerontološke znanosti, a osobito njene poddiscipline socijalne gerontologije, fokus interesiranja znanstvenika i istraživača se sve više usmjerava na oblast aktivizma starijih osoba, tj. aktivnog starenja. Pod aktivnim starenjem se podrazumijeva „... uključivanje starijih osoba u sve socijalne i druge funkcije, koje će utjecati na poboljšanje njihovog statusa u svim aspektima života i rada“ (Jašarević, Kuka, 2016). Svjetska zdravstvena organizacija definira aktivno i zdravo starenje kao proces koji „...ljudima omogućuje da svoja stremljenja ka postizanju tjelesnoga, društvenoga i duševnoga blagostanja ostvaruju za trajanja cijeloga životnoga vijeka te da sudjeluju u društvenim zbivanjima, osiguravajući im u isto vrijeme, kada im je to potrebno, odgovarajuću zaštitu, sigurnost i skrb“ (Tomek-Roksandić et al., 2012). Dakle, aktivno starenje je, u svojoj biti, produktivno starenje, koje osigurava normalan i zdrav razvoj starijih osoba. Taj se fenomen, u savremenim uvjetima sve više vezuje za procese kreiranja javnih politika relevantnih za ekonomski i socijalni razvoj društva i država.

U suštini, ekonomski razvoj podrazumijeva „...raznovrsne aktivnosti pojedinaca i privrednih subjekata koje se poduzimaju u društvu, a što za posljedicu ima stvaranje materijalnih i drugih vrijednosti kojima se zadovoljavaju mnogobrojne potrebe kako pojedinaca tako i društvene (državne) zajednice“ (Jašarević, Jašarević, 2009). S druge strane, pod pojmom socijalnog razvoja se podrazumijeva „...proces kvantitativnog razvoja i kvalitativnih promjena koje se događaju u sferi životnih, radnih i društvenih uvjeta ljudi“ (Jašarević, Jašarević, 2009).

Evidentno je kako aktivno starenje, tj. aktivizam starijih osoba, izražen i implementiran kroz njihova najrazličitija znanja, iskustva, sposobnosti, vještine i kompetencije, u značajnoj mjeri može utjecati na poboljšanje društvenog ambijenta u svim sferama njihovog društvenog angažmana. Sam pojam aktivizam određuje se na sljedeći način: „aktivizam (lat. *activus*, *agere* djelati, *raditi*) fil. shvaćanje da je za napredak čovječanstva od posebne važnosti razuman i stalan utjecaj ljudskog znanja i htijenja na kulturu i život uopće; praktično, aktivizam je moralni (etički) zahtjev da čovjek ne smije mirovati sve dotle dok ljudska priroda, njegovim stalnim nastojanjem, ne dospije do potpune samospoznaje i samostalnosti“ (Anić et al., 1998).

2. SOCIO - POLITIČKI I EKONOMSKI ASPEKTI STARENJA I AKTIVNOG STARENJA

Prema uvidima Nade Smolić-Krković, status svake starije osobe u obitelji i društvu determiniran je „...složenom kombinacijom brojnih faktora“, od kojih su posebno značajni „...politički, ekonomski i kulturni.“ (Smolić-Krković, 1974).

Promatrano u tom kontekstu pozornost u znanstvenim istraživanjima i praksi treba posvetiti socio - političkim i ekonomskim aspektima starenja i starosti s posebnim naglaskom na sociologiju i psihologiju starenja, kao i ekonomske aspekte i dimenzije izgradnje domova za starije osobe i razvoj mreže gerontoloških centara. Za izvedbu takvih projekata treba animirati male i srednje poduzetnike i zainteresirati ih za ulaganja u kapitalne projekte, a o kojima je do sada skrblila država uz angažiranje javnih resursa

Istraživanja je potrebno usmjeriti na „...osobnosti ritma svakodnevnog života starijih osoba u cilju boljeg razumijevanja potencijala starijih ljudi, ali i problema sa kojima se oni suočavaju u starosti. Znanstveno interesantni rezultati istraživanja i

iskustveno utemeljena saznanja o obimu i sadržaju svakodnevnih životnih aktivnosti starijih osoba, koje su determinirane zdravstvenim statusom, osobnim interesiranjima, ekonomskim resursima, kulturološkim odlikama, trebaju predstavljati solidnu podlogu i polaznu osnovu za donošenje strateških odluka u širem društvenom ambijentu“ (Jašarević, Kuka, 2016). U okviru razmatranja socio-političkih i ekonomskih aspekata starenja i starosti poseban i specifičan segment predstavlja razumijevanje organizacije zaštite starijih osoba i osiguranje uvjeta za zdravo i aktivno starenje.

Jedna od strateških tendencija u Bosni i Hercegovini treba biti osnivanja autonomnih institucija za otvorenu socijalnu zaštitu starijih osoba i afirmiranje njihovog aktivizma u svim segmentima, s obrazlaženjem da postoji ekonomska, socijalna i svaku druga opravdanost takvih programa. Time se omogućava osiguranje ekonomske neovisnosti i pristojne ekonomske egzistencije starijih osoba, koji i u tim godinama mogu biti aktivni pokretači ne samo osobnog, već i ukupnog društvenog razvoja.

Neohodnost uvažavanja socio – ekonomskih kategorija starosti i starenja u svim aspektima koncipiranja javnih politika ukazuje na kompleksnost fenomena starenja koje ima mnogobrojne socijalne, ekonomske, zdravstvene i druge implikacije i činjenicu da neadekvatan odgovor društva na suočavanje sa posljedicama demografskog starenja stanovništva može predstavljati balast, ne samo za starije generacije, već za cjelokupno stanovništvo. Iz tih razloga neophodno je uvođenje fenomena starenja u proces nastajanja tj. kreiranja svih javnih politika, kao neizbježan preduvjet za iznalaženje odgovora na potrebe svih starosnih grupacija. Jehezkel Dror (*Yehezkel Dror*) naglašava kako je „...u temelju javnih politika snažna vrijednosna orijentacija i realizacija općih društvenih ciljeva koje u osnovi određuje politika, a način kako će se ti ciljevi ostvariti prepušteno je javnim politikama koje daju prednost političkom životu“ (Dror, 2006).

Krajnji cilj navedenog pristupa u keiranju javnih politika jeste dovođenje ekonomije i društva u harmoniju s demografskim promjenama. U tom aktivizam starijih osoba ima izuzetno značajniji mjesto i ulogu.

Doprinos gerontoloških i sličnih centara se ogleda i u kontinuiranim istraživačko-analitičkim poslovima čiji cilj je osiguranje uvjeta za daljnji razvoj i unapređenje usluga u sistemu zaštite i promoviranja aktivizma starijih osoba, zasnovane na sagledavanju stvarnih potreba građana. Na taj način oni daju puni doprinos boljem razumijevanju i sagledavanju mnogobrojnih aktivnosti i značajne uloge koju aktivne starije osobe imaju u kreiranju i sprovođenju različitih razvojnih politika.

O značaju aktivizma starijih osoba najbolje kazuje i dokazuje dosadašnja praksa. Naime, mnogo je primjera gdje su dašanski veliki svjetski poduzetnici i privrednici ostvarili svoje poduzetničke ideje i zamisli upravo u svojoj trećoj životnoj dobi, odnosno nakon navršениh 60 ili 65 godina života. To je pokazatelj i dokazom kako za aktivizam usmjeren na implementiranje različitih razvojnih javnih (praktičnih, konkretnih) politika nikada nije kasno. Isto tako, takvi primjeri su pokazatelj svim društvima i državama svijeta kako se trebaju, ne samo odnositi prema svojoj starijoj populaciji, već i kako mogu ostvariti značajne razvojne politike koje su im preduvjet funkcionalnosti i opstanka.

Analiza pozicioniranja starijih osoba u društvenom okruženju najzanimljivija je upravo s aspekta njihovog aktivizma i ostvarivanja zdravog starenja kao izuzetno važnog aspekta njihova života. U sve to treba uključivati postojanje međugeneracijske solidarnosti i tolerancije kao bitnih preduvjeta uspješnog (zdravog i aktivnog) starenja. Radi se, dakle, o poticanju integracije starijih osoba u bosanskohercegovačko društvo i boljem razumijevanju značaja i oblika uključivanja populacije starijih osoba u Bosni i Hercegovini

u obrazovne, kulturne, zdravstvene, sportske i sve druge aktivnosti. To svakako treba uključivati i organizaciju i sprovođenje raznih oblika podizanja razine njihove ukupne uključenosti, a koji su se pokazali kao odličan način mobilizacije i socijalnog uključivanja starijih osoba.

Današnja društva su, prije svega, društva znanja i razvoja. Takva društva permanentno postavljaju nove standarde za svekoliku socijalnu uključenost i participaciju u društvenom životu starijih osoba kao aktivnih kreatora razvoja društava i država. Stoga je neophodno sistematičnije i angažiranije raditi na implementiranju i stvaranju bosanskohercegovačkog društva kao društva znanja, pri čemu znanja i iskustvo starijih osoba mogu dati nemjerljiv doprinos. Na taj će Bosna i Hercegovina biti šire uključena u savremena društvena kretanja. U tom pravcu, dovoljno je voditi se brojnim primjerima dobre prakse iz razvijenih država svijeta.

3. FENOMEN AKTIVNOG STARENJA U PROCESU KREIRANJA JAVNIH POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Aktivno starenje treba biti sastavni (prirodni, biološki) dio ljudskog života na ovom svijetu. U fokusu interesiranja relevantnih istraživanja je socijalno starenje pojedinca, kojim se sa znanstvenog aspekta bavi socijalna gerontologija. Definiranje starenja pojedinca preko socijalnih konstrukata se temelji na „...tumačenju ličnosti, promene socijalne uloge i socijalnih odnosa pojedinca“ (Škundrić, 2006).

U okviru analiza različitih aspekata socijalnog starenja posebna se pozornost posvećuje pitanjima koja se tiču aktivnog starenja kao socijalnog fenomena, s posebnim osvrtom na aktivno starenje kao komponentu javnih politika. U tom kontekstu valja promatrati utjecaj fenomena aktivnog starenja na serioznije definiranje ključnih odrednica razvojnih politika društva i države, ali i njegovu ulogu u reafirmaciji pozicije starijih generacija u društvenom okruženju.

Činjenica je kako je stanovništvo ključni faktor svakog razvoja i implementiranja razvojnih politika. U tom kontekstu, posebno se analiziraju aktivnosti stanovništva najrazličitijih profila i profesija u mnogim oblastima društvenog i ekonomskog razvoja. Sve se to odvija s određenim ciljem i svrhom. Svrha aktivnosti ljudi (stanovništva), osobito u procesu privređivanja i razvoja, jeste „...osiguravanje dobara kojima se zadovoljavaju raznovrsne njihove potrebe“ (Jašarević, Jašarević, 2009). U tom procesu, aktivno stanovništvo se pojavljuje u dvojakoj poziciji ili dvojakoj funkciji. Prvo funkcija ili uloga tiče se uloge u procesu privređivanja (proizvodnje) materijalnih dobara i usluga, gdje se stanovništvo javlja kao proizvođač dobara. Druga funkcija ili uloga jeste uloga aktivnog stanovništva u procesu potrošnje proizvedenih materijalnih dobara i usluga, gdje se oni pojavljuju u ulozi potrošača.

Temeljem navedenih činjenica vrše se klasifikacije i tipologizacije stanovništva sa različitih aspekata i prema različitim kriterijima. Glede razvojnih kriterija, osnovna tipologizacija stanovništva jeste ona koja stanovništvo dijeli u dvije skupine, i to:

- aktivno stanovništvo i
- pasivno stanovništvo.

Kada su u pitanju starije osobe, većina istraživača i znanstvenika ih svrstava u skupinu radno pasivnog stanovništva. To, prije svega zbog njihovog društvenog statusa i godina, ne ulazeći u detaljnija razmatranja i određenja njihove uloge u društvu. Upravo

ovakvi površni pristupi bili su jedan od temeljnih pokretača šireg zanimanja za procese starenja i starije osobe, tako da se serioznije i sistematičnije pristupa problematici koja se odnosi na aktivizam starijih osoba u funkciji kreiranja i implementiranja razvojnih politika. Značaj takvom pristupu daju sve izraženije kritike na račun velikih budžetskih rashoda na starije osobe.

Prema Džozefu Stiglicu (*Joseph E. Stiglitz*) do povećanja rashoda je došlo usljed „...sve većeg broja starih, povećanog broja usluga koje oni koriste i cene zdravstvenih usluga, koje će, kako se predviđa, rasti brže od stope inflacije.“ (Stiglitz, 2004). Država se, aktivnim javnim politikama u oblasti zdravstvene zaštite starijih osoba, treba uključiti kako bi se osigurali bolji uvjeti i kvalitet života tih osoba. U tom kontekstu, država može angažirati na nekoliko načina, i to (Stiglitz, 2004):

- direktnim plaćanjem zdravstvene zaštite;
- subvencioniranjem pojedinačne “kupovine“ zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja;
- pružanjem zdravstvenih usluga;
- financiranjem i provođenjem istraživanja;
- sprečavanjem širenja zaraznih bolesti;
- reguliranjem proizvodnje i prometa lijekova i medicinske opreme.

Pritisak na državu se može smanjiti i aktivnom ulogom starije populacije stanovništva. Naime, neophodno je osigurati institucionalne i organizacijske alate i mehanizme kojima će se omogućiti afirmiranje i podsticanje aktivizma starijih osoba. Dok se u razvijenim državama svijeta ovim pitanjima već odavno posvećuje značajna pozornost, u Bosni i Hercegovini je još uvijek ova oblast zapostavljena i slabo ili gotovo nikako afirmirana. Jedini oblik afirmiranja i profiliranja aktivizma starijih osoba kao faktora razvoja postali su gerontološki centri i centri za zdravo starenje. Hrvatska znanstvenica Nada Smolić-Krković pod gerontološkim centrima podrazumijeva „...mjesto koja osobi sa znatno smanjenim fizičkim i ostalim mogućnostima osiguravaju život dostojan čovjeka“ (Lovreković, Leutar, 2010). Ovi centri postaju najbolja i izuzetno afirmativna mjesta i institucije koje u potpunosti posvećuju pozornost aktivizmu starijih osoba, kroz razne programe koje organiziraju i vode. Naime, „...kvaliteta života u starosti uvelike ovisi o vrsti i opsegu mjera društvene intervencije i razgranatosti mreža ustanova za brigu i skrb starih i nemoćnih osoba.“ (Koružnjak, 2003). Stoga, država (javni sektor) u tom kontekstu ima veliku odgovornost prema svim pripadnicima starije i nemoćne populacije, ali i obvezu osigurati polazne pretpostavke za sve veću participaciju privatnog sektora u utemeljenju i izgradnji institucija za skrb starijih osoba.

Činjenica je kako je u Bosni i Hercegovini prisutna dominantna opća stagnacija u razvoju kapaciteta koji nisu u skladu sa potrebama narastajućeg broja korisnika i nisu u jednakoj mjeri dostupni u svim bosanskohercegovačkim gradovima. Evidentan je i niz drugih problema u funkcioniranju i svrsishodnosti postojeće mreže ustanova i organizacije sistema socijalne zaštite. Jedna od strateških tendencija je potreba i neophodnost osnivanja autonomnih institucija za otvorenu zaštitu starijih osoba s obrazlaženjem da postoji ekonomska, socijalna i svaku druga opravdanost takvog jednog programa. Jer, svaki gerontološki centar je ključna poduzetnička ideja koja na najbolji i najadekvatniji način može postati mjestom, ne samo zaštite starijih osoba, već i mjestom afirmiranja i aktiviranja najrazličitijih iskustava i znanja kojima starije osobe raspolažu, u svrhu ne

samo njihovog osobnog ili razvoja centra, već u konačnici i u svrhu razvoja cjelokupnog društva i države Bosne i Hercegovine. Dakle, aktivizam starijih osoba u funkciji implementiranja razvojnih politika u Bosni i Hercegovini se najbolje može omogućiti kroz razgranate mreže gerontoloških centara. A „...kako bi se program izgradnje domova i razvoja mreže gerontoloških centara podržao, a u interesu starije populacije u Bosni i Hercegovini – nužno je afirmirati ulaganja u ovakve projekte, uspostaviti transparentnu liniju povjerenja, odnosno certifikaciju izvrsnosti, koja će mnogim uspješnim i vrhunskim domovima i gerontološkim centrima – donijeti prepoznatljivost“ (Jašarević, Kuka, 2016).

Znači, neophodno je sistematično pristupiti afirmiranju i implementiranju ukupnih potencijala kojima starije osobe raspolažu, gdje će se takvi programi i projekti podići s lokalne, na državne razinu. S tim u vezi, aktivne starije osobe mogu biti jedan od značajnih pokretačkih potencijala razvoja bosanskohercegovačkog društva.

Starost postaje novo dugo razdoblje u životnom ciklusu čovjeka, za koje se redefinišu osobna i društvena očekivanja, uspostavljaju i razvijaju novi obrasci i sadržaji društvenih uloga i pozicija starijih osoba. Istovremeno, društvo znanja postavlja nove standarde za socijalnu uključenost i participaciju u društvenom životu. Iz tih razloga starije osobe se putem obrazovanja osnažuju i osposobljavaju da aktivno učestvuju u zajednici.

To znači da da je izuzetno važna uloga cjeloživotnog obrazovanja i učenja u smislu, ne samo obrazovanja u starosti, već obrazovanja svih i kroz sva životna doba, u cilju ostvarenja društva za sva životna doba. Stoga, obrazovane starije osobe na našim prostorima ne treba marginalizirati i zanemarivati njihovo ogromno iskustvo. Svakako ih valja maksimalno valorizirati s jasnim društveno ekonomskim interesima i ciljevima. Ipak još mnogo toga je potrebno uraditi na afirmaciji fenomena aktivnog starenja s ciljem da postane dominantna filozofija u okviru koje će se starije osobe različitim mjerama podsticati i podržavati na transfer vlastitih znanja u korist društvenog boljitka.

4. ZAKLJUČAK

Intenzivnije i aktivnije uključivanje starijeg stanovništva u sve značajne društvene, ekonomske, političke, socijalne i druge aktivnosti je preduvjet neutraliziranja svih negativnih aspekata i efekata procesa starenja kao faze životnog ciklusa. Takav pristup je neophodan kako bi se uopće moglo govoriti o potpunom i cjelovitom ekonomskom, socijalnom, političkom i svakom drugom razvoju savremenih društava i država.

Ono što je nesporna činjenica jeste to da Bosna i Hercegovina ima sve veći udio starijeg stanovništva, uključujući i nisku stopu fertiliteta, što se svakako odražava na aktualnu, ali i buduću ekonomsku i svaku drugu održivost države i njen daljnji razvoj.

S obzirom na činjenicu da je savremeno društvo obilježeno, pored ostalog, i rastućim potrebama starijih osoba za gotovo svim vidovima i oblicima skrbi (zdravstvena, socijalna, smještajna i slično), aktivizam tih istih starijih osoba je od izuzetne važnosti prilikom implementiranja usluga skrbi. To znači i njihovu aktivnu participaciju i učešće u donošenju relevantnih javnih politika i javnih odluka kojima će se usluge za skrbi starijih osoba efikasno i pravovremeno implementirati. Cilj je učinkovita skrb za starije osobe, i to ne samo putem institucionalnih aranžmana, već i putem izvaninstitucionalnih aranžmana u kojima najveći doprinos daju obitelj, susjedstvo, članovi uže okoline (društva). Takav sistem je jedan od ključnih preduvjeta potpunog aktivizma u svim oblastima društvenog rada i privređivanja.

Svi relevantni indikatori govore u prilog činjenici da je budućnost već počela, a da starije osobe u toj budućnosti mogu, zahvaljujući permanentnom napretku i razvoju, osobito u oblasti medicinskih tehnologija, očekivati kvalitetniji i zdraviji život, odnosno kvalitetniju i zdraviju starost. Takva starost će im omogućiti potpuni društveni aktivizam. U tom cilju, taj aktivizam treba biti usmjeren u pravcu kreiranja politika ekonomskog i socijalnog razvoja društva i države Bosne i Hercegovine.

Univerzalno je prihvaćen koncept zdravstvenih, socijalnih i ekonomskih javnih politika, koji je usmjeren na olakšanje života starijim osobama, a što uključuje njihov nezavisan život, ugled, kao i aktivizam u svim društvenim događanjima i doprinos razvoju društva i zajednice. Takvom konceptu neminovno i permanentno trebaju težiti bosanskohercegovačko društvo i država.

LITERATURA:

1. Anić, Š. et al., 1998. Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze. Zagreb: Sani-Plus.
2. Dror, Y., 2006. Training for Policy Makers. U: Goodin, E. R. et al., ur. The Oxford Handbook of Public Policy. Oxford: Oxford University Press, str. 80-105.
3. Jašarević, F., Jašarević, Z., 2009. Teorija razvoja i planiranja zajednice – skripta. Sarajevo: Interlinea d.o.o.
4. Jašarević, F., Jašarević, Z., 2009. Ekonomski i socijalni razvoj – skripta. Sarajevo: Interlinea d.o.o.
5. Jašarević, F., Kuka, E., 2016. Osnove socijalne gerontologije. Sarajevo: Keli d.o.o.
6. Koružnjak, B., 2003. Stanovanje za starije – interdisciplinarni pristup u formiranju općeg modela stanovanja za starije osobe. Znanstveni prilozi, 11, str. 1-10.
7. Lovreković, M., Leutar, Z., 2010. Kvaliteta života osoba u domovima za starije i nemoćne osobe u Zagrebu. Socijalna ekologija, 19 (1), str. 55-78.
8. Smolić-Krković, N., 1974. Gerontologija: priručnik za socijalne radnike. Zagreb: Savez društava socijalnih radnika SR Hrvatske.
9. Stiglitz, E. J., 2004. Ekonomija javnog sektora (prvo izdanje). Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
10. Škundrić, S., 2006. Starenje i starost. Priručnik za volontere: Kućna nega i pomoć u kući starijim osobama. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar, str. 1-4.
11. Termiz, Dž., 2009. Metodologija društvenih nauka (drugo dopunjeno i prošireno izdanje). Lukavac: NIK "Grafit".
12. Tomek-Roksandić, S., et al., 2007/2008. Gerontološki javnozdravstveno - statistički pokazatelji za Hrvatsku 2004 - 2006. godina. Zagreb: Zavod za javno zdravstvo Grada Zagreba/Centar za gerontologiju.

FINANSIJSKE AKTIVNOSTI SVJETSKJE BANKE U USLOVIMA EKONOMSKE KRIZE

FINANCIAL ACTIVITIES OF THE WORLD BANK IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMIC CRISIS

STRUČNI ČLANAK

Pred. VŠ Mirjana Radaković*

Sažetak:

Svijet je podložan finansijskim krizama. Zbog takve sklonosti, teorija i praksa stalno traže rješenja kako je izbjeći i iz nje izaći, pa čak i kako je iskoristiti i pretvoriti u svoje prednosti. Izuzev nekoliko zemalja u svijetu koje skoro i da ne održavaju ekonomske odnose sa inostranstvo, nema te zemlje ili regije na koju svjetska kriza ne utiče. Posljedice krize su brojne, od gubitaka u finansijskoj i realnoj sferi, raskoraka između proizvodnje i potrošnje, sve većeg jaza između bogatih i siromašnih, porasta suprotnosti i napetosti u odnosima pojedinih zemalja i regija, pa do ličnih bankrotstava i različitih oblika bijega osoba od stvarnosti. Današnja finansijska kriza svojim uzrocima poziva na radikalnu promjenu svjetske finansijske strukture i politike, kao i ponašanja u svjetskoj ekonomiji. Veliki uticaj na relativno ublažavanje posledica finansijske krize ima Grupacija Svjetske banke, posebno Međunarodna banka za obnovu i razvoj, koja utiče na položaj i funkcionisanje mnogih aktera svjetske privrede a naročito zemalja u razvoju.

Ključne riječi: *Finansijska kriza, svjetska ekonomija, državna intervencija, Svjetska banka, zemlje u razvoju.*

Abstract:

The world is susceptible to financial crises. Because of this feature, theory and practice constantly look for solutions how to avoid and get out of it, and even how to advantage of it. Except for several countries that barely keep international economic relations, no country or region could have escaped exposure to the crisis and its consequences. The consequences of the crisis are numerous, from losses in the financial sphere and the real sector, an increase of the gap between production and consumption, a growing gap between the rich and the poor, increasing conflict and tension in relations between countries and regions, to personal bankruptcies and different forms of people escaping from the reality. Today's financial crisis and its causes call for a radical change in the world financial structure and policies, as well as in behavior in the world economy. The World Bank Group, especially the International Bank for Reconstruction and Development, makes a substantial impact on alleviating the crisis consequences because it influences the position and functioning of many actors in the world economy, particularly developing countries.

Key words: *Financial crisis, world economy, government intervention, the World Bank, developing countries.*

---

* Predavač na Visokoj školi „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
E-mail: mirjana.ranilovic@gmail.com

1. UVOD

Finansijska tržišta i institucije su od presudne važnosti za funkcionisanje savremene privrede. One ne samo da omogućavaju odvijanje ekonomskih procesa, već svojoj povezanošću dalje ubrzavaju proces globalizacije u svjetskoj privredi. Ipak, proces globalizacije ne donosi svima istu korist već rezultira u daljem proširivanju jaza između razvijenih i manje razvijenih zemalja. Tekuća finansijska i ekonomska kriza u svjetskim razmjerama pogađa skoro sve učesnike u svjetskoj privredi ali su njene posledice još teže i dalekosežnije za manje razvijene zemlje, koje su i prije krize bile u relativno nepovoljnom položaju u međunarodnoj podjeli rada.

Globalni dohodak cijele svjetske ekonomije iznosi više od 31. biliona dolara godišnje. U većini razvijenih zemalja osobe zarađuju više od 40 000 dolara godišnje. Uprkos takvom bogatstvu, 2,8 milijardi ljudi živi sa manje od 700 dolara godišnje. 1,2 milijarde ljudi zarađuje manje od jednog dolara dnevno. Kao posledica neravnomjernog razvoja i raspodjele svjetskog bogatstva u zemljama u razvoju svakodnevno umire više od 30.000 ljudi. Kao posledica nedostatka zdravstvene zaštite svake minute umire u prosjeku jedna žena tokom porođaja. Siromaštvo onemogućava školovanje, više od sto miliona, većinom ženske djece. Izazov koji stoji pred civilizacijom je smanjiti nivo siromaštva svjetske populacije koja je u neprestanom i ogromnom porastu.

Svjetska banka, kao jedan od stožera međunarodnog finansijskog sistema, radi na premošćivanju ovih razlika i pretvaranju prihoda bogatih zemalja u sredstvo razvoja siromašnih zemalja. Svjetska banka, kao jedan od najvećih svjetskih izvora pomoći i podrške zemljama u razvoju, podržava napore razvoja u izgradnji škola, zdravstvenih ustanova, osiguranju pitke vode i električne energije, borbi protiv zaraznih bolesti i zaštiti prirodnog okoliša. Svjetska banka osigurava ogromnu novčanu pomoć, koja se broji milijardama dolara i djeluje u više od sto zemalja u razvoju, pružajući finansijsku i tehničku podršku u cilju pomoći smanjenja svjetskog siromaštva.

Danas se finansijska tržišta vrlo brzo povezuju u jednu cjelinu i na taj način intenziviraju konkurenciju u finansijskim uslugama, ali i omogućavaju brzo prelivanje krize sa jednog tržišta na drugo. Rast konkurencije svima koristi, jer na taj način pružaju niže cijene i bolji kvalitet usluga, iako donosi i nove probleme koji dovode do propadanja banaka i drugih finansijskih institucija. Savremeni trendovi u svjetskom bankarstvu daju izgled tržištu novca i institucija koje se na njemu pojavljuju. Tako je deregulacijom u bankarstvu i drugim finansijskim uslugama u SAD-u, Velikoj Britaniji i brojnim drugim zemljama u svijetu omogućeno da tržišta alociraju daleko više resursa i finansijskih usluga nego što to čini država. Centralne banke u svijetu žele igrati ključnu ulogu u rješavanju budućih sistemskih rizika pri čemu moraju imati mogućnost većeg nadzora najznačajnijih institucija. Trenutna globalna finansijska kriza ima važne implikacije za centralne banke, posebno u dijelu njihove uloge održavanja finansijske stabilnosti. Iz tog razloga uloga centralnih banaka u svijetu treba nužno evoluirati i to kroz unapređenje svojih tijela odlučivanja, postizanja nezavisnosti i finansiranja.

Uloga centralnih banaka ne bi se trebala zadržati samo na ograničavanju rizika koje proizvode banke i fondovi u privatnom vlasništvu. Propast banaka znači propast komitenata koji posluju putem različitih vrsta bankovnih kredita. Dalja propast proizvođača i trgovaca značila bi otpuštanje radnika, povećanje nezaposlenosti, smanjenje potrošnje i dalje privredne dubioze.

2. AKTIVNOSTI SVJETSKE BANKE RADI UBLAŽAVANJA POSLJEDICA KRIZE

Oporavak od posljedica globalne krize predstavlja veoma težak put. Stalni rizici zdravlja privrede uključuju visoku nezaposlenost, dug i rast duga u razvijenim zemljama, i pristup finansiranju za zemlje u razvoju. Pored toga, cijene hrane u 2012. godini i dalje su nestabilne, a milioni ljudi u Africi suočavaju se sa nestašicom hrane kao posledicom suše.

Prema podacima same Banke, od početka finansijske krize 2008. godine, Svjetska banka je odobrila više od 280 milijardi dolara za zemlje u razvoju, uključujući rekordne plasmane u oblasti obrazovanja, zdravstva, zatim ishrane i infrastrukture.

Tokom krize, Banka je pomogla na zadržavanju djece u školama, te opstanku zdravstvenih klinika. Svjetska banka se obavezala na socijalnu zaštitu za najsiromašnije i najugroženije zemlje. Da se poveća bezbjednost o oblasti proizvodnje hrane, Banka je povećala godišnje finansiranje poljoprivrede od 6 do 8 milijardi dolara, više za \$4,1 milijardu nego u 2008. godini.

Program koji je formiran da bi se prevazišla kriza hrane u svijetu, iznosio je dvije milijarde dolara, a osnovan je kao odgovor na krizu hrane u 2008. godini, čime je Banka obezbjedila 1,5 milijardu dolara, te pomogla preko 40 miliona ljudi u 47 zemalja.

Dana 24. septembra 2011. godine, Banka je povećala podršku sušnom dijelu Afrike za \$1.88 milijardi. Trideset miliona dolara donacija, za borbu protiv neuhranjenosti i bolesti u izbjegličkim kampovima će doći iz programa pod nazivom "Odgovor na krizu", osnovanog da brzo reaguje na nove krize u zemljama sa niskim prihodima. Oko 250 miliona dolara iz tog fonda je namijenjeno za Afriku.

Svjetska banka se obavezala na pomoć od 52,6 milijardi dolara u fiskalnoj 2012. godini, uključujući 14,7 milijardi dolara za najsiromašnije zemlje, što je smanjenje u odnosu na sredstva od \$16,3 milijardi u 2011. godini.

Globalna finansijska kriza je dala veći kredibilitet ideji da aktivno učešće države u finansijskom sektoru pomogne održavanju ekonomske stabilnosti, ostvarivanju rasta i otvaranju novih radnih mjesta. Dokazi takođe pokazuju da, ako kriza potraje duži period, može postojati potreba da se prilagodi uloga države, u smislu povlačenja od direktnih intervencija prema manje direktnom učešću. To ne znači da bi država trebala da se povuče iz nadzora finansija. Naprotiv, država ima veoma važnu ulogu, posebno u realizaciji nadzora, obezbjeđivanju zdrave konkurencije, kao i jačanju finansijske infrastrukture. Globalna ekonomska kriza koja je počela u 2008. godini prijeti da izbriše godine napretka u zemljama u razvoju. U odgovoru, Svjetska banka značajno povećava kreditiranje ovih zemalja. Ali povećanje obima finansiranja mora biti usklađeno sa realnim potrebama da se postigne održivi ekonomski rezultat. Iako postoje indikacije o generalno pozitivnim efektima finansiranja, neke oblasti - konkretno finansijski sektor i rezultati na terenu uopšte, su razlog za zabrinutost, posebno imajući u vidu "sužene" budžete mnogih država.

Strateški odgovori Banke na krizu su neophodni, a u njima su integrisani neki od sledećih elemenata:

Rano upozoravanje, pripremljenost i blagovremenost ključni su atributi za WB, IFC i MIGA.

Kako reagovati na krizu: Svjetska banka mora da se vodi politikom održivog dugoročnog rasta fiskalnog duga, strukturnim reformama, brigom o životnoj sredini i klimatskim promjenama.

Postoji potreba da se uspostavi ravnoteža u primjeni inovacija i novih inicijativa sa

kontinuitetom podrške, korišćenjem provjerenih, dokazanih pristupa u finansiranju.

Koordinacija je neophodna kod IBRD, IFC i MIGA (i sa drugim partnerima) da iskoriste povezivanje preko državnih organa i privatnog sektora, te da ubrzaju privrednu aktivnost.

Ova kriza je rezultirala hitnom potrebom za kontracikličnom potrošnjom u zemljama u razvoju, koju su Svjetska banka i druge banke podržale. Da bi se pomoglo održavanju oporavka, doprinijelo dugoročnom razvoju i poboljšanju kapaciteta odgovora na krizu, pažnja se mora posvetiti ka dvije oblasti, a to su: politika i promjena efektivnosti organizacije.

Pitanja politike tiču se fiskalne održivosti, javno-privatne sinergije, reforme finansijskog sektora, ublažavanje siromaštva i nezaposlenosti, kao i “zeleniji” rast.

Globalna ekonomska kriza dovela je do oštrog smanjenja rasta u svijetu sa povećanjem, u milionima, siromašnih lica. Svjetska banka je odgovorila proširenjem podrške koja je obuhvatala većinu zemalja sa visokim nivoom stresa. Najveći dio podrške usmjeren je prema zemljama koje su umjereno pogođene krizom. Zahvaljujući podršci bez presedana, Svjetska banka sada ima prostor djelovanja za buduće krizne situacije, ukoliko to postane neophodno.

Izvještaj zaključuje da je Svjetska banka obezbjedila pozajmice za većinu zemalja koje “pate” od visokog nivoa stresa, te da je podržala finansijske sektore i fiskalne politike ovim zemljama. Iako je Banka obezbjedila značajnu podršku socijalnoj zaštiti u više zemalja, ona je sputana ograničenim kapacitetima zemlje da ciljaju socijalne slojeve koji su osiromašili usled krize, i kao rezultat toga, najveći dio podrške otišao je hronično siromašnima.

Procjena uticaja aktivnosti Banke tokom krize ukazuje na sledeće činjenice :

Nedovoljna brzina kojom se Banka prilagodila izbijanju krize uticala je sporije reagovanje Banke, jer se smatralo da MMF treba da ima vodeću ulogu u mjerama protiv posledica krize;

Zaostajanje Banke u procesu prilagođavanja krizi uticalo je na početne faze odgovora na krizu.

Kada se Banka konačno aktivirala, brzini odgovora doprinijelo je nekoliko faktora. Banka je omogućila brže sklapanje aranžmana sa članicama. Brzina djelovanja je takođe unapređena od strane rukovodstva Bankarske grupe i uspostavljanja centralne operativne strukture, sa Operativnim odborom i novoformiranom Radnom grupom za odgovore na krizu. Na samom početku krize, finansijska pozicija Banke, tj. odnos njenog kapitala i ukupnih plasmana omogućavao je dodatni prostor za finansiranje. S obizorm da je taj odnos bio 38% na početku krize, prema ciljanom odnosu kapital-plasmani od 23-27%, Banka je mogla da plasira dodatna sredstva.

Još jedan pozitivan faktor jeste sposobnost Banke da se oslanja na istraživanja i znanja za smanjenje siromaštva, koja sada treba da se održavaju i razvijaju, uključujući i istraživanja koja omogućavaju adekvatnije određivanje ciljeva programa.

Ocjene su da je “dizajn” programa bio usklađivan sa različitim potrebama zemalja, što je naročito bilo evidentno u programima koji su se sprovodili u Gruziji, Indoneziji i Meksiku. U Mađarskoj, međutim, Banka nije adekvatno reagovala na potrebe zemlje.

Pažnja usmjerena ka problemima siromaštva bila je veća nego u periodima prethodnih kriza.

Kapacitet Banke da pruža podršku finansijskom sektoru u zemljama članicama se pogoršao, usled veće orijentacije programa Banke na podršku privatnom sektoru uopšte.

Nastavak globalne neizvjesnosti i sporog oporavka od trenutne krize ukazuju na potrebu da se poboljša pripremljenost za reagovanje u periodima budućih kriza. Svjetska banka će svakako imati koristi od revizije svojih sadašnjih instrumenata za podršku u uslovima krize, u cilju iznalaženja načina da podrži teško pogođene zemlje, kao i manje pogođene zemlje u skladu sa njihovim potrebama.

3. PROJEKTI SVJETSKE BANKE U BIH

Bosna i Hercegovina se pridružila Svjetskoj banci 1996. godine (retroaktivno članstvo iz 1993. godine). U neposrednom poslijeratnom razdoblju (od 1996. do 1999. godine) Svjetska banka, zajedno sa Evropskom unijom (EU), je pokrenula val interventnih projekata namjenjenih sprovođenju aktivnosti u oblasti rekonstrukcije, uključujući prevoz, struju, deminiranje, stambena pitanja, zdravstvo, obrazovanje, javne radove, poljoprivredu i mikrokreditni sektor. Ujedno, istovremeno sa podržavanjem investicija u elektroenergetskom sektoru, vodovodu i kanalizaciji, upravljanju čvrstim otpadom, te u sektoru zapošljavanja i sl., Svjetska banka je 1999. godine počela pružati podršku ključnim strukturalnim reformama bitnim za tržišnu ekonomiju. Program državne partnerske strategije (CPS), koji je sproveden od 2008-2011. godine, pružio je podršku BiH na njenom putu ka pridruživanju EU, promovišući daljnja poboljšanja u pružanju usluga najranjivijim kategorijama stanovništva.

Tokom 2007. godine, Svjetska banka je odobrila tri nova kredita (projekat Poljoprivreda i ruralni razvoj; projekat Pripremljenosti za suzbijanje širenja ptičije gripe, i projekat Cestovna infrastruktura i sigurnost) i dodatno finansiranje tri postojeća projekta (projekat Razvoj zajednice; projekat Urbanistička infrastruktura i pružanje usluga; te projekat Razvoj i očuvanje šuma). Ukupan iznos finansiranja ovih projekata iznosi 65 miliona dolara. Trenutno je u pripremi i niz investicijskih projekata, kao što je nastavak projekta Upravljanje čvrstim otpadom, projekat Opštinski razvoj i projekat Rijeka Sava. Ovi projekti će se finansirati iz Globalnog fonda za okoliš (GEF). Pored finansijskih usluga, Svjetska banka takođe pruža analitičke i savjetodavne usluge BiH. Ključna djela analitičkog rada za sledeću godinu uključuju: Studiju aproksimativnog imovinskog cenzusa, Procjenu investicijske klime i Državni ekonomski memorandum. Svjetska banka je od 1996. godine putem 55 projekata, implementiranih u BiH odobrila, više od 1,1 milijarde US dolara.

U decembru 2009. Svjetska banka je zajedno s Direkcijom za ekonomsko planiranje BiH objavila izvještaj pod nazivom: „Zaštita siromašnih tokom globalne ekonomske krize: Izvještaj o siromaštvu u Bosni i Hercegovini u 2009.“ Izvještaj daje najnovije informacije o kretanju siromaštva između 2004. i 2007., a zasnovan je na podacima Ankete budžeta domaćinstava. Izvještaj je pokazao da je došlo do značajnog smanjenja siromaštva tokom tog perioda snažnog ekonomskog rasta. Siromaštvo je opalo sa 17,7% u 2004. na 14% u 2007. U Federaciji BiH, siromaštvo je opalo s 18,7% na 13,4%, a u Republici Srpskoj sa 16,5% na 15%. Stope siromaštva su se smanjile u približno istom redu veličine u ruralnim i urbanim područjima, siromaštvo je i dalje ostalo u velikoj mjeri ruralna pojava: u 2007. stopa siromaštva je bila do 17,8 procenata u ruralnim područjima i 8,2% u urbanim. Pored toga, siromaštvo je takođe u velikoj korelaciji s nivoom obrazovanja, iznoseći oko 20% za osobe bez diplome, 17% za osobe samo s osnovnom školom, i manje od 2% za osobe s fakultetskom diplomom i više. Iako je smanjenje siromaštva prije pojave svjetske ekonomske krize bilo dosta

impresivno, Svjetska banka procjenjuje da je približno polovina ostvarenog smanjenja siromaštva između 2004. i 2007. anulirana kao posljedica pada BDP-a od -3,4% u 2009.

Cilj Svjetske banke, za period od 2012. do 2015. godine (Državna partnerska strategija), je podržati BiH kroz pružanje usluge unapređenja znanja i fokusiranog finansiranja, te kroz koordinaciju sa evropskim finansijskim institucijama u cilju širenja partnerstva sa Evropskom unijom, uključujući i EU sufinansiranje aktivnosti u koje investira Banka. Projekti Svjetske banke u prethodnih pet godina se odnose na poljoprivredu, energetiku, zaštitu okoline, socijalni sektor, lokalnu infrastrukturu i upravljanje, razvoj privatnog sektora, transport, te ekonomsko upravljanje i javni sektor. Kroz prethodnih 14 godina, Svjetska banka je odobrila 66 projekata ukupne vrijednosti oko 1,54 milijardi dolara, od čega su beskamatni IDA krediti 1,32 milijardi dolara, IDA grantovi 25 miliona dolara, GEF grantovi 18,3 miliona dolara, te IBRD zajmovi 175 miliona dolara. U ekonomsko upravljanje i javni sektor uloženo je 126 miliona dolara, od čega je 15 miliona dolara u projekat u vezi sa zemljišno-knjižnom registracijom, a 111 miliona dolara u projekat Operacija za razvojnu politiku BiH. U lokalnu infrastrukturu i upravljanje uloženo je 100 miliona dolara. Svota od 40 miliona dolara uložena je u projekat Upravljanje čvrstim otpadom, 35 miliona dolara u Upravljanje otpadnim vodama u Sarajevu, a 25 miliona dolara u projekte Urbana infrastruktura i pružanje usluga.

Svjetska banka je u projekte razvoja privatnog sektora uložila 70 miliona dolara, kroz projekat Jačanje malog i srednjeg preduzetništva, zatim 36 miliona dolara u energetiku, a u socijalnom sektoru u projekat Jačanje zdravstvenog sektora uložila je 17 miliona dolara, te 15 miliona dolara za podršku mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanja. U projekte Poljoprivrede i ruralnog razvoja uloženo je 21 milion dolara, a u Prevenciju ptičje gripe pet miliona dolara, dok je u projekat Infrastruktura i sigurnost u prometu uloženo 25 miliona dolara. Svjetska banka je ulagala u nekoliko projekata zaštite okoline. Na projekat Zaštita kvalitete voda utrošeno je 8,9 miliona dolara, na Razvoj i zaštitu šuma 7,1 milion dolara, šest miliona dolara na projekat Upravljanje Neretvom i Trebišnjicom, a 3,4 miliona dolara na Zaštićena šumska i planinska područja. BiH je sada usmjerena na pridruživanje EU, pa je samim time i prioritetna podrška procesu integracije. Proces integracije BiH postao je glavna tema strategije Svjetske banke u BiH, uz otvaranje radnih mjesta i unapređenje pružanja javnih usluga, posebno usluga namijenjenih siromašnim i ugroženim. Svjetska banka je najavila konsultacije sa vlastima u BiH o četvorogodišnjoj strategiji partnerstva u periodu od 2011. do 2015. godine. Program podrške zavisi od iskazanih potreba i prioriteta na koje vlasti u BiH imaju namjeru odgovoriti u narednom periodu. Pomoć Svjetske banke otvoriće mogućnost provođenja projekata čija je priprema odgođena zbog ekonomske krize i potrebe da se investira u druge prioritetne sektore. Za Svjetsku banku su prioritetni projekti navodnjavanja, registracije zemljišta, uspostavljanja plovnog puta na rijeci Savi, podrške reformskih procesa u BiH i napora u procesu pridruživanja EU.

4. ZAKLJUČAK

Dvije grupe aktivnosti Banke se ističu kada je u pitanju njeno djelovanje u periodu tekuće finansijske krize. U svrhu realizacije strategije smanjenja siromaštva, Svjetska banka je omogućila davanje kredita i bespovratnih sredstava, kao podršku zemljama sa niskim dohotkom. U strategiji se definiše priroda problema siromaštva i postojeća državna

strategija za borbu protiv njega, zajedno s vremenskim planom provođenja pojedinih akcija strategije koja se implementira u makroekonomske okvire zemlje. Takođe se po isteku svakih 12 do 18 mjeseci pravi izvještaj o realizaciji zacrtanih ciljeva u provođenju strategije.

Od početka finansijske krize 2008. godine, Svjetska banka je odobrila više od \$280 milijardi dolara za zemlje u razvoju, uključujući rekordne obaveze u oblasti obrazovanja, zdravstva, zatim ishrana, stanovništvo i infrastruktura. Tokom krize, banka je pomogla na zadržavanju djece u školama, te opstanku zdravstvenih klinika. Program koji je formiran da bi se prevazišla kriza hrane u svijetu, iznosio je dvije milijarde dolara, a osnovan kao odgovor na krizu hrane 2008. godine, čime je Banka obezbjedila 1,5 milijardu dolara, te pomogla preko 40 miliona ljudi u 47 zemalja. Globalna ekonomska kriza koja je počela u 2008. godini prijeti da izbriše godine napretka u zemljama u razvoju. Kao odgovor na ozbiljne ekonomske i finansijske probleme ovih zemalja, Svjetska banka značajno povećava kreditiranje zemalja u razvoju, na nivo koji do sada nije zabilježen. Nastavak globalne neizvjesnosti i sporog oporavka od trenutne krize ukazuju na potrebu da se poboljša pripremljenost institucija za periode budućih kriza. U tom smislu, Svjetska banka će svakako imati koristi od revizije sadašnjih instrumenata za podršku zemljama u krizi, u cilju pronalaženja načina da se podrže teško pogođene zemlje, kao i manje pogođene zemlje u skladu sa njihovim potrebama.

Cilj Svjetske banke za period od 2012. do 2015. godine (Državna partnerska strategija), što se tiče BiH, jeste da se podrška realizuje kroz pružanje usluga unapređenja znanja i fokusiranog (ciljanog) finansiranja, te kroz koordinaciju sa evropskim finansijskim institucijama u cilju širenja partnerstva sa Evropskom unijom, uključujući i sufinansiranje aktivnosti od strane EU.

Projekti Svjetske banke u prethodnih pet godina se odnose na poljoprivredu, energetiku, zaštitu okoline, socijalni sektor, lokalnu infrastrukturu i upravljanje, razvoj privatnog sektora, transport, te ekonomsko upravljanje i javni sektor. Zajmovi Svjetske banke usmjereni su podržavanju reformi ekonomske politike, smanjivanju siromaštva i ublažavanju tereta dugova. Da bi ostvarila pravo na zajam svaka zemlja mora osigurati učestvovanje okruženja, svojih društvenih partnera u konsultacijama sa Svjetskom bankom i ekspertima MMF-a.

Dodatna podrška Svjetske banke pomoći će zemljama da održe jak makroekonomski i fiskalni okvir, nastave nužne strukturne reforme, obezbjede priliv kredita malim i srednjim preduzećima i pomognu najugroženije slojeve stanovništva putem jačanja sistema socijalne zaštite. Reakcija Grupacije Svjetske banke u regionu Evrope i centralne Azije fokusiraće se na: strukturne reforme i podršku privatnom sektoru da bi se održao rast investicija, prihoda i radnih mjesta; savjetodavnu i finansijsku podršku zemljama sa krhkim bankarskim sistemima i zaštitu najugroženijih putem jačanja sistema socijalne zaštite.

Svjetska banka svojom politikom upotrebe vlastitih finansijskih resursa, osoblja i velikog iskustva, pomaže siromašnima u zemljama u razvoju i radi na premošćivanju razlika u svijetu koji je istovremeno bogat i siromašan. Kroz napore da se investira u obrazovanje i zdravstvo, osiguranje pitke vode i električne energije, kao i napore u borbi protiv bolesti poput AIDS-a i malarije, te zaštiti životnog okoliša, Banka doprinosi iznalaženju rješenja za umanjivanje posledica globalne finansijske krize. Globalno uravnotežena i stabilna politika je pretpostavka za uspješno funkcionisanje bilo kojeg međunarodnog monetarnog i ekonomskog sistema.

LITERATURA:

1. Acin Đurica, Bodiroža Mladen, „Međunarodna ekonomija“, Brčko, 2000.
2. Alibašić Hamid, Jakšić Miomir, „Makroekonomija“, Tuzla, 2005., str. 155.
3. Baban Ljubomir, Marijanović Goran, „Međunarodna ekonomija“, Osijek, 1998.
4. Babić Mate, „Financijske špekulacije i ekonomska kriza“, Zagreb, 2009.
5. Crotty James (2009), Structural causes of the global financial crisis: a critical assessment of the ‘new financial architecture’. Cambridge Journal of Economics.
6. Evans, Martin, D. D. (2012). “International Capital Flows and Debt Dynamics”. IMF Working Paper WP/12/175. Washington D.C: International Monetary Fund.
7. Filipović Miroslava "Medjunarodni ekonomski odnosi", Univerzitet EDUCONS, S. Kamenica, 2012.
8. Global Financial Stability Report (2011). International Monetary Fund. New York: IMF
9. Ibreljić Izet i Amra Kožarić „Uloga međunarodnog monetarnog fonda i svjetske banke u rješavanju problema svjetske finansijske krize“.
10. Melese, F., „Finansijska kriza: učinak poput terorističkog napada“, naučni rad.
11. Mihaljek, „Globalna finansijska kriza i fiskalnapolitika u središnjoj i istocnoj Europi, Finansijska teorija i praksa“, Vol. 33, No. 3, 2009.
12. Primorac, Z., "Svjetska finansijska kriza: korijeni, uzroci i posljedice Svijet još nema predodžbu kako ce izgledati finansijski sistem sutrašnjice", dostupno na: <http://www.liderpress.hr>
13. Pušara Milorad, „Međunarodno bankarstvo“, Banja Luka, 2012.
14. Rodin, D., „Globalizam ili putovanje u novu podjelu globusa“, Biblioteka Politifika misao, Zagreb, 2004.
15. Šebić Fahrudin, „Svjetski ekonomski razvoj“, Sarajevo, 2002.

ДЕТЕКОВАНА ЕВАЗИЈА ПОРЕЗА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

STRUCTURE OF EVASION IN REPUBLIC OF SERBIA

STRUČNI ČLANAK

Др Миодраг Тодоровић*

Др Слободан Радоњић*

Самир Љајић*

Sažetak:

Велики део јавних прихода изгуби се кроз пореску евазију. Због тога је неминовно да се предузимају различите мере за њено сузбијање. Процена је да се 30-50% бруто друштвеног производа Србије одлива кроз пореску евазију. У раду се дају теоријске основе пореске евазије, затим основни узроци који директно и индиректно утичу на ову негативну појаву и појавни облици евазије пореза. Анализира се достигнути ниво пореске евазије по пореским облицима као и њихово процентуално учешће у укупно детектованој евазији јавних прихода од стране теренске контроле Пореске управе Србије. На основу тако израчунатих релативних показатеља у другом делу рада се утврђује релативни значај евазије по сваком пореском облику понаособ а за то ће нам послужити израчунате просечне годишње стопе пореске евазије по пореским облицима за посматрани период 2005-2013. године. На крају рада се дају закључна разматрања кроз предлог кључних мера за сузбијање пореске евазије.

Кључне речи: пореска евазија, сузбијање, теренска контрола

Abstract:

A large part of public revenue is lost through tax evasion. It is therefore inevitable that the various measures taken for its suppression. It is estimated that 30-50% of gross domestic product in Serbia outflow through tax evasion. The paper presents the theoretical basis of tax evasion, then the basic causes that directly and indirectly affect this negative phenomenon and forms of tax evasion. It analyzes the level of tax evasion достигнути the tax forms as well as their share in the total detected evasion of public revenue by field control of the Tax Administration of Serbia. On the basis of such calculated релативних показатеља in the second part of the paper is determined by the relative importance of tax evasion for each form individually and that will serve us calculate the average annual rates of tax

---

* Пореска управа, Филијала Лесковац, Лесковац, Србија
Е-мејл: miodragtodorovic61@gmail.com

* Пореска Управа, Филијала Стари Град, Београд, Србија
Е-мејл: slobodanradonjic@hotmail.com

* Интернационални Универзитет Нови Пазар, Департмент правних наука
Е-мејл: ljajics@gmail.com

evasion for the tax oblcima observed peiroad 2005-2013. year. At the end of the paper are given concluding considerations through a key proposal of measures to combat tax evasion.

Key words: *tax evasion, control, audit*

1. УВОД

Да би једна држава могла да задовољи своје многобројне јавне потребе и обавља своју функцију, потребна су јој средства за финансирање тих функција. Још од самих почетака организованог друштвено-економског живота, финансирање функција државе вршено је у највећој мери порезима. Порез као друштвено-економска и историјска категорија одувек је привлачио пажњу не само доктрине (економске и у оквиру ње финансијске) него и шире друштвене јавности (King 2002).

Све што је везано за порез и опорезивање увек је било обавијено неким велом тајанствености, бар за широк круг пореских обвезника. О порезу и његовим дејствима се много и истовремено мало зна и та противуречност опредељује и однос према фискалним обавезама. Тешко прихватање пореске обавезе произилази и из принудног карактера ових давања и што се за узврат не добија непосредна, видљива противнакнада, коју налазимо код неких других друштвених обавеза, за разлику од пореза. Смисао таквог схватања можда се најречитије одражава кроз мисао једног аутора: „Оно што стварно добијате од поштења јесте већи порески терет“ (Morris, 1977).

С проблемом пореске евазије бори се и савремена држава. Исход те борбе је неизвесан и углавном недовољан. Без обзира на актуелност и значај ове појаве за остваривање различитих циљева фискалне и шире економске политике, евазији се посвећује недовољна пажња у фискалној теорији и пракси. Отпор према плаћању пореза (осталих јавних прихода) у савременим условима све бржег друштвено-економског и посебно технолошког развоја, добија такве размере, које захтевају предузимање адекватних мера од стране органа власти и државне администрације (Анђелковић 2012).

2. ОСНОВНИ УЗРОЦИ ПОЈАВЕ ИЗБЕГАВАЊЕ ПОРЕСКЕ ОБАВЕЗЕ

Интезитет пореске евазије зависи од више фактора који имају различиту димензију у разним савременим фискалним системима. У погледу разврставања узрока ове појаве, посебан је интерес како финансијске науке тако и фискалне праксе да се утврди њихов значај и дејство (Snow, 2005).

Класификације (разврставање) узрока евазије најпре се може извршити полазећи од њихове природе и то на субјективне и објективне. Код субјективних узрока присутни су неки лични моменти који су везани за самог пореског обвезника. А то су: његова пореска свест, осећање припадности одређеној држави, порески менталитет, схватање о правилности пореског система, ниво образовање и др. Узроци објективног карактера су: величина пореског оптерећења, начин опорезивања, стручна оспособљеност и организација пореских органа и др (Ђуровић-Годоровић, Ђорђевић 2005).

Неки од основних фактора, који негативно утичу на склоност бројних субјеката да савесно испуњавају обавезу плаћања пореза су:

- бројни случајеви утаје пореза за које се зна да су остали несанкционисани,
  - недовљна ефикасност пореских одредби када су у питању неке посебне категорије пореских обвезника према којима исто тако нису примењене одговарајуће санкције, због чега се код великог броја грађана ствара убеђење да највештији најбоље пролазе,
  - опадање угледа и поштовања пореске власти и њених органа код широког слоја пореских обвезника,
  - често слаб и незадовољавајући исход решавања бројних проблема јавних (државних) финансија, честе злоупотребе у начину трошења државног новца.
- субјективни разлози који су везани за личност самог пореског обвезника:
- класно-експлоататорски карактер државе,
  - степен дажбинског оптерећења,
  - слабости контроле и благост санкција.

Чињеница да су ово врло важни фактори пореске евазије, али у циљу потпунијег сагледавања етиологије ове појаве, не би смели запоставити и субјективни фактори.

Утврђивање фундаменталних чинилаца пореске евазије представља претпоставку осмишљавања ефикасних инструмената и мера за њено смањење. На ниво и модалитете пореске евазије утичу економски узроци, друштвено политички узроци, психолошки узроци и фискално технички узроци (Gaudement, 2009).

3. ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ПОРЕСКЕ ЕВАЗИЈЕ

Држава је одувек настојала да пореску обвезу учини широм, али и правичном. Насупрот држави, правна и физичка лица – порески обвезници одувек су настојали да изнађу могућности да порез плате мање, а да при томе не сносе никакве последице. Ова два супротстављена интереса изазивају различите реакције учесника. Држава настоји да уведе правила пореске процедуре како би се порези наплатили, односно како би спречила избегавање пореза (Милошевић, 2005).

У пореском праву познате су две врсте евазије:

- законита (дозвољена, легална) и
- назаконита (нелегална, недозвољена).

Није сваки облик пореске евазије незаконито понашање пореских обвезника. Међутим, бежање од обавеза плаћања фискалних обавеза често подразумева и незаконито понашање њихових носилаца. Пореска евазија се, што је општеприхваћено у теорији из ове области, дели на: – закониту (дозвољену) пореску евазију и – незакониту (недозвољену) пореску евазију (Gaudement, 2009).

Законита пореска евазија постоји када се избегава плаћање пореза и доприноса коришћењем недоречености прописа и чиме она не представља повреду закона. Ако порески обвезник, избегавајући плаћање пореза, дође у сукоб са правним

прописима, говори се о незаконитој или о недопуштеној пореској евазији (Ранђеловић, 2011).

Незаконита пореска евазија обухвата поступке пореског дужника којима избегавање плаћања пореза долази до кршења закона. Под овим поступцима подразумевамо или сам чин неплаћања пореза, или пропуштање да се поступи у складу са захтевима из пореског поступка, који су пореском дужнику наметнути да би се обезбедило да пореска обавеза буде испуњена (да поднесе пореску пријаву, да уредно води пословне књиге, да допусти порески надзор и др.) (Morris, 1977).

4. ПРОЦЕНТУЛНО УЧЕШЋЕ ДЕТЕКТОВАНЕ ЕВАЗИЈЕ ПО ПОРЕСИМ ОБЛИЦИМА У УКУПНО ДЕТЕКТОВАНОЈ ЕВАЗИЈИ ЗА ПЕРИОД 2005. – 2013. ГОДИНИ

У овом делу рада ћемо мерити ефикасност рада пореске администрације у РС на основу процентуалног учешћа детектоване пореске евазије по пореским облицима у укупној детектованој пореској евазији за период 2005. г. – 2013.г.

Значајан допринос сузбијању евазије акцизне робе дали су радници Пореске управе поготову инспектори теренске контроле као и инспектори пореске полиције. Ову констатацију поткрепљујемо подацима о висини евазије акцизе коју је детектовала теренска контрола за период од 2005.г. до 2013. године.

Табела 1. Евазија акцизе као % у укупној детектованој евазији пореза РС, за период 2005.-2013. године

Година	Укупна детектована евазија пореза у мил.дин.	Евазија акциза у мил. Динара	% евазије акцизе у укупној детектованој евазији пореза
2005.	17.160	875	5,1
2006.	30.008	2.379	7,93
2007.	23.679	1.367	5,77
2008.	25.951	283	1,09
2009.	27.920	209	0,75
2010.	24.183	116	0,48
2011.	23.611	48	0,21
2012.	49.071	113	0,23
2013	24.963	69	0,27
Σ	246.546	5229	2,12

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Из претходне табеле закључујемо да је дошло до значајног смањења удела обима евазије акциза у укупној детектованој евазији акциза у периоду опадања економских активности у Србији. Утврђене годишње стопе пореске евазије су скоро занемарљиве, до нивоа статистичке грешке (0,03% на пример у 2013.г.). Могло би се наслутити да је овом резултату пре узрок неусмереност пореске контроле на

контролу плаћања овог пореског облика, него што је то појачана одговорност пореских обвезника.

Постигнута просечна годишња стопа евазија акциза у посматраном периоду од 2,12% опредељена је пре свега стопама из првог периода. Пошто се ове стопе значајно разликују у нижем износу од просека из периода појачаних економских активност (2005.-2007.г.), то је условило да се наслути могући узрок томе.

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу пореза на додату вредност, са процентом евазије пореза на додату вредност у укупно детектованој евазији пореза Републике Србије од стране теренске контроле за период од 2005. године те закључно са 2013.годином.

Табела 2. Евазија ПДВ као % у укупној детектованој евазији пореза РС, за период 2005.-2013. године

Година	Укупна детектована евазија пореза у мил. дин.	Евазија ПДВ-а у мил. дин.	% евазије ПДВ-а у укупној детектованој евазији пореза
2005.	17.160	1.727	10,06
2006.	30.008	7.510	25,03
2007.	23.679	7.884	33,3
2008.	25.951	12.432	47,91
2009.	27.920	13.707	49,09
2010.	24.183	11.253	46,53
2011.	23.611	11.961	50,65
2012.	49.071	36.583	74,55
2013.	24.963	12.986	52,02
Σ	246.546	116.043	47,06

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Из претходне табеле можемо да закључимо да је теренска контрола за посматрани период најефикасније радила у 2012. годни када је утврдила евазију ПДВ-а у износу од 36.583 милиона динара а проценутално учешће евазије ПДВ-а у укупно детектованој евазији пореза на додату вредност у 2012. годину износи 74,55%.

За евазију ПДВ-а карактеристичан је узлазно-силазни тренд у посматраном периоду. Како се ради о пореском облику који је успостављен у наш порески систем 2005.г., он природно у почетку није могао да буде значајан извор евазије. Па ипак, врло брзо се потврдио као погодан извор избегавања пореза.

Узлазни тренд је трајао све до почетка економске кризе. Пропулзивност економског окружења му је погодовао. Врх је достигнут у години када је први пут у посматраној деценији дошло до пада друштвеног бруто производа Србије. Од тада се тренд обрће, али тек будући подаци за 2014.г. треба да покажу да ли је силазни тренд значајније успостављен. Први резултати показују да ће се то десити.

У просеку, за посматрани шестогодишњи период формирана је стопа евазије ПДВ-а од 47,06%. Њу је преобладајуће одредио други период посматрања овог

пореског облика у Србији као и евазија пореза детектована у 2012. години. У силазном периоду степена пореске евазије (после 2012.г.) још увек постигнута стопа веома мало изнад просечне. Када се то деси моћи ће да се каже да је пореска администрација успела да сузбије овај облик евазије на ниво који је примерен за овај издашни облик пореског избегавања из времена почетног неслажања пореских обвезника.

5. НЕЗАКОНИТА ЕВАЗИЈА ПОРЕЗА НА ДОХОДАК ГРАЂАНА И ДОПРИНОСА ЗА СОЦИЈАЛНО ОСИГУРАЊЕ

Порез на доходак грађана обухвата следеће врсте прихода: зараде, приходе од пољопривреде и шумарства, приходе од самосталне делатности, приходе од ауторских права и права индустријске својине, приходе од капитала, приходе од непокретности, капиталне добитке и остале приходе. Ови приходи опорезују се било да су остварени у новцу, у натури, чињењем или на други начин (Lin, W-Z., Yang, S.C. 2001).

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу пореза на доходак грађана за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентом детектоване евазије пореза на доходак грађана у укупној детектованој евазији пореза од стране пореске контроле у РС.

Табела 3. Евазија пореза на доходак грађана као % у укупној детектованој евазији пореза РС, за период 2005.-2013. године

Година	Укупна детектована евазија пореза у милионима динара	Евазија пореза на доходак грађана у мил. Динара	% евазије пореза на доходак грађана у укупној детект. евазији пореза
2005.	17.160	981	5,72
2006.	30.008	1.523	5,08
2007.	23.679	1.389	5,87
2008.	25.951	1.239	4,77
2009.	27.920	1.245	4,46
2010.	24.183	1.078	4,46
2011.	23.611	1.158	4,91
2012.	49.071	1.358	2,76
2013.	24.963	1.503	6,02
Σ	246.546	11474	4,65

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., *Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања*

У целокупном посматраном периоду приходи од пореза на доходак грађана имају устаљени тренд увећања. И без инфлационе компоненте се може уочити исти тренд. То је и разумљиво с обзиром на природу пореске основице, која у основи зависи од редовних прихода запослених који се исплаћују у континуитету сваког месеца.

Сразмерно оваквој природи пореске основице може се уочити и стање евазије његове пореске обавезе. Она је у читавом посматраном периоду у континуитету била у истом узлазном тренду. Зато је на крају и формирала јединствену и просечну стопу пореске евазије од 4,65%. И унутар периода нема значајнијих осцилација, па се појединачне годишње стопе евазије пореза на доходак грађана развијају у малом распону око ове просечне стопе.

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу доприноса за социјално осигурање за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентом детектоване евазије доприноса за социјално осигурање у укупној детектованој евазији пореза од стране пореске контроле у РС.

Табела 4. Евазија доприноса за социјално осигурање као % у укупној детектованој евазији пореза РС, 2005.-2013. године

Година	Укупна детектована евазија пореза у мил. дин.	Евазија доприноса за соц.осиг. у мил. Динара	% евазије доприноса за соц. осиг. у укупној детект.евазији пореза
2005.	17.160	9.813	57,19
2006.	30.008	15.233	50,76
2007.	23.679	13.679	57,77
2008.	25.951	12.057	46,46
2009.	27.920	12.345	44,22
2010.	24.183	10.783	44,59
2011.	23.611	9.228	39,08
2012.	49.071	8.973	18,28
2013.	24.963	8.607	34,47
Σ	246.546	100.718	40,85

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2010., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2011., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Евазија доприноса за социјално осигурање је друга по реду после евазије ПДВ-а. Постигнута просечна стопа евазије код овог јавног прихода од 40,85%. Овај статус није неуобичајен јер се ради о јавном приходу који је везан за месечну континуирану исплату зарада запослених, на коју порески обвезници треба да обрачунају релативно високе стопе појединачних доприноса за социјално осигурање. У таквој ситуацији, обвезници доприноса за социјално осигурање, по правилу теже избегавању његовог обрачунавања и плаћања.

Оваква унутрашња логика овог јавног прихода је произвела ситуацију да је у посматраном периоду склоност избегавања плаћања доприноса за социјално осигурање била појачана у прегрејаној економској атмосфери, каква је била у Србији у прве три посматране године, када се годишња стопа евазије кретала у распону од 50,76%-57,77%. То наговештава да су послодавци лако посезали за новом радном снагом на чију зараду нису обрачунавали и плаћали доприносе за социјално осигурање, како би више погурали своју профитну стопу.

У другом потпериоду, када је дошло до хлађења привредне коњунктуре у Србији, послодавци су изгледа прво посегли за ограничавањем трошкова смањењем броја запослених, и то оних чији је социјални статус био у сивој зони, па су они који

су задржали радно место добили социјално обезбеђење. Зато је степен годишње евазије доприноса за социјално осигурање остао у ограниченом распону од 34,00%-46,46%. Послодавци су се изгледа у новој економској атмосфери определили за избегавање плаћања ПДВ-а, па су постигнуте годишње стопе евазије биле веће од стопа евазије доприноса за социјално осигурање.

6. НЕЗАКОНИТА ЕВАЗИЈА ПОРЕЗА НА ДОБИТ ПРЕДУЗЕЋА

Закључно са 2003. годином порез на добит предузећа утврђиван је решењем пореског органа. Од 2004. па на даље порез на добит предузећа представља самоопорезивање за пореске обвезнике. Незаконито избегавања пореза на добит предузећа може се остварити на два начина: пропуштањем да се нешто учини (а закон на то обавезује) и подношењем нетачне пореске пријаве. Штимовање података је постала пракса пореских обвезника. У једном програму евидентира се реално стање прихода и расхода, а другом лажно које се показује пореском органу.

У наредној табели даје се преглед избегнуте обавезе по основу пореза на добит за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентуалним учешћем детектоване евазије пореза на добит у укупној детектованој евазији од стране теренске контроле.

Табела 5. Евазија пореза на добит као % у укупној детектованој евазији пореза РС, за период, 2005.-2013. године

Година	Укупна детектована евазија пореза у мил. дин.	Евазија пореза на добит у мил. дин.	% евазије пореза на добит у укупној детект. евазији пореза
2005.	17.160	155	0,9
2006.	30.008	212	0,71
2007.	23.679	216	0,91
2008.	25.951	505	1,95
2009.	27.920	886	3,17
2010.	24.183	1.361	5,63
2011.	23.611	1.726	7,00
2012.	49.071	2.993	6,09
2013.	24.963	3.003	12,15
Σ	246.546	11057	4,48

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Иако са једном од најнижих пореских стопа у европском окружуњу, порез на добит јесте значајан извор пореске евазије. Основ оваквом статусу треба тражити у врло сложеним механизмима његовог утврђивања, а не у ниској стопи, које механизме порески обвезници покушавају да искористе како би избегли његово плаћање. Са друге стране посматрано, може се рећи да показатељи евазије пореза на добит потврђују успешност рада пореске администрације, која успева да исплива у сложеном механизму његовог утврђивања и плаћања.

За разлику од евазије ПДВ-а, за евазију пореза на добит је карактеристичан потпуно супротан тренд. У периоду доброг економског окружења степен пореске евазије је био релативно низак, и далеко испод просека (скоро за два ипо пута). У периоду успостављања економске кризе и пада друштвеног бруто производа долази до значајно увећања стопе евазије пореза на добит (за 2-3 пута). То показује чврсту статистичку везу између успешности пословања правних лица и њихове склоности ка пореској евазији. Када је дошло до пада економских активности у земљи, порески обвезници су прво посегли за избегавањем пореске обавезе по основу пореза на добит. Међутим, то није промакло пореским органима и њихов рад је дао резултат откривањем значајнијег обима и степена евазије пореза на добит.

Остварена просечна стопа евазије овог пореског облика од 4,48% је преваходно одређена степеном евазије из другог дела посматрања. У периоду пада економских активности пореских обвезника постигнуте су годишње стопе евазије вишеструко веће од ове просечне. Дакле, стабилизовањем економских активности у земљи требало би у будућности да смањи значај евазије пореза на добит.

7. НЕЗАКОНИТА ЕВАЗИЈА ОСТАЛИХ ЈАВНИХ ПРИХОДА

У наредној табели даје се преглед детектоване евазије по основу осталих прихода за посматрани период 2005.г. до 2013.г., са процентуалним учешћем утврђене евазије осталих прихода у укупној детектованој евазији пореза утврђене од стране теренске контроле.

Табела 6. Евазија осталих прихода као % у укупној детектованој евазији пореза РС, за период 2005.-2013. године

Година	Укупна детектована евазија пореза у мил. дин.	Евазија остал. прих. у мил. Динара	% евазије осталих прихода у укупној детект. евазији пореза
2005.	17.160	378	2,2
2006.	30.008	797	2,66
2007.	23.679	468	1,98
2008.	25.951	638	2,46
2009.	27.920	755	2,7
2010.	24.183	270	1,12
2011.	23.611	645	2,73
2012.	49.071	407	0,82
2013.	24.963	296	1,18
Σ	246.546	4654	1,88

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Мешовити карактер ове групе јавних прихода произвео је и њен просечан статус у степену годишње евазије у односу на све друге посматране пореске облике. Друга карактеристика ове мешовитости је потпуна неуједначеност постигнутих годишњих стопа евазије, за које се још не може уочити никакав тренд ни у ком

правцу. Стандардна подела посматраног периода на време високе и ниске коњунктуре у привреди Србије овде такође не показује никакву уједначеност.

Просечна годишња стопа евазије осталих јавних од 1,88% средина је релативно великих распона пореске евазије од 0,82% у 2012.г. до 2,73% у 2011.г. За посматрани период остали порески приходи тако заузимају средишњи неутралан положај. Овоме је вероватно узрок хетерогеност различитих пореских облика који су сумирани у ову групу јавних прихода. Због те хетерогености вероватно неки нису били у континуираној пажњи пореске контроле, па је и распон и динамика годишњих стопа пореске евазије такође врло хетероген.

8. РЕЛАТИВНИ ЗНАЧАЈ ПОРЕСКЕ ЕВАЗИЈЕ ПО ПОРЕСКИМ ОБЛИЦИМА

На крају овог рада потребно је упоредити релативни значај пореске евазије по сваком пореском облику. Томе ће послужити обрачунате просечне годишње стопе пореске евазије у посматраном периоду од 2005.-2013.г. које заједно формирају укупну стопу пореске евазије од 100,00% и чији удео у овој укупној релативној стопи показује релативни значај сваке појединачне стопе пореске евазије по сваком пореском облику посебно.

Табела 7. Структура пореске евазије по пореским облицима у РС, 2005.-2013. године

Порески облик	Просечан % евазије појединачних пореских облика у укупној детектованој евазији пореза	Структура пореске евазије по пореским облицима у (%)
ПДВ	47,06	47,06
Порез на добит	4,48	4,48
Акциза	0,98	0,98
Доприноси	40,85	40,85
Порез надох. грађ.	4,65	4,65
Остали приходи	1,88	1,88
Укупно	100	100

Извор: Министарство финансија и привреде, Пореска управа, 2014., Годишњи извештај рада ТК, стр. 46, Билтен јавних финансија за август 2014., Београд, стр. 32, аутор је коришћењем података извршио потребна прерачунавања

Дакле, у посматраном периоду динамика пореске евазије по пореским облицима била је концентрисана скоро двоветински на два облика јавних прихода: доприносе за социјално осигурање са уделом од 40,85% и ПДВ са уделом од 47,06%. Могло би се рећи да је обим значајности ових јавних прихода определио склоност пореских обвезника да га не обрачунавају и не плаћају. Са друге стране равноправно, могло би се рећи да су исти узроци опредељивали пореску контролу да се усмери на ове пореске облике и тако открије релативно највиши обим пореске евазије.

Напред дата структура пореске евазије показује динамику кретања степена пореске евазије по годинама и није наравно у потпуности опредељена укупним

обимом евазије по пореским облицима. Јер поменути два јавна прихода по свом обиму у посматраној групи би запремали 87,91% целокупне пореске евазије. Динамичка структура је показала да и други облици пореске евазије, као што су порез на добит (са 4,48%), остали порези (са 1,88%) и порез на доходак грађана (4,45%), могу значајно да одреде склоност пореске евазије у времену код пореских обвезника, али и склоност пореске контроле да се усмери на све пореске облике у ширини њихових појавних облика.

9. ЗАКЉУЧАК

Последице избегавања плаћања пореза недвосмислено указују на одређену друштвену штетност ове појаве у разним областима привредног и друштвеног живота.

Само репресивна функција не даје значајне резултате у сузбијању пореске евазије. Све већа захватања бруто друштвеног производа путем фискалног механизма неминовно изазивају одређена понашања обвезника неповљна с аспектa интереса државе. У том смислу више пажње требало би посветити другим облицима друштвеног утицаја на смањење и спречавање ове појаве. То подразумева да се у спречавању евазије морају ангажовати непосредно не само фискални органи већ и остали субјекти у друштву.

Због тешких последица које ствара пореска евазија, неопходно је извршити доградњу пореског система по угледу на развијене земље тржишне привреде, модернизовати пореску администрацију и битно побољшати сарадњу свих његових сегмената. Треба радити на подизању материјалних и духовних потреба грађана и побољшати укупне услове живота, школовати пореске кадрове, ефикасно откривати и публиковати теже случајеве избегавања јавних прихода с циљем превенције и др.

Неопходно је увести синтетички порез на доходак грађана, којим би се захватили сви приходи које обвезник оствари у току године. То би значило да грађани који имају највеће приходе плаћају и највеће обавезе. Тиме би се спречило досадашње опорезивање појединачних прихода грађана, чиме би држава остварила већи износ јавних прихода.

Све ово намеће потребу да се и одговарајући субјекти у друштву што пре оспособе и прилагоде за вршење својих функција, у новом систему пореских односа. Процес преображаја пореског система не сме се схватити као рутински и лак. Организационе тешкоће, услови рада, нови облици избегавања пореза, онемогућују креаторе пореске власти да се на прави начин баве питањима из своје надлежности. Биће потребно још доста времена да се порески систем изгради и прилагоди условима тржишта, уз истовремено свођење пореске евазије на минимални ниво.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анђелковић М., 2012., Јавне финансије и финансијско право. Центар за публикације, Правни факултет Ниш,
2. Друго Гаудемент, П.М. 2009, издања Монтцхрестиен финансије Публикуес-емпрунт и импот,
3. Ђуровић-Тодоровић, Ј., Ђорђевић М. 2005., Пореска евазија као кочница развоја Републике Србије, Економист 1, Београд.
4. Кинг Схармила, 2002., Тах Евасион анд Еквити Тхеору: Ан Инвестигативе Апроацх, Интернационал Тах анд Публиц Финанце,
5. Лин, Ш-у., Јанг, Ц, Ц, 2001, А Динамички портфолио Избор Модел пореска утаја: Упоредни преглед пореских стопа и импликације за економски раст. Јоурнал оф Економиц & Динамиц Цонтрол,
6. Милошевић Г. 2005., „Порез и избегавање пореза“, Службени гласник, Београд,
7. Министарство финансија, 2014., Годишњи извештај, Пореска управа, Сектор за образовања и комуникацију, Београд.
8. Моррис Д. 1,977тх, Економски систем у Великој Британији, Окфорд. Пресс,
9. Ранђеловић Саша, 2011., Смањење евазије на рад као инструмент фискалне консолидације, Квартални монитор двоброј 25-26, Београд,
10. Сноу А.Варрен, 2005., Амбигуиту абоут аудит пробабилиту, тах комплианце, анд тахпауер велфаре Економиц Инкјуиру,

**STRATEGIJA UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA –
OSNOVNI POJMOVI**

**STRATEGY OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT –
BASIC CONCEPTS**

STRUČNI ČLANAK

Tomica Starčević, univ.spec.crim.*

Ines Jambrek Petrak, mag. iur. et univ.spec.crim.*

Sažetak:

Autori u radu daju prikaz osnovnih pojmova vezanih za strategiju upravljanja ljudskim potencijalima. Strategija upravljanja ljudskim potencijalima je znanstvena disciplina koju možemo promatrati sa raznih aspekata. Elementi koji se spominju u radu su planiranje, analiza posla, pribavljanje i odabir osoblja, ocjenjivanje, nagrađivanje i napredovanje u karijeri, te plaće. Potrebna je strateška reforma javne uprave, promjena zakona o radu kako bi se moglo govoriti o državnoj stabilnosti. Zaključak je da u Hrvatskoj postoji dobar strateški plan, no da se isti ne provodi kako treba.

Ključne riječi: *strategija, ljudski potencijali, elementi strategije, reforma.*

Abstract:

In their paper, the authors make an effort to provide an overview of the basic concepts related to the strategy of human resources management. The strategy of human resource management is a scientific discipline that can be viewed from various aspects. Elements that are discussed in this paper are planning, job analysis, recruitment and selection of staff, evaluating, rewarding, career advancement and salary. It is necessary to reform the public administration, and it is necessary to change the Labour Law. The conclusion is that in Croatia there is a good strategic plan, but that it is not carried out properly by the authorities.

Key words: *strategy, human resources, strategy elements, reform.*

---

* Ministarstvo unutarnjih poslova RH
E-mail: tomica.tomstar@gmail.com

* Doktorand poslijediplomskog doktorskog studija Kaznenopravnih znanosti, Pravnog fakulteta u Zagrebu
E-mail: ijambrekpetrak@gmail.com

1. UVOD

Strategija upravljanja ljudskim potencijalima nije više novi pojam. O istome se počelo pisati zadnjih desetljeća 20., a ponajviše u 21. Stoljeću, kada imamo sve više radova na tu tematiku s različitih aspekata. Ljudi koji su proživjeli 20. stoljeće su oni koji su se susreli s najvećim progresom tehnološkog napretka u povijesti. S obzirom na spomenutu situaciju tehnološkog napretka pojavila se je potreba za aktivnim uključenjem sve više subjekata u kreiranje promjena, kao i za brzom i stalnom prilagodbom novim uvjetima (Jambrak, Penić, 2008).

S obzirom da kreativnost i prilagodljivost organizacija ovisi o spodobnosti, znanju i kreativnosti osoblja kojim isti raspolažu, upravo ti aspekti izbijaju u prvi plan. Stoga se danas intenzivno govori o ljudima kao temeljnom kapitalu svih organizacija, javnog i privatnog sektora. Govori se o znanju, kao i moći, o znanju koje raste, mijenja se, te je stalno izloženo, odnosno suočeno novim promjenama i neizvjesnostima. Znanje jedino može pridonijeti sposobnostima prilagodbe i inovacije. Znanje je nešto što posjeduje samo čovjek, pa je samim time čovjek, njegove kvalitete, sposobnosti i vještine na prvom mjestu. Ulaganje u ljude obrazovanjem, usavršavanjem, obukom i treningom, isticanjem vještina, osposobljenosti i stila zaposlenika, temelji su na kojima se stvara dobra strategija upravljanja ljudskim potencijalima.

Važno je spomenuti kako neki autori koriste izraz ljudski potencijali i ljudski resursi u drugom značenju, čime se autori neće detaljno baviti u ovom radu. Potrebno je ipak spomenuti jedno gledište. Na prvi pogled, pojam „ljudski resursi“, u semantičkom i vrijednosnom kontekstu može izgledati neprihvatljivo jer asocira na upotrebu čovjeka, eksploataciju ili slično. Problem je više, čini se ipak u samom terminu koji nije u duhu našeg jezika, jer u biti osnovna filozofija ljudskih resursa je pristup pojedincu kao cjelovitoj, zreloj ličnosti, nositelju ideja, kreativnosti, produktivnosti i kvalitete (Vujić, 2003).

Da bi čovjek kao zaposlenik, bilo u javnom ili privatnom sektoru mogao izraziti i aktivirati sav svoj kreativni potencijal, potrebni su za to odgovarajući uvjeti rada, pozitivna radna atmosfera, motivacijski pristup kroz sustav nagrađivanja, fleksibilno radno vrijeme i drugo. Javni sektor Pusić (2002) definira kao splet državnih i nedržavnih, ali javno-pravno kontroliranih organizacija koje obavljaju poslove od općeg interesa. Samim time javni sektor se ne može poistovjetiti s organizacijama u poslovnom (privatnom) sektoru. Prijedlozi nekih teoretičara da se metode koje su se u privatnom sektoru pokazale uspješnim u potpunosti primjene na javni sektor nisu prihvatljivi. Kao što se politički poredak ne može u potpunosti preslikati s jedne države na drugu zbog specifičnosti koje ima svaka država, kako povijesne, geografske, političke, vjerske i druge, tako javni i privatni sektor su previše različiti, iako imaju puno zajedničkog, da bi se tako nešto moglo učiniti bez neželjenih efekata. Naime, menadžerske metode i tehnike koje su se u brojnim tvrtkama i organizacijama privatnog sektora pokazale uspješnim, a možda bi u javnom sektoru učinci bili upravo suprotni. Teorija i praksa potpuno su različite. Tek primjenom određenog teoretski razrađenog modela mogu se vidjeti pravi efekti istog, bilo pozitivni ili negativni. Za razliku od nekih tranzicijskih zemalja koje su puno uspješnije „prebrodile“ krizu prelaska iz jednog totalitarističkog režima u demokratski sustav, Hrvatska se još uvijek bori s „duhovima“ prošlosti.

Hrvatski ekonomski i institucionalni sustav se temelji na svojevrsnoj mješavini nekadašnje političke ekonomije samoupravljanja i klijentelističkoj državi kapitalizma.

Ekonomski uspješne tranzicijske zemlje poput Poljske, Češke, Slovačke, pa i Slovenije su dovršile svoje tržišne reforme i razvijaju svoje institucije po uzoru na zemlje razvijenog Zapada. Uspješnost svog ekonomskog razvoja većina europskih zemalja temelji na otvorenoj tržišnoj ekonomiji, slobodnom poduzetništvu i kretanju kapitala, s naglašenim politikama socijalne uključenosti.

Posve je pogrešno daljnje zaduživanje zemlje u inozemstvu jer je Hrvatska mala zemlja, mala ekonomija, te mora nastojati da bude otvorena i temeljem toga graditi konkurentsku prednost na globalnom tržištu.

Apsolutno je nužna temeljita reforma Javne uprave temeljem Strategija koje su donesene, no kao „mrtvo slovo na papiru“. Tek kad se provede barem djelomično u većini zemlje Strategija reforme Javne uprave i gospodarske reforme mogu se očekivati pozitivni pomaci zemlje u ostalim sektorima.

2. DEFINIRANJE OSNOVNIH POJMOVA VEZANIH ZA STRATEGIJU UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA

Upravljanje ljudskim potencijalima označava znanstvenu disciplinu (Bahtijarević-Šiber, 1999), funkciju upravljanja u organizacijama (kako javnog, tako i privatnog sektora), te odnos prema ljudima u toj organizaciji. Kao interdisciplinarna teorija, koncept upravljanja ljudskim potencijalima se razvio integriranjem spoznaja više znanstvenih disciplina.

Prema Pržulj (2002), upravljanje ljudskim potencijalima ima svoje osnove u: psihologiji, teoriji upravljanja i organizaciji, ergonomiji (kao znanost o odnosima čovjeka i rada, te prilagođavanja rada čovjeku, ergonomija je od neprocjenjive vrijednosti za upravljanje ljudskim resursima), ekonomiji, sociologiji, antropologiji, andragogiji, medicini rada, pravu i drugim znanostima (Pržulj, 2002). Iako su ljudski potencijali kao pojam izazvali određene otpore u nekim državama i kod nekih autora, upravo je prepoznavanje tog oblika potencijala dovelo do spoznaje da su ljudi kao potencijal najvažniji za realizaciju ciljeva, te da se upravljanju tog potencijala treba posvetiti posebna pažnja u obliku proučavanja i znanstvenih istraživanja.

Mc Court i Oldridge (2003) definiraju upravljanje ljudskim potencijalima kao: „način na koji organizacije upravljaju svojim osobljem i utječu na njihov razvoj i usavršavanje općenito“ (McCourt, Eldridge, 2003).

Neki autori rade razliku između pojmova „Human“ i „Personnel“ (Torrington, Hall, Taylor, 2002), no većina drugih autora ne praveći razliku između ova dva pojma smatraju ih sinonimima (autori se priklanjaju drugom stajalištu). Ako uzmemo u obzir da u riječ „čovjek“ spadaju i zaposlenici, službenici, te drugo osoblje u organizacijama javnog i privatnog sektora, mogli bismo utvrditi da riječ „čovjek“ u svakom slučaju ima šire značenje. Gledano na taj način, naziv upravljanje ljudskim potencijalima uključuje obje riječi. Upravljanje ljudskim potencijalima ne smije se poistovjećivati s kadrovskom funkcijom u organizaciji, čiji su ciljevi i zadaci način obavljanja poslova kadra, te odgovornost za iste (Pusić, 2002).

2.1. Ciljevi upravljanja ljudskih potencijala

Ciljevi upravljanja ljudskim potencijalima proizlaze iz organizacijskih ciljeva i moraju biti s njima kompatibilni. Ciljevi u privatnom i javnom sektoru se razlikuju.

Organizacije javnog sektora moraju posvetiti jednaku pažnju upravljanju ljudskim potencijalima, kao i organizacije privatnog sektora, istodobno moraju uvažiti svoje specifičnosti, kako bi se unaprijedio javni interes i opće dobro. Kao najvažnije ciljeve svakako treba istaknuti kako za javni, tako i privatni sektor: 1. zadovoljavanje potreba zaposlenika, 2. poboljšanje socijalnog i ekonomskog položaja, 3. osiguranje prihvatljivih uvjeta rada i kvalitete rada cijelog životnog vijeka, 4. osiguravanje povoljne radne atmosfere i dobrih međuljudskih odnosa, koji utječu na zadovoljstvo zaposlenika, a time potiču osobni angažman i razvoj (Pusić, 2002).

Ostvarenje efikasnosti, efektivnosti i ekonomičnosti očekuje se kako u javnom, tako i u privatnom sektoru.

Kod upravljanja ljudskim potencijalima individualan pristup je neophodan. Čovjek je biće koje posjeduje svijest i koje ima svoje vlastite potrebe, htijenja, motive i ambicije koje unosi u organizaciju, a koji na istu mogu djelovati pozitivno ili negativno. Zadatak je voditelja službe (odjela) za ljudske potencijale (u javnom sektoru), odnosno menadžera (u privatnom sektoru) iste prepoznati, razvijati i svojim djelovanjem pokretati postupke i biti zamašnjak vodeći ih prema cilju. Zadatak mu je koordinirati (upravljati) ljudskim potencijalima tako da rad i osobna ulaganja zaposlenika budu nagrađeni, te da im to ne predstavlja frustracije, već osobni napredak i zadovoljstvo.

3. ELEMENTI STRATEGIJE UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA

3.1. Planiranje upravljanja ljudskim potencijalima

Jedan od najvažnijih elemenata strategije upravljanja ljudskim potencijalima je planiranje čiji je zadatak neizvjesnost pretvoriti u izvjesnost. Unatoč tome što se na nepredviđene okolnosti i situacije ne može utjecati, niti se iste mogu predvidjeti, bez planiranja bi izrada strateškog plana upravljanja ljudskim potencijalima bila sasvim prepuštena slučaju.

Plan i kontrola su dvije strane iste medalje. Plan služi za gledanje unaprijed, a kontrola za gledanje unatrag.

Bahtijarević-Šiber (1999) kažu da proces planiranja odgovara na nekoliko naizgled jednostavnih pitanja: 1. koliko ljudi treba za ostvarenje planova i ciljeva, 2. kakvih ljudi, kojih vještina, znanja i sposobnosti, odnosno profila stručnosti, 3. kako upravo takve ljude (pronaći) osigurati, te, 4. kako pripremiti trenutno zaposlene za buduće potrebe i zahtjeve organizacije.

Planiranje ljudskih potencijala obuhvaća prepoznavanje dalekosežnih potreba za određenim tipom osoblja na nivou organizacije. Analizom posla ta se potreba prenosi osobama zaduženim za zapošljavanje (Pusić, 2002).

3.2. Analiza posla

Analiza posla je vrlo važan element strategije upravljanja ljudskim potencijalima. Prilikom analize posla mora se voditi računa o procjeni sadašnjih i budućih poslova, reorganizaciji, ukoliko je ista planirana, te odlukama koje se vežu uz postavljena pitanja. Ovdje se pomičemo s organizacijske razine, o kojoj se raspravlja prilikom „planiranja“ na razinu posla gdje je zadatak analizirati posao koji predstoji. Pri tome se vodi računa o

znanjima, vještinama i obavezama, koje su potrebne kod zaposlenika kako bi se posao obavljao prema zadanim standardima kojima se mogu prosuditi organizacijski ciljevi (pokazatelji rezultata). Ukratko, to su dakle znanja, vještine i sposobnosti koje su ljudima potrebne da bi što uspješnije obavljali svoje radne zadatke (Pusić, 2002).

Analiza posla kao jedan sustavan i dugo izgrađivan proces, većini ljudi koji se bave upravljanjem ljudskim potencijalima olakšava i omogućava analitički pristup i izradu i razradu kvalitetne strategije za uspostavljanje što uspješnijeg funkcioniranja organizacije.

3.3. Pribavljanje i odabir osoblja

Pribavljanje i odabir osoblja pretpostavlja prepoznavanje između više kandidata, onih čija znanja, sposobnosti, osobine ličnosti, motivacija i drugo u najvišem stupnju odgovaraju zahtjevima posla, te predlaganje tih kandidata organu koji je naležan za prijem i raspoređivanje ljudstva u organizaciji.

Pribavljanje kvalitetnih ljudi je vrlo važan, zahtjevan i odgovoran zadatak djelatnosti voditelja upravljanja ljudskim potencijalima u javnom sektoru, ili menadžera u privatnom sektoru.

Upravo zbog navedenog, ovom se elementu strategije upravljanja ljudskim potencijalima pridaje velika važnost.

Odabirom kvalitetnih ljudi i raspodjelom istih na adekvatna radna mjesta gdje mogu postići najveći mogući radni učinak, od velike je važnosti za organizaciju.

Ukoliko se ljudi postave na radna mjesta koja odgovaraju njihovom znanju, sposobnostima i motivaciji, time će i njihov doprinos u organizaciji biti kvalitetniji i to će utjecati na temeljna načela funkcioniranja organizacija: efektivnost, efikasnost i ekonomičnost (Pusić, 2002).

Procesu pribavljanja kvalitetnih ljudi treba prethoditi definiranje i utvrđivanje opće politike i strategije zapošljavanja, koja se temelji na strategiji organizacije kroz koju se operacionalizira filozofija ljudskih potencijala, te se određuje temeljni odnos prema istima. Određuje se: 1. kakve ljude želi organizacija, 2. hoće li ih tražiti unutar organizacije ili izvan, 3. hoće li prilagođavati ljude poslu ili obrnuto, 4. kojim će se kriterijima i instrumentima koristiti prilikom selekcije.

Problemi koji se tu javljaju su: nepotizam, korupcija i diskriminacija, a koji su popratna pojava kod pribavljanja i odabira osoblja.

Dobra strategija upravljanja ljudskim potencijalima može nadvladati spomenute probleme jer jedino tako se može doći do kvalitetnog osoblja. Autori smatraju da u Hrvatskoj navedeno koliko – toliko vrijedi za privatni sektor, no ne i za javni sektor.

3.3.1. Tehnike pribavljanja i odabira osoblja

Važan segment ukupnog procesa pribavljanja i odabira osoblja je izbor odgovarajućih metoda za ispitivanje individualnih osobina i utvrđivanja sukladnosti između zahtjeva posla, odnosno radnog mjesta i individualnih mogućnosti kandidata (Pusić, 2002).

Konvencionalne metode su: prijava na natječaj, životopis, svjedodžbe, diplome, preporuke, psihologijski testovi, testovi inteligencije, intervju i drugo. Nekonvencionalne metode su: poligrafska ispitivanja, grafološka analiza, testiranja na drogu i drugo (u Hrvatskoj se iste ne primjenjuju, ili vrlo rijetko).

Ono što se posebno u zadnje vrijeme vrlo često primjenjuje i što je doista realno jesu testovi provjere znanja. Od kandidata koji se javlja na određeni natječaj očekuje se određeni minimum općeg znanja i poznavanja posla koji kandidat trebao obavljati. U tom smislu test znanja je izvrstan selektivni element prije intervjua. Psihologijski testovi su popularniji u svijetu nego u Hrvatskoj, osim za specifična radna mjesta. Puno više se o kandidatu može saznati temeljem testiranja, kao i klasičnog intervjua koji vodi iskusna komisija sastavljena od više članova. Kandidat pričajući o sebi može ostaviti daleko bolji dojam sebi nego putem psihologijskog testa, koji se može riješiti naučeno (pogotovo ako ga je kandidat više puta već rješavao na različitim natječajima). Ne znajući što će komisija ispitivati, kandidat će dati iskreniju i realniju sliku, kako o sebi, tako i motiviranosti, kao i uvidu u to kako zamišlja posao koji se od njega/nje očekuje.

Intervju, kao i psihologijski test može biti bolji ako je kandidat već prošao puno intervjua, te je samim time slobodniji i opušteniji u govoru. Uvijek postoji i jedan faktor subjektivnosti u osobi/osobama ispitivača (jer intervju može voditi jedna, dvije ili više osoba) vezano uz spol, izgled, dob ili etničku pripadnost ispitivača. No, radi se na profesionalizaciji intervjua tako da se neželjeni navedeni učinci koji mogu dovesti do pogrešaka, svedu na minimum. U Hrvatskoj za zapošljavanje u javnom sektoru se uglavnom provode tako zvani panel intervjui (intervjui gdje sudjeluje veći broj osoba koje ispituju). U privatnom sektoru, svaka tvrtka ima svoja „pravila“, no testovi znanja (posebno kompjuterske pismenosti) su vrlo česti, kao i intervju.

3.4. Ocjenjivanje, nagrađivanje i napredovanje

3.4.1. Ocjenjivanje zaposlenika

Ocjenjivanje kao dio strategije upravljanja ljudskih potencijala pretpostavlja praćenje i analizu radne uspješnosti. Ocjenjivanje samim time spada u središnja načela jer se kriteriji kojim se ocjenjuju zaposlenici odražavaju općenito na strategiju organizacije, te ukazuje na eventualne potrebe za promjenama. Time se strategijski ciljevi prevode u individualne zadatke i standarde radne uspješnosti. Ocjena radne uspješnosti osim što je jedan od osnovnih pokazatelja djelotvornosti (uspješnosti) organizacije, te povezanosti uspješnosti organizacije i uspješnosti ljudi koji su u njoj zaposleni, služi i kao parametar za donošenje odluka o sutavu plaća, nagrađivanja, napredovanja i ostalog.

Na temelju ocjenjivanja vrše se i preraspodjele radnih mjesta. S vremenom se može pokazati da nekom zaposleniku odgovara neko sasvim drugo radno mjesto nego ono na koje je prvotno raspoređen. Samim time, zaposlenik će taj drugi posao za koji je više spodoban obavljati bolje, s više motivacije i pridonijeti radnoj efektivnosti.

Kad god je u pitanju ljudski faktor uvijek se mora računati na mogućnost „subjektivne pogreške“. Čovjek je obično loš „instrument“ mjerenja zbog subjektivnosti od koje skoro nitko ne može pobjeći. Moguće su dakle, pogrešne procjene u smislu raznih utjecaja okoline na doživljaj ocjenjivača pri ocjenjivanju zaposlenika. Ipak, svjesni tog nedostatka radi se na treningu ocjenjivača, ocjenjivanja temeljem više ocjenjivača, a sve kako bi se taj subjektivni faktor sveo na minimum.

Što se tiče Hrvatske i osvrta na postupak ocjenjivanja zaposlenika u javnom sektoru, isti još uvijek nije standardiziran, te se ne primjenjuje na sve zaposlenike.

Proces je previše složen, dugotrajan, povezan s velikim troškovima što je u suprotnosti s jednim od temeljnih načela – načela ekonomičnosti, a i nedostaju mu jasni,

mjerljivi i objektivni kriteriji. Kao takav, nije ostvario svoju glavnu svrhu koja nas vodi prema nagrađivanju i motiviranju uspješnih zaposlenika, a sankcioniranja neuspješnih.

3.4.2. Nagrađivanje zaposlenika

Nagrađivanje zaposlenika isključivo prema ocjeni nadređenih ne polučuje dobre i realne rezultate. S obzirom na važnost zadovoljstva i motiviranosti zaposlenika u javnom sektoru radi što kvalitetnijeg funkcioniranja sustava, taj je dio potrebno bolje razraditi. Ravnoteža između općih kriterija ocjenjivanja i prosudbe nadređenih i drugih zaposlenika treba biti dobro uspostavljena.

Nagrađivanje uspješnih zaposlenika vodi ka motivaciji ostalih zaposlenika, a zaposlenici koji su zbog svojih kvaliteta, te radišnosti i predanosti poslu nagrađeni, raditi će još bolje i kvalitetnije. Takvi zaposlenici će postati primjer ostalima da se može napredovati što u ovom trenutku nije slučaj. Zaposlenici su uglavnom ne-motivirani jer misle da ionako neće nikad napredovati.

Treba se posvetiti izradi sustava i načina nagrađivanja zaposlenika, koji se ne smije temeljiti samo na uvećanju plaće, već nastojati pronaći i druge načine i oblike motivacije poput uključivanja zaposlenika u određene projekte koji bi se mogli smatrati izazovom u karijeri, zatim primjerice javnim priznanjima.

U velikom broju privatnih tvrtki situacija nije ništa bolja nego u javnom sektoru. Poslodavci iskorištavaju zaposlenike/ice tako što ih plaćaju daleko ispod realnog doprinosa tvrtki, zaposlenici/ice su sasvim bez motivacije jer, unatoč radu, odgovornom pristupu posla, temeljitom izvršavanju radnih zadataka, poslodavci se koriste i najmanjom „rupom“ u Zakonu kako ne bi poštovali njihova prava. Što se tiče nagrađivanja, taj element postoji u Hrvatskoj samo u određenom broju tvrtki, što možemo vidjeti prema efikasnosti njihova poslovanja (Pusić, 2002).

3.4.3. Napredovanje zaposlenika

3.4.3.1. Obrazovanje i usavršavanje

Obrazovanje je jedan od osnovnih faktora fleksibilnosti organizacije i ključna poluga razvoja ljudskih potencijala. Upravljanje ljudskim potencijalima podrazumijeva stalno obrazovanje i usavršavanje zaposlenika. Temelj dinamike brzog razvoja javnog i privatnog sektora su upravo obrazovani i kompetentni zaposlenici.

Govoreći o obrazovanju najčešće podrazumijevamo aktivnosti koje imaju za cilj širenje znanja. Pri tome se spominje nekoliko termina: obrazovanje, obuka, trening (Marčetić, 2007), stručno usavršavanje i učenje.

Obrazovanje je primarno usmjereno na budućnost, odnosno buduće zahtjeve posla, dok se pod obukom misli na stjecanje znanja i vještina neophodnih za svladavanje konkretnih radnih zadataka čime se označava vremenska dimenzija sadašnjosti. Obuka i trening su često sinonimi iako, obukom stječemo nova znanja i vještine, dakle već postojeće podižemo na jedan viši nivo. Treningom naučeno usavršavamo uvježbavajući i ponavljajući.

Ciljevi obrazovanja u organizaciji su neposredno vezani za ciljeve i potrebe razvoja organizacije i zaposlenika kao cjeline. Prema Pržulj (2002) aktivnosti organizacije koje su usmjerene na obrazovanje kao prioritete imaju sljedeće ciljeve: 1. prilagođavanje

kvalifikacija pojedinca zahtjevima organizacije kao i individualnim, te društvenim potrebama, 2. profesionalnu mobilnost i fleksibilnost pojedinca u uvjetima brzih tehnoloških promjena i 3. razvoj pojedinačnih potencijala kao osnove za razvoj organizacije (Marčetić, 2007).

S obzirom da postojeća znanja u današnje vrijeme zastarijevaju velikom brzinom što dovodi do korisnika usluga koji su u potražnji uvijek za onim što je novo i aktualno, te do povećanja konkurencije na globalnom planu koja uvjetuje potrebu za većim stupnjem sposobnosti zaposlenika da bi organizacije opstale na tržištu, ulaganje u znanje pokazuje se kao neophodno. Organizacije koje su to prepoznale imaju opciju konkurentnosti na tržištu, dok one koje nisu to nemaju.

Organizacije u javnom i privatnom sektoru, iako posve različiti tipovi organizacija, moraju biti u skladu s vremenom koje od njih traži kvalitetno i stručno osoblje.

Vezano uz proces obrazovanja i dodatnog usavršavanja izrazito je važna i motivacija (Petz, et al., 2003) zaposlenika za učenje. Na motivaciju utječe više faktora, na primjer: 1. povoljno radno okruženje, socijalni odnosi i podrška (ukoliko se u organizaciji uvažava znanje, te postoji međusobna podrška i opća razvojna klima, ljudi će biti više motivirani za učenje), 2. kako pojedinac doživljava korist koju će imati odobuke, odnosno koliko ju on/ona smatra neophodnom, 3. privlačnost novih programa, 4. povjerenje u vlastite sposobnosti i sposobnosti svladavanja programa, 5. neposredna veza sa ostvarivanjem individualnih ciljeva i zadovoljavanjem određenih potreba pojedinaca (Petz, et al., 2003).

Veliku ulogu u stvaranju motivacije kod zaposlenika za daljnje obrazovanje i usavršavanje imaju voditelji upravljanja ljudskim potencijalima u javnom sektoru i menadžeri u privatnom sektoru. Svojim vlastitim primjerom i uspjehom potiču zaposlenike da čine isto.

3.4.3.2. Razvoj karijere zaposlenika

Kod individualnog planiranja karijere uloga pojedinca se sastoji u njegovim vlastitim ambicijama i procjenama. Koliko su ostvarive, ovisi o organizaciji u kojoj je zaposlen, te radnom mjestu na kojem radi. Kod njega se radi o procjeni vlastitih objektivnih mogućnosti s obzirom na postojeću situaciju. Pojedinac je taj koji je graditelj vlastite karijere i koji u određenom trenutku mora donijeti važnu odluku u vezi s time. Pri tom su bitna dva pitanja: 1. jesu li njegove težnje, ambicije i potencijali ostvarivi u okviru organizacije u kojoj je trenutno zaposlen, 2. ako jesu, što napraviti da bi otišao „korak dalje“ u svojoj karijeri, odnosno napredovanju.

Ukoliko pojedinac ne može ostvariti svoje težnje i ambicije u postojećoj organizaciji ima dvije mogućnosti izbora, 1. odlazak u drugu organizaciju koja bi mu omogućila bolje uvjete napredovanja, ili 2. ostati u sadašnjoj. Ako odluči ostati u sadašnjoj organizaciji, uvijek mu preostaje opcija razgovora sa osobom koja je nadležna, odnosno voditeljem upravljanja ljudskim potencijalima, tom prilikom iznijeti mu svoja stajališta, eventualno i programe koji bi bili interesantni i prihvatljivi za organizaciju, a pojedincu omogućili da se na taj način dokaže i dobije mogućnost daljnjeg napredovanja u karijeri. Najgora opcija je ne učiniti ništa, ostati na postojećem radnom mjestu i biti nezadovoljan. Od takve odluke nema koristi ni pojedinac, ni organizacija.

3.5. Plaće

Nije potrebno naglašavati važnost platnog sustava, kao jednog od elemenata strategije upravljanja ljudskim potencijalima. Plaća je ekvivalent za rad zaposlenika.

Za većinu ljudi rad je ipak samo rad, te za isti očekuju odgovarajuću plaću. Plaće određuju životni standard zaposlenika, pa su tako odluke o plaćama zaposlenika često puno važnije nego odluke o usavršavanju, ili dodatnoj obuci (Petz, et al., 2003).

Što se prirode posla tiče, u tradicionalnim sustavima, zaposlenici su plaćeni prvo prema vrsti posla koji obavljaju, a tek zatim prema njihovom osobnom doprinosu poslu. U nekim velikim organizacijama, primjerice u kompjuterskoj tvrtki Apple, postoji drugačiji platni sustav od tradicionalnog. Zaposlenici su plaćeni na način da se procjenjuje njihov učinak i doprinos poslu koji obavljaju pri čemu se uzima u obzir koliko isti pridonosi unaprjeđenju tvrtke. Međutim, organizacije koje se bave kompjuterskim poslovanjem razvijaju se izrazito brzo, tehnologija koja je jučer bila nova, danas je zastarjela, pa s obzirom na navedeno takav platni sustav je izrazito prikladan za tu vrstu organizacija. Većina ostalih organizacija ipak nisu podložna tako naglim razvitkom tako da fiksni platni sustav i dalje uglavnom ostaje na snazi kao pravilo (Petz, et al., 2003).

U nekim razvijenim demokratskim zemljama kao što je Velika Britanija, žene su za isti posao manje plaćene od muškaraca (zarađuju 77% od plaće muškaraca, a radi se o istovjetnom poslu). Kao objašnjenje, ističe se da se „žene nalaze na nižem stupnju ljestvice u upravljanju ljudskim potencijalima koji se odnosi na platni sustav“ (Petz, et al., 2003).

Ovakva situacija vjerojatno povlači svoje korijene iz prošlosti, no u svakom slučaju nije opravdana. Žene su se u nekim zanimanjima, pa i menadžerskim pokazale daleko bolje i uspješnije od svojih muških kolega.

U Hrvatskoj prema trenutnom stanju u javnom sektoru, sustav plaća nije reguliran na jedinstven način. Trenutno je stanje takvo da su prava na plaću uređena s tri različita zakona iako se radi o zaposlenicima u javnoj službi (Zakon o državnim službenicima, Zakon o plaćama u lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (Zakon o plaćama u lokalnoj i područnoj/regionalnoj samoupravi - Pročišćeni tekst, Narodne novine, 28/10) i Zakonom o plaćama u javnim službama (Zakon o plaćama u javnim službama - Pročišćeni tekst, Narodne novine, 27/01, 39/09).

U privatnom sektoru, situacija je daleko gora i poslodavci doslovno koriste svaku mogućnost da zaposlenike plate što je manje moguće. Nezadovoljstvo je sveprisutno, a motivacije za kvalitetan rad ima sve manje.

4. ZAKLJUČAK

Mnoge organizacije kažu kako su im ljudi najveće bogatsvo i najvrjednija imovina, no u stvarnosti svojim djelima i potezima pokazuju suprotno. Strategija upravljanja ljudskim potencijalima kako su naveli autori, nije više novi termin o kojem se ništa ne zna. O tome pišu znanstvenici i stručnjaci svih profila. Pišu profesori s ekonomskog, pravnog, politološkog fakulteta, pravnici, ekonomisti, filozofi, psiholozi jer, tema uostalom i jest interdisciplinarnog karaktera tako da je jako dobro čuti mišljenja raznih profila stručnjaka i različitih aspekata.

Najveći je problem što se unatoč izuzetno dobrim smjernicama (<https://uprava.gov.hr/UserDocsImages//Istaknute%20teme//Strategija%20razvoja%20javn>

e%20uprave%20za%20razdoblje%20od%202015%20%20do%202020%20%20godine.pdf) iste ne primjenjuju kako je to zamišljeno.

Ljudi doista jesu najveće bogatsvo svake uspješne organizacije i one koje funkcioniraju po tom principu doista i jesu vrlo uspješne.

Ljudski faktor je najkomliciraniji faktor, no zato se voditelj upravljanja ljudskih potencijala (ili menadžer) posebno educira kako bi se mogao „nositi“ sa svim posebnostima tog posla. Upravo u posebnostima i neočekivanim događajima nalazi se izazov za svakog tko obnaša tako važnu funkciju.

Osim temeljnih elemenata koje su autori pokušali ukratko prikazati u ovom radu, u upravljanju ljudskim potencijalima ima još puno faktora koji su izrazito bitni kako za organizacije, tako i zaposlenike. Kao jedan od najvažnijih faktora u zadnje vrijeme pokazuje se pozitivna radna atmosfera u kojoj zaposlenik može puno bolje i kvalitetnije raditi, te dati i ostvarivati daleko veći doprinos u radu i uspješnosti organizacije. Za pozitivnu odnosno negativnu atmosferu, odgovornost nije samo na voditelju upravljanja ljudskih potencijala u javnom, ili menadžeru u privatnom sektoru. Najveći utjecaj i problem je loša politička situacija u zemlji. Ljudi su uglavnom skloni depresiji (kugi 21. stoljeća), nezadovoljni radnom okolinom, premalom plaćom koja uistinu nije dovoljna za kvalitetan život, te nepoštivanju elementarnih prava zaposlenika pogotovo u privatnom sektoru.

U takvoj situaciji je teško govoriti o „motivaciji zaposlenika“, „želji za cjeloživotnim obrazovanjem“ ili bilo čemu sličnom.

Ako se zakoni ne provode dosljedno, ako se i dalje u javnom sektoru ne radi na depolitizaciji i profesionalizaciji vodećih mjesta u državnoj službi, kako se može očekivati ulazak u jedno demokratsko razvijeno društvo??

Jednako vrijedi i za privatni sektor s obzirom da u Hrvatskoj ima tvrtki koje doista brinu o svojim zaposlenicima u skladu s dosljednom primjenom strategije upravljanja ljudskim potencijalima, nego onih koje to ne provode.

Za upravljanje ljudskim potencijalima izrazito je bitno radno pravo i Zakon o radu (Pročišćeni tekst, Narodne novine, 93/14) koji regulira temelje radnih odnosa, postavlja prava i obaveze poslodavaca i posloprimaca, te institucionalnih prava zaposlenika, ali i podloge za zapošljavanje, otpuštanja, te drugih specifičnih prava vezanih uz ljudske potencijale (Bahtijarević-Šiber, 2014).

Aktualni Zakon o radu u Hrvatskoj podložan je velikim kritikama kojima se nećemo baviti u ovom radu, no želimo istaknuti da privatni sektor upravo u takvom zakonu ima „uporište“ za razne zloupotrebe svojih prava, a na štetu prava zaposlenika.

Hrvatska se može i mora izdignuti kao pravna, socijalna, te gospodarski čvrsta i stabilna zemlja jedino s dobrim zakonima i čvrstim političkim vodstvom koje će iste provoditi. Reforma javne uprave se u cijeloj toj tematici stavlja kao jedan od prioriteti jer za dobro funkcioniranje je potrebna izvrsna javna uprava. Dakle, ne možemo govoriti ni o jačanju privatnog sektora dok državna uprava nije u potpunosti „sređena“.

LITERATURA:

1. Baća, M. 2006. Upravljanje ljudskim potencijalima u tijelima državne uprave pomoću ekspertnih sustava. Split. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu. God. 43. br. 1.
2. Bahtijarević-Šiber, F. 1997a. Strategijski menadžment i upravljanje ljudskim potencijalima. Zagreb. Hrvatska gospodarska revija.
3. Bahtijarević-Šiber, F. 1997b. Strategijsko upravljanje ljudskim potencijalima: značenje i uloga u suvremenoj teoriji i praksi. Zagreb. Ekonomski pregled. Sv.48. br. 1.
4. Bahtijarević-Šiber, F. 1999. Management ljudskih potencijala. Zagreb. Golden marketing.
5. Bahtijarević-Šiber, F. 2014. Strateški menadžment ljudskih potencijala. Zagreb. Školska knjiga.
6. Borković, I. 1999. Službeničko pravo. Zagreb. Informator.
7. Dujšin, U. 1999. Globalizacija, ekonomске integracije i Hrvatska. Zagreb. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. Sv. 49. br. 2.
8. Foucault, M. 1994. Znanje i moć. Zagreb. Nakladni zavod Globus.
9. Greenwood, J., Pyper R., Wilson, D. 2002. New Public Administration in Britain. 3. izd. London. Routledge.
10. <https://uprava.gov.hr/UserDocsImages//Istaknute%20teme//Strategija%20razvoja%20javne%20uprave%20za%20razdoblje%20od%202015%20%20do%202020%20%20godine.pdf> ,
11. Jambreč, I. 2003. Globalizacija (neobjavljeni seminarski rad na poslijediplomskom znanstvenom studiju iz Upravno – političkih znanosti Pravnog fakulteta u Zagrebu).
12. Jambreč, I. Penić, I.I., 2008. Upravljanje ljudskim potencijalima u poduzećima – ljudski faktor, motivacija zaposlenika kao najvažniji čimbenici uspješnosti poslovanja poduzeća. Rijeka. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Vol. 29. br. 2.
13. Marčetić, G. 2005. Javni službenici i tranzicija. Zagreb. Društveno veleučilište.
14. Marčetić, G. 2007. Upravljanje ljudskim potencijalima u javnoj upravi. Zagreb. Društveno veleučilište u Zagrebu.
15. Mayo, E. 1933. The human problems of an industrial civilisation. New York. Macmillan.
16. McCourt, W., Eldridge, D. 2003. Global Human Resource Management. Cheltenham. U.K.: Edward Elgar.
17. Perko-Šeparović, I. 1975. Teorija organizacije. Zagreb. Školska knjiga.
18. Perko-Šeparović, I. 2006. Izazovi javnog menadžmenta – dileme javne uprave. Zagreb. Golden marketing – Tehnička knjiga.

19. Pržulj, Ž. 2002. Menadžment ljudskih resursa. Beograd. Institut za razvoj malih i srednjih preduzeća.
20. Pusić, E. 1999. Država i državna uprava. Zagreb. Pravni fakultet.
21. Pusić, E. 2002. Nauka o upravi. 12. izd. Zagreb. Školska knjiga.
22. Torrington, D., Hall, L., Taylor S. 2002. Menadžment ljudskih resursa. Beograd. Dana status.
23. Zakon o državnim službenicima. Pročišćeni tekst. Narodne novine (92/05, 142/06, 77/07, 107/07, 27/08, 34/11, 49/11, 150/11, 34/12, 49/12, 37/13, 38/13, 01/15, 138/15).
24. Zakon o plaćama u javnim službama. Pročišćeni tekst. Narodne novine (27/01, 39/09).
25. Zakon o plaćama u lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. Pročišćeni tekst. Narodne novine (28/10).
26. Zakon o radu. Pročišćeni tekst. Narodne novine (93/14).

**POSEBNE MJERE U KONTROLI KONCENTRACIJA U KONKURENCIJSKOM
PRAVU EU I BIH**

MERGER REMEDIES IN THE COMPETITION LAW OF EU AND B&H

STRUČNI ČLANAK

Pred. VŠ Mirza Kulenović, MA*

Sažetak:

Predmet rada su posebne mjere u proceduri kontrole koncentracija. U radu se pristupa analizi proceduralnih i materijalnih aspekta ovog instituta, a naročito općih principa koji se na njega primjenjuju, uvjeta za njegovu primjenu, različitih vrsta mjera koje poznaje komparativno pravo konkurencije, svrsishodnost primjene ovog instituta u različitim situacijama, a sve uz pregled relevantne prakse Evropske komisije, ali također i Općeg suda, odnosno Suda pravde Evropske Unije. Naročita pažnja posvećuje se analizi pravnih propisa BiH, kao i praksi Konkurencijskog vijeća BiH, s ciljem istraživanja normativne i faktičke osposobljenosti za primjenjivanje predmetnog instituta. U radu se ukazuje na zaključak da konkurencijsko pravo BiH nije u potpunosti osposobljeno za implementaciju posebnih mjera - strukturalnih (mjere restrukturiranja koncentracija) i bihevijoralnih (mjere praćenja ponašanja učesnika koncentracija) - u proceduri kontrole koncentracija privrednih subjekata.

Ključne riječi: *posebne mjere u kontroli koncentracija, strukturalne mjere, bihevijoralne mjere, mjere restrukturiranja koncentracija, mjere praćenja ponašanja učesnika koncentracija, Zakon o konkurenciji BiH, Konkurencijsko vijeće BiH*

Summary:

The focus of this article are the merger remedies. The article analyses procedural and substantive aspects of this notion, and particularly the applicable general principles, conditions for its implementation, various types of measures known to the comparative competition law, the appropriateness of the application of these measure in different circumstances, all with the overview of the relevant practice of the European Commission, but also the General Court and the Court of Justice of the European Union. Particular attention is paid to the analysis of the legislation of B&H, and the practice of the Competition Council of B&H, with the aim of ascertaining the normative and factual competency for the implementation of this notion. The conclusion of the article indicates that the competition law of B&H is not completely ready for the implementation of the merger remedies - structural and behavioral - in the procedure of the control of concentrations of the undertakings concerned.

Key words: *merger remedies, structural measures, behavioral measures, Act on Competition of B&H, Competition Council of B&H.*

** Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije" Kiseljak
E-mail: mirza.visokaskola@gmail.com*

1. UVOD

Koncentracije (spajanja, pripajanja i sl.)* privrednih subjekata predstavljaju uobičajenu poslovnu praksu koja je sa ekonomskog aspekta samih učesnika koncentracije, naročito preuzimatelja, poželjna budući da, između ostalog, osnažuje njihov tržišni položaj te ih, u uvjetima slobodnog tržišta, čini konkurentijim, dok istovremeno može efektima svoje učinkovitosti doprinijeti dobrobiti samih potrošača. Kao razloge za koncentracije privrednih subjekata često se navode i prednosti posljedica ekonomije veličine, stvaranje nacionalnih šampiona, podsticanje učinkovitosti upravljanja i korporativne kontrole, izlaz iz industrije, druge učinkovitosti (poput preuzimanja postojeće mreže distribucije), do jednostavnih razloga pohlepe i želje za širenjem (Whish, 2009:802-805). Da koncentracije privrednih subjekata nisu, kao takve, u apstraktnom smislu, zabranjene sasvim je opravdano imajući u vidu da one predstavljaju jedan od pojavnih oblika prava privređivanja.

Istovremeno, sve one koncentracije koje bi vodile značajnom narušavanju tržišne konkurencije, a naročito kroz stvaranje novog ili osnaživanje postojećeg dominantnog položaja na tržištu zabranjene su po slovu zakona. Međutim, utvrđivanje postojanja zabranjenih koncentracija dosta je rijetka pojava u praksi Evropske komisije, odnosno sudova Evropske unije, i iz razloga postojanja mogućnosti da Komisija uvjetno odobri predmetnu koncentraciju pod uslovom provođenja posebnih mjera restruktuiranja ili praćenja ponašanja učesnika koncentracije, a koje su takve prirode da u potpunosti uklone prijetnju koju bi sporna koncentracija predstavljala za učinkovitu konkurenciju na tržištu.

Konkurencijsko pravo koje ćemo analizirati sadrži razvijenu praksu u području posebnih mjera u procesu kontrola koncentracija, odnosno kako obavezujuće pravne akte, tako i akte tzv. mekog prava („soft-law“), uključujući uputstva, obavještenja, odnosno smjernice najbolje prakse. Također, potrebno je ispitati u kojem opsegu je konkurencijsko pravo BiH, u predmetnoj oblasti, usklađeno sa relevantnim zakonodavstvom EU. U kontekstu BiH nužno je podsjetiti na Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (u daljem tekstu: „SSP“) kojeg je BiH potpisala sa Evropskim zajednicama 16. juna 2008. godine,* te ukazati na činjenicu da su relevantne odredbe koje se odnose na konkurencijsko pravo dio materije koja se počinje primjenjivati stupanjem na snagu Privremenog sporazuma (čl. 135 SSP-a), odnosno da obaveza o usklađivanju zakonodavstva iz relevantnih odredaba SSP-a „počinje danom potpisivanja ovog sporazuma (SPP-a, op.a.), a ne tek njegovim stupanjem na snagu“ (Meškić, 2012:71). U členu 70. SSP propisuje se općenita obaveza postepenog usklađivanja postojećeg zakonodavstva BiH za pravnom stečevinom EU u području konkurencijskog prava, do kraja određenog prijelaznog perioda (čl. 8 SSP-a). Značajno je ukazati i na član 71. SSP-a, odnosno 36. Privremenog sporazuma, koji uređuje materijalne aspekte prava konkurencije, odnosno određuje aktivnosti nespojive sa propisanim funkcioniranjem Sporazuma. U pogledu pravnog učinka navedenih odredaba, slažemo se sa mišljenjem da se u najmanju ruku može smatrati ispravnim stanovište o posrednom

---

* Vidi, čl. 12 Zakona o konkurenciji („Službeni glasnik BiH“, br. 48/05, 76/07, 80/09). U daljem tekstu: „ZoK“).

* Vidi: Odluka o prihvatanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica i Bosne i Hercegovine i Privremenog sporazuma o trgovini i trgovinskim pitanjima između Evropske zajednice i Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 5/08-1); Odluka o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica i Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 10/08-1).

učinku SPP-a, odnosno Privremenog sporazuma, koje bi barem zahtijevalo da tumačenje konkurencijskog prava bude usklađeno sa relevantnim pravom EU.*

Tržište u Bosni i Hercegovini prolazi i kroz proces sve veće liberalizacije, a koja će neminovno otvoriti tržišta oligopolske strukture za dalju privatizaciju, te gdje će institut koji će biti predmet ovog rada biti od iznimnog značaja. Stoga je vrijedno ispitati normativnu i strukturalnu pripremljenost BiH za primjenu kompleksnih instituta konkurencijskog prava poput posebnih strukturalnih i bihevijoralnih mjera - odnosno mjera restrukturiranja i mjera praćenja ponašanja učesnika koncentracija - u procesu kontrole koncentracija privrednih subjekata.

2. OPĆENITO O POSEBNIM MJERAMA

Za ovaj rad je značajno imati u vidu ograničeni domet konkurencijskog prava koji se može uvidjeti u tome što je njegova svrha relativno skromana, a to je sprečavanje, odnosno osuđivanje, protukonkurencijskog ponašanja privrednih subjekata. (Monti, 2007:2). Drugim riječima, svrha konkurencijskog prava ne ogleda se u visokom nivou državnog intervencionizma s ciljem "osiguravanja blagostanja svakog segmenta ekonomije, niti je osmišljeno da prisili ili stvori poticaje za kompanije da se ponašaju na način koji promovira ekonomsko blagostanje" (Monti, 2007:2). Ovo je značajno utoliko što nudi teorijsko ograničenje djelovanja supranacionalnih, pa i državnih organa, kojima je povjereno provođenje konkurencijskog prava, odnosno u području kontrole koncentracija, pa i po pitanju nametanja posebnih mjera, određujući njihov legitimni opseg.

Zabrana koncentracija, odnosno mjere sličnog dometa u kontroli kartela, najekstremniji su oblici intervencije u slobodno privređivanje privrednih subjekata, koje je moguće koristiti tek iznimno. Jedan od instrumenata koji se koristi za izbjegavanje tako drastičnih poteza jesu posebne mjere koje konkurencijska tijela mogu izricati kako u kontroli koncentracija, tako i u kontroli kartela. U teoriji ne postoji univerzalno prihvaćena definicija posebnih mjera, koja bi naročito izvršila delimitaciju njenog opsega, međutim Obavještenje o posebnim mjerama u kontekstu kontrole koncentracija nudi nam temeljnu ideju kada ističe: "Kada koncentracija stvara konkurencijske sumnje koje bi mogle značajno narušiti učinkovitu konkurenciju, naročito kao rezultat stvaranja ili jačanja dominantnog položaja, strane mogu tražiti modifikaciju koncentracije s ciljem rješavanja konkurencijskih sumnji i tako dobiti odobrenje svoje koncentracije."* Uz ovo jasno je da

---

* Vidi, npr: Siniša Rodin i Tamara Čapeta (2009). *Osnove prava Evropske unije*. Zagreb: Novi informator, str. 52. Također: Meškić, op.cit., passim. Ne treba zanemariti činjenicu da je konkurencijsko pravo BiH već u značajnoj mjeri harmonizirano sa pravom EU. Vidi, npr: "Izvještaj o radu konkurencijskog vijeća: 01. januar 2010. - 31. decembar 2010", Sarajevo, februar 2011. (dostupno na: <http://www.bihkonk.gov.ba/ba/index.html>); "Mišljenje o usaglašenosti Zakona o konkurenciji sa *acquis communautaire*", Direkcija za Evropske integracije, br. 03B-02 AA-1664-1/04, citirano prema Stjepo Pranjić (2010). "Neka divergentna prava tržišne konkurencije (ni)su podnošljiva na putu integracija: Primjer uređenja koncentracija u Zakonu o konkurenciji". Zbornik radova Pravnog fakulteta u Travniku, br. 1, str. 171, fusnota 7; Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2011., prilog uz Saopćenje Komisije Evropskom Parlamentu i Vijeću, 21.12.2011., SEC(2011)1206, str. 34 ("Zakon o konkurenciji je uglavnom u skladu sa *acquis-em* EU, ali ga treba dodatno uskladiti").

* Commission Notice on remedies acceptable under Council Regulation (EC) No 139/2004 and under Commission Regulation (EC) No 802/2004, OJ C 267, 22.10.2008, para. 5. Vidi, također: Council Regulation (EC) No 139/04 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings OJ L

posebne mjere u kontroli kartela imaju sličnu namjenu, odnosno uklanjanje kršenja konkurencijskog prava, te pokušaj vraćanja u prvobitno stanje okolnosti učinkovite konkurencije na tržištu. Kao što će se pokazati u nastavku, najveći broj problematičnih koncentracija biva riješen upravo preko ovog instrumenta, dok je tek iznimno nužno primijeniti najdrastičnije mjere.* Predmet ovog rada jesu posebne mjere u postupku kontrole koncentracija, tako da posebne mjere u kontroli kartela neće biti predmet detaljnije analize.

2.1. Posebne mjere u kontroli koncentracija

Među temeljnim dokumentima u ovom pogledu javljala se, historijski, prva uredba o kontroli koncentracija, te prvo obavještenje o posebnim mjerama, dok su danas to nova uredba o kontroli koncentracija, uredba o provedbi uredbi o koncentracijama, nova uputa o posebnim mjerama, te smjernice najbolje prakse, odnosno modeli tekstova za posebne mjere divestiture, odnosno određivanja skrbnika. Posebno ćemo se osvrnuti na dokumente koji su najrelevantniji za samu proceduru u vezi posebnih mjera u kontroli koncentracija.* U pogledu Obavještenja o posebnim mjerama, u ovom radu ćemo se prvenstveno bazirati na novom obavještenju, s tim da ćemo na posebnim mjestima ukazati na relevantne izmjene.*

Osnovne odredbe o posebnim mjerama, u prvoj fazi postupka, sadržane su u čl. 6(2), dok čl. 8(2) Uredbe o koncentracijama br. 139/2004 (u daljem tekstu: "ECMR") sadrži odredbu o posebnim mjerama u drugoj fazi postupka. Tu je, između ostalog, propisano da Komisija donosi odluku kojom koncentraciju, koja je prethodno bila problematična, proglašava usklađenom sa zajedničkim tržištem, nakon što se uvjeri da su izmjene koje provedu učesnici koncentracije takve da koncentraciju čine dopuštenom, odnosno otklanjaju ozbiljne sumnje. Nadalje, propisuje se da Komisija uz svoju odluku može priložiti uvjete i obaveze kako bi osigurala da učesnici koncentracije poštuju preuzete obaveze. Ovo ujedno predstavlja operacionalizaciju odredbi iz paragrafa 30 preambule ECMR, koja sadrži i naznaku temeljnih principa ovog postupka:

24, 29.01.2004, para. 30; Council Regulation (EC) No 1/2003 on the implementation of the rules on competition laid down in Arts 81 and 82 of the Treaty, OJ L 1, 4.01.2003, čl. 7(1).

* Za statistiku do 31.10.2012, vidi: <http://ec.europa.eu/competition/mergers/statistics.pdf>. Vidi, također: Nadia Calvino (2011). "When do Mergers Raise Concerns? An Analysis of the Assessment Carried out by the European Commission under the New Merger Regulation". *Journal of European Competition Law & Practice*, 2(6), str. 527.

* Vidi: Council Regulation (EEC) No 4064/89 of 21 December 1989 on the control of concentrations between undertakings OJ L 395, 30.12.1989; Council Regulation (EC) No 139/04 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings OJ L 24, 29.01.2004; Commission Notice on remedies acceptable under Council Regulation (EEC) No 4064/89 and under Commission Regulation (EC) No 447/98 (2001/C 68/03); Commission Notice on remedies acceptable under Council Regulation (EC) No 139/2004 and under Commission Regulation (EC) No 802/2004 (2008/C 267/01); Council Regulation (EC) No 1/2003 on the implementation of the rules on competition laid down in Arts 81 and 82 of the Treaty, OJ L 1, 4.01.2003; DG Competition Best Practices on the conduct of merger control proceedings, 20.01.2004; Best Practice Guidelines: the Commission's model texts for divestiture commitments and the trustee mandate under the EC Merger Regulation, 2.5.2003; Commission Model Text for Divestiture Commitments, 2.5.2003; Commission Model Text for Trustee Mandate, 2.2.2003.

* S tim u vezi, vidi: Berg, *op.cit.*, str. 281. Vidi, također: Götz Drauz i Thomas Chellingsworth i Hertta Hyrkas (2010). "Recent Developments in EC Merger Control". *Journal of European Competition Law & Practice*, 1(1), str. 20.

Ako predmetni poduzetnici mijenjaju prijavljenu koncentraciju, nudeći da će preuzeti obaveze u cilju njenog usklađivanja sa zajedničkim tržištem, Komisija treba biti u mogućnosti proglasiti tu koncentraciju, u njenom izmijenjenom obliku, usklađenom sa zajedničkim tržištem. Preuzete obaveze trebaju biti proporcionalne problemu konkurencije i u potpunosti ga eliminirati. Također je uputno prihvatiti ponuđeno preuzimanje obaveza prije pokretanja postupka, ako se problem konkurencije može jasno utvrditi i lako riješiti. Treba izričito predvidjeti mogućnost da Komisija uz svoju odluku može priložiti uvjete i obaveze kako bi osigurala da dotični poduzetnici pravodobno i djelotvorno ispunjavaju svoje obaveze u cilju usklađivanja koncentracije sa zajedničkim tržištem. Tijekom cijelog postupka treba osigurati transparentnost i učinkovito savjetovanje između država članica kao i zainteresiranih trećih strana.*

U sljedećem paragrafu preambule daju se osnovne smjernice postupka za osiguravanje izvršenja obaveza i postupanja u slučajevima neispunjavanja. Tako se ističe da u slučaju provođenja koncentracije bez poštovanja obaveza, takva koncentracija se ima smatrati kao koncentracija provedena bez odobrenja, a u slučaju da je Komisija već utvrdila da su te obaveze nužne da bi tu koncentraciju uopće činile dopuštenom, onda Komisija, pored finansijskih sankcija, treba imati mogućnost izravne naredbe o poništenju koncentracije. Ove općenite naznake su konkretizovane u odredbama čl. 8(4) ECMR, gdje se ističe mogućnost poništavanja koncentracije u slučaju provođenja koncentracije protivno uvjetu uz odluku, čl. 8(5) ECMR, gdje se ističe mogućnost nametanja privremenih mjera u slučaju kršenja uvjeta uz odluku, odnosno čl. 8(6) ECMR, gdje se ističe mogućnost poništavanja odluke ako dođe do kršenja obaveza.

Pravna priroda posebnih mjera određuje i specifičnu ulogu Komisije u ovim procedurama, i to na način da ističe često njenu posebno snažnu ulogu u pregovaračkom procesu, odnosno mogućnost preciznog dizajniranja mjera, koji je približava standardnom regulativnom tijelu. Ovo se vidi i u njenoj ulozi kontinuiranog nadzora, naročito u nekim vrstama bihevijoralnih mjera. (Monti, 2007:209-291; Motta, Polo, Vasconcelos, 2007:626-627).

2.2. Opći principi

Iako ćemo pitanja procedure analizirati u posebnom poglavlju, na ovom mjestu treba općenito naznačiti, odnosno ponoviti, da je teret dokazivanja (ne)usklađenosti koncentracije sa zajedničkim tržištem na Komisiji, a pravo predlaganja posebnih mjera za činjenje problematičnih koncentracija usklađenim sa zajedničkim tržištem na učesnicima koncentracije, odnosno podnosiocu prijave namjere koncentracije.* Naravno, opet je na Komisiji teret ocjenjivanja da li predložena mjera predstavlja prikladan instrument ispravke svih prepoznatih problema.* Za opće principe koji rukovode Komisiju u odlučivanju o primjerenosti posebnih mjera, treba ukazati na sljedeći iskaz Obavještenja o posebnim mjerama:

U skladu sa Uredbom o koncentracijama, Komisija samo ima ovlaštenje da prihvati posebne mjere za koje smatra da su sposobne učiniti koncentraciju usklađenom sa zajedničkim tržištem tako da će spriječiti značajno narušavanje učinkovite konkurencije. Posebne mjere moraju eliminirati u

---

* Council Regulation (EC) No 139/04 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings OJ L 24, 29.01.2004, para. 30.

* Vidi: Commission Notice on remedies acceptable under Council Regulation (EC) No 139/2004 and under Commission Regulation (EC) No 802/2004 (2008/C 267/01), para. 4-6. U daljem tekstu: "NR".

* Vidi: NR, para. 8.

potpunosti konkurencijske probleme i moraju biti obuhvatne i učinkovite iz svih tačaka gledišta. Nadalje, mora biti moguće implementirati posebne mjere učinkovito u kratkom vremenskom periodu jer uslovi konkurentnosti na tržištu neće biti održani dok se posebne mjere ne provedu.*

Moguće je iz ovoga prepoznati nekoliko principa koji su relevantni u primjeni posebnih mjera u proceduri kontrole koncentracija (ICN, 2005:3-5; Lyons, 2007:9). Prije svega jasno je da Komisija ne može jednostrano nametati posebne mjere učesnicima koncentracije u situaciji prijave namjere koncentracije - za to postoji prostor u drugim situacijama - već da jedino može odlučivati o prikladnosti mjera koje su same stranke ponudile. Ipak, kao što će postati jasno u dijelu o proceduri, izbor posebnih mjera najčešće je rezultat komunikacija, odnosno pregovora između stranaka i Komisije. Ovo posljednje se veže i za drugi princip, a to je da posebne mjere moraju biti prikladne i učinkovite, utoliko što će razriješiti sve dileme koje je Komisija istakla - utoliko je jasno da su mjere rezultat pregovora ta dva subjekta. Dalji princip se tiče načina implementacije mjera, utoliko što moraju biti izabrane mjere koje su pogodne za učinkovitu primjenu u kratkom vremenskom periodu. Ovaj princip također znači, kao što će se vidjeti u nastavku, da Komisija preferira one posebne mjere koje je lakše i jeftinije nadzirati (tj. strukturalne). Komisija je naročitu pažnju uložila na ispravke grešaka u izboru i primjeni mjera u periodu nakon usvajanja prve Uredbe iz 1989., a rezultat analize prakse jeste i Studija o posebnim mjerama za period 1996-2000, u kojoj su prepoznati brojni nedostaci, čak i kod primjene strukturalnih mjera. (Papandropoulos, Tajana, 2006:443)

Jedan od veoma bitnih, iako zbog (ne)primjene, često kontroverznih principa jeste onaj proporcionalnosti, odnosno ideje da mjere ne trebaju ići dalje od onoga što je neophodno za uklanjanje sumnji u usklađenost koncentracije sa zajedničkim tržištem (Wang, 2011:3). Kao što će se vidjeti u nastavku, iako u teoriji ne postoji jasan stav o tome ko ima jaču poziciju u pregovorima o posebnim mjerama - učesnici koncentracije, jer oni predlažu, ili Komisija jer ona prihvata (Monti, 2007:290-291) - postoji opće shvatanje da često stranke, iz neznanja ili razloga bržeg odlučivanja Komisije, često predlažu mjere koje prelaze ono što je bilo neophodno, a što u konačnici čak može biti negativno po tržišnu strukturu, odnosno faktore učinkovitosti. Ovo posljednje je naročito kontroverzno ako predstavlja nešto na čemu je sama Komisija insistirala u pregovorima sa strankama. U takvim se situacijama stranke ne mogu žaliti na odluku Komisije - ipak su one predložile te mjere - te ostaje nejasno na kome je osiguranje poštovanja ovog principa.* Ipak, Komisija je istakla nekoliko faktora koji, po njoj, minimiziraju prepoznate rizike neproporcionalnih mjera. Tako se navode pregovori koji se održavaju između stranaka još prije prijave namjere koncentracije, zatim pažljivo i nezavisno utvrđivanje opasnosti po tržište, da bi se izbjeglo preveliko oslanjanje na uzbune koje dižu konkurenti, kao i činjenica da mjere na kraju uvijek predlažu same stranke. Pored toga se navode i različite vrste internih i

---

* NR, para. 9 (naglasak dodat; bez internih referenci).

* Vidi, ipak presudu: *Cementbouw Handel, T-282/02 (2006) ECR II-319, para. 308 (ističe se da je proporcionalnost ograničenje za Komisiju, ali ne i za stranke)*. Vidi, također: *Maurice de Valois Turk (2012). "Merger Remedies beyond the Competition Concern: When Could You End up Giving More?" Journal of European Competition Law & Practice, str. 2.*

eksternih kontrola, odnosno mogućnost zaustavljanja vremenskih rokova s ciljem omogućavanja fleksibilnijeg pristupa u pregovorima o mjerama.*

2.3. Taksonomija posebnih mjera

U teoriji konkurencijskog prava ne postoji jedinstveno mišljenje oko podjele, odnosno kategorizacije posebnih mjera. To je moguće vidjeti i na praksi same Komisije, koja je od tradicionalne podjele posebnih mjera u prvom Obavještenju o posebnim mjerama, odstupila kasnije, te prihvatila fleksibilniji pristup.* Također, u literaturi se ističe da je poželjno gledati vrste učinaka koje bi proizvodila namjeravana koncentracija, odnosno mjere prikladnije za njihovo uklanjanje, za razliku od tradicionalne podjele (Went, 2006:464-475; Petit, 2010:31). Ipak, u ovom radu mi kao okvir uzimamo tradicionalno shvatanje posebnih mjera, koje je još uvijek kao takvo predominantno zastupljeno u stranoj i domaćoj literaturi, te je ujedno i korisno kod analize preferencije Komisije prema pojedinim tipovima mjera, s tim da na posebnim mjestima ukazujemo i na sva nova shvatanja.

U ekonomskoj teoriji se posebne mjere obično dijele u odnosu na njihove posljedice na imovinu; odnosno, gleda se da li te mjere imovinu samo prenose ili pak ograničavaju njeno korištenje (Papandropoulos, Tajana, 2006:444). Posebne mjere u kontroli koncentracija u pravnoj literaturi se tradicionalno dijele na strukturalne (“structural”) i bihevijoralne (“behavioural”), ili pak ne-strukturalne mjere, (ICN, 2005:7; Motta, Polo, Vasconcellos, 2007:606; Davies, Lyons, 2007:13; Monti, 2007:283; Kaufman, Akšamović, Pošćić, 2010:974) s tim da se čitava grupa strukturalnih mjera često navodi i pod izrazom “divestiture” (“prodaja (dijela društva)”), što nije precizno budući da je to uistinu samo najdominantniji tip strukturalnih mjera. Kao razog za ovo često se navodi i još uvijek postojeći utjecaj nekad dominantne paradigme “structure-conduct-performance” tzv. harvardske škole (Davies, Lyons, 2007:14; Monti, 2007:57). Kao okvirno razumijevanje ove dvije grupe posebnih mjera možemo navesti shvatanje iz komparativne studije o posebnim mjerama ICN-a:

Strukturalne mjere su općenito jednokratne mjere koje namjeravaju uspostaviti konkurentne tržišne strukture. Bihevijoralne mjere su tipično kontinuirane mjere koje su osmišljene da modifikuju ili ograniče ponašanje učesnika koncentracije (u nekim jurisdikcijama, bihevijoralne mjere se općenito nazivaju “mjere ponašanja”). Neke mjere, poput onih koje se odnose na pristup pravima intelektualnog vlasništva, naročito je teško kategorizirati po ovom osnovu. Učinkoviti paket mjera sadrži i strukturalne i bihevijoralne elemente (ICN, 2007:7; Went, 2006:455-485).

Evropska komisija je već u svojoj Studiji o posebnim mjerama za period 1996-2000, izvršila specifičnu klasifikaciju posebnih mjera, što nije bilo u skladu sa tadašnjim Obavještenjem o posebnim mjerama koje tada još uvijek govorilo o strukturalnim i bihevijoralnim mjerama. Tako se u Studiji navode tri vrste mjera, s obzirom na očekivane

---

* Također, u literaturi se navode i slučajevi gdje je Komisija izdavala bezuvjetne odluke o usklađenosti sa tržištem i pored toga što su same stranke predložile posebne mjere - vidi, npr. Davies/Lyons, op.cit., str. 34, fusnota 8. Vidi, također: NR, para. 84.

* Ipak, ističe se da sama Uredba nije negativno odredila po ovom pitanju - vidi: Jasminka Pecotić Kaufman i Dubravka Akšamović i Ana Pošćić (2010). “Strukturalne mjere i mjere praćenja poslovanja kao uvjet za provedbu koncentracije u Europskom i Hrvatskom pravu tržišnog natjecanja”. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 31(2), str. str. 973.

učinke: a) prenos tržišne pozicije (dalje se dijeli na: divestituru kontrolnog udjela u društvu; divestituru poslovne jedinice; divestituru imovine koja uključuje u sebi imovinu više od jedne stranke; divestituru ili davanje dugotrajne isključive licence); b) izlaz iz zajedničkog poduhvata; c) dopuštenje pristupa (dalje se dijeli na: pristup infrastrukturi ili tehničkim platformama; pristup tehnologiji kroz licence ili druga prava intelektualnog vlasništva; prestanak isključivih vertikalnih ugovora); te d) (mali broj) drugih mjera.* U literaturi se ovo tumači kao napuštanje striktno formaliziranog pristupa Komisije (Papandropoulos, Tajana, 2006:444) odnosno kao reakcija Komisije na obiter dictum Suda prve instance koji nije prethodnoj klasifikaciji dao naročiti značaj.* Iz navedene klasifikacije, koja je kasnije preuzeta i u novo Obavještenje o posebnim mjerama, moguće je primijetiti da se mjere pod a) i b), ugodno smještaju u tradicionalnu klasifikaciju strukturalnih mjera. Problem nastaje sa davanjem dugotrajne isključive licence (pod a)), odnosno nekih mjera iz c), od kojih se pojedine mogu ubrojati i u tzv. kvazi-strukturalne mjere, na što je upozoravala i citirana studija ICN. Ipak, kao što smo istakli na početku, zbog dominantnog trenda u literaturi, odnosno činjenici da Komisija, kao što će biti pokazano u nastavku, još uvijek izričitu prednost daje jednoj vrsti mjera - odnosno onoj koja se tradicionalno naziva “strukturalne” mjere - u radu pratimo klasičnu taksonomiju.

Na ovom mjestu treba nešto ukratko reći i o korištenju relevantne terminologije iz ovog polja. Samo imenovanje ovih mjera na našem jeziku nije lako učiniti, te se također koriste najbliži (opisni) ekvivaleni, poput “mjera restrukturiranja koncentracija”, “mjera praćenja ponašanja učesnika koncentracija”, odnosno “mjere praćenja poslovanja” (Cerovac, 2010:141; Akšamović, 2008). Zbog jednostavnosti, usklađenosti sa predominantnom literaturom o konkurencijskom pravu EU, odnosno, kako ćemo vidjeti, potpunog odsustva bilo kakvih smjernica u konkurencijskom pravu BiH, u radu najčešće koristimo izraze “strukturalne” i “bihevijoralne” mjere, uz gornju naznaku njihovih jezičkih ekvivalenata. Također, koristimo i izraz „divestitura“ u već naznačenom značenju originalnog pojma („divestiture“).

2.4. Strukturalne mjere

Kada predložena koncentracija prijete da značajno naruši učinkovito tržišno natjecanje “najefektivniji način održavanja učinkovite konkurencije, osim zabrane (koncentracije - op.a.), jeste stvaranjem uslova za nastanak novog konkurentnog entiteta ili za ojačavanje postojećih konkurenata kroz prodaju od strane učesnika koncentracije”. Nastanak takvog “novog konkurentnog entiteta”, koji će ostvarivati dovoljan konkurentni pritisak na koncentrirana društva, najlakše je ostvariti strukturalnim mjerama, odnosno naročito prodajom dijela društva, odnosno društava, koja se spajaju (Akšamović, 2008:1051; Kaufman, Akšamović, Pošćić, 2010:981). I nestrukturalnim, odnosno bihevijoralnim mjerama, može se utjecati na nastanak takvog novog konkurentnog entiteta time što će se olakšati ulazak na tržište takvog subjekta, odnosno tako što će se ukloniti

---

* Vidi: *Merger Remedies Study*, DG COMP, European Commission, oktobar 2005, dostupno na: http://ec.europa.eu/competition/mergers/legislation/remedies_study.pdf, str. 17-20. Među “drugim” mjerama se navode “one usmjerene na prekidanje utjecaja učesnika koncentracije na konkurenta, one koje su usmjerene na razdvajanje dva kolektivno dominantna konkurenta, te jedan koji se odnosio na povlačenje brenda sa tržišta” (para. 38).

* Vidi presudu: *Gencor*, 102/69 (1999) ECR II-753, para. 319.

postojeće prepreke za njegovo ustanovljavanje na tržištu (Cerovac, 2010:141-142; Whish, 2009:875-876; Monti, 2007:283-286).

2.4.1. Divestiture

Temeljno pravilo jeste da društvo koje se prodaje treba biti u obliku održivog poslovanja, koje na dugoročnoj osnovi može predstavljati učinkovit konkurentni pritisak na koncentrisano društvo, budući da se samo na taj način može riješiti prepoznati problem koncentracije. Ovo dalje znači da se u poslovanje mora uključiti imovina - kako materijalna, tako i nematerijalna, odnosno licence, dozvole, ugovori, podaci o potrošačima i sl. - i ljudstvo koji doprinose održivosti i konkurentnosti društva. Da bi se ovo posljednje moglo precizno odrediti, učesnici koncentracije moraju u okviru preuzetih obaveza uključiti definiciju opsega poslovanja koje se prodaje, odnosno tzv. "opis poslovanja". Ukoliko ne utječe na nezavisnost društva, a nužno je za njegovu održivost, opis poslovanja mora uključiti i odredbe o dobavljanju proizvoda i usluga društvu koje se prodaje, u prelaznoj fazi. Nadalje, budući da se mora prodati održivo društvo, nije dopušteno, osim u tzv. "fix-it-first" slučajevima, da se u određivanju potrebne imovine, ljudstva i sl., u obzir uzimaju eventualni resursi budućeg kupca. Ukoliko se, pak, pokaže prilikom same kupovine da kupcu nije potrebna određena imovina, odnosno osoblje, u toj fazi je moguće tu imovinu, odnosno osoblje, isključiti iz divestiranog paketa. To, naravno, odobrava Komisija, po zahtjevu stranaka, i to kada utvrdi da to neće utjecati na održivost, odnosno konkurentnost prodavanog društva. Obavještenje o posebnim mjerama naročito ističe da se u prodaju može zahtijevati i uključivanje "aktivnosti koje su povezane sa tržištima gdje Komisija nije identifikovala konkurencijske probleme, ako je to potrebno da bi se stvorio učinkovit konkurent na zahvaćenim tržištima" (Motta, Polo, Vasconcelos, 2007:608). Također, da bi ova posebna mjera bila učinkovita obično uključuje u sebi klauzulu o zabrani ponovnog preuzimanja prodatog dijela društva, odnosno imovine, prava intelektualne svojine i sl., u periodu od općenito 10 godina, s tim da Komisija ističe da čak i ako ta klauzula nije izričito predviđena, ima se smatrati da ona prešutno postoji, t.j. suprotno bi kršilo pretpostavljenu obavezu učesnika koncentracije da ne djeluju protiv učinkovitosti posebne mjere.

Da bi se ostvario zahtjev za stvaranjem održivog i konkurentnog društva, jasno je da Komisija preferira da se prodaje društvo, odnosno grupa društava, ili pak dio društva (poput odjeljka), koji već funkcionišu kao samostalne cjeline ("stand-alone business") (Went, 2006:446). Ovo, međutim, često nije moguće ostvariti, te je neophodno to učiniti drugim putevima, poput izdvajanja dijela društva koje ima snažne veze sa učesnicima koncentracije, odnosno s njima je djelimično integrirano ("curve-out"), te to pridodati prodanom društvu da bi ga se učinilo održivim. Zbog navedenog je jasno da je taj postupak, zbog kompleksnosti, potrebno otpočeti već u periodu od usvajanja odluke Komisije do momenta prodaje, a sve da bi se pokušalo ustanoviti održivo i konkurentno društvo, od "odsjećenog dijela". Ovaj postupak može postojati i u suprotnoj situaciji, odnosno kada je, često zbog zahtjeva proporcionalnosti, od prodatog društva potrebno izdvojiti neke dijelove, te ih vratiti učesnicima koncentracije (tzv. "reverse carve-out"). Komisija iznimno može prihvatiti da se paket koji se prodaje sastoji samo iz kombinacije imovine, koja može dolaziti i iz različitih društava, te brendova i drugih prava intelektualnog vlasništva, tek ako postoji dovoljno sigurnosti da će to poslovanje biti odmah održivo u rukama kupca. Komisija sa značajnom rezervom gleda na transakcije

koje se u literaturi opisuju kao “mix-and-match”, a koje se sastoje u prodaji tek određenih dijelova oba učesnika koncentracije, pojedinačne imovine ili brendova već postojećem konkurentu na tržištu, odnosno gdje održivost i konkurentnost prodanog društva zavisi od imovine koje se prodaje, ali i imovine kupca, (Motta, Polo, Vasconcelos, 2007:609; Kaufman, Akšamović, Pošćić, 2010:986) te će ih u pravilu odobravati jedino ukoliko takva imovina predstavlja “logičnu ekonomsku cjelinu, iz koje može nastati “novi poduzetnik”, a ne skup međusobno nepovezanih dobara” (Kaufman, Akšamović, Pošćić, 2010:986).

Već smo istakli ranije da strukturalne mjere ne moraju uključivati samo prodaju društva, već da je to moguće učiniti i prijenosom nekih prava intelektualne svojine - ove mjere se, zbog toga, negdje nazivaju i kvazi-strukturalnim. Jedna od takvih mjera jeste i prijenos isključive, vremenski ograničene, licence za brend, s ciljem da se u tom periodu izvrši re-branding proizvoda, odnosno da se u konačnici izvrši prijenos potrošača sa licenciranog brenda na novi, bez da se prvobitni brend trajno prenosi novom društvu. Da bi ovo bilo ostvarivo, a imajući u vidu da ova mjera sa sobom nosi puno više rizika nego prodaja društva, mora se ispuniti niz uslova, od kojih se u Obavještenju o posebnim mjerama ističu sljedeći: a) brend koji se prenosi mora biti dobro poznat; b) možda bude nužan i dio imovine u vezi s proizvodnjom i distribucijom proizvoda koji se reklamiraju pod licenciranim brendom, odnosno prenešenim know-how; c) licenca mora biti isključiva i, u pravilu, obuhvatna; te d) period licence, odnosno perioda u kojem se prvobitni brend ne može koristiti (tzv. “blackut phase”), mora biti dovoljno dug da bi se ostvarili željeni rezultati.

Komisija naročito razmatra situaciju u kojoj i pored značajne nesigurnosti u uspješnost predložene mjere, npr. nesigurnosti da će postojati kupac za društvo koje se prodaje, učesnici koncentracije ipak insistiraju na predloženoj mjeri. U takvom slučaju Komisija će pristati na takvu mjeru samo uz ispunjenje dodatna dva uslova: a) prva bi divestitura predstavljala održivo poslovanje, da nema nesigurnosti; te, b) stranke moraju predložiti drugu alternativnu divestituru koju će stranke morati provesti u slučaju neuspjeha provedbe prve opcije u zadatom vremenskom roku, s tim da druga divestitura mora biti barem jednako kvalitetna kao prva, te mora postojati mogućnost brzog provođenja (tzv. “crown jewel”) (Cerovac, 2010:101).^{*} Sve obaveze o održanju nezavisnosti prve opcije, poput tzv. “hold-separate” dužnosti, moraju se provoditi i na alternativnu, da bi se kasniji prijenos, ukoliko se pokaže potrebnim, mogao provesti što učinkovitije.

Konačno, da bi se uklonile veze sa konkurentima, može biti nužno prodati manjinsko učešće u kapitalu konkurenta, odnosno manjinsko učešće u zajedničkom poduhvatu. Izuzetno Komisija može dopustiti zadržavanje takvog učešća ukoliko utvrdi da sama finansijska korist koja se dobija takvim učešćem ne stvara konkurencijske probleme, odnosno da je praćena trajnim i obuhvatnim mjerama uklanjanja veza s konkurentom (odustajanja od prava veta, zastupljenosti u odborima, prava na informisanje i sl.).

2.4.1.1. Opće karakteristike kupca

Uspješnost divestitura zavisi od brojnih faktora, ali jedan od najznačajnijih jeste ispravan odabir kupca. Ono na što se ukazuje u ekonomskoj teoriji, odnosno na što ukazuje i sama Studija o posebnim mjerama, jeste da učesnici koncentracije nemaju nikakvog

---

^{*} Inače, Cerovac ovaj institut naziva odredbom o “krunskom dragulju”

poticaja za pronalaženjem najboljeg kupca, odnosno kupca koji im predstavlja, ili bi nakon kupovine predstavljao, značajnog konkurenta (Papandropoulos, Tajana, 2006:448-450; Monti, 2007:283; Akšamović, 2008:1053). S obzirom na ovo Komisija je u Obavještenju o posebnim mjerama istakla neke opće odlike kupca koje se moraju zadovoljiti da bi on bio prihvaćen.

Među općim odlikama prihvatljivog kupca naznačavaju se sljedeće: a) kupac mora biti nezavistan i nepovezan sa učenicima koncentracije; b) kupac mora imati dovoljna finansijska sredstva, odnosno biti općenito sposoban da stvori održiv i aktivan konkurentski pritisak na tržištu; te c) koncentracija prodavanog dijela društva i kupca sama ne smije biti takva da stvara nove konkurencijske probleme. S tim u vezi moguće je identificirati tri načina na koja se može izvršiti prijenos poslovanja na novog kupca: a) u fiksnom roku nakon odluke Komisije; b) tzv. “up-front-buyer” opcija; te c) tzv. “fix-it-first” opcija.

Prva opcija se najčešće i koristi, i to kada već postoji određeni broj zainteresovanih potencijalnih kupaca. Druga opcija, prvi put upotrebljena u predmetu Bosch/Rexroth,^{*} koristi se u situacijama kada postoji nesigurnost u pogledu mogućnosti pronalaska adekvatnog kupca, ili kada postoje druge prepreke poput prava trećih lica. U tom slučaju učenici koncentracije se obavezuju da neće provesti koncentraciju sve dok ne pronađu adekvatnog kupca. Ovo posljednje treba da predstavlja poticaj za stranke da ulože dodatne napore na pronalasku takvog kupca, jer tek potom mogu provesti namjeravanu koncentraciju (Motta, Polo, Vasconcelos, 2007:618; Kaufman, Akšamović, Pošćić, 2010:985). Treća opcija se koristi u specifičnim situacijama gdje se pokazuje kao naročito problematično pronalaženje prikladnog kupca, ili gdje je poslovanje koje se prodaje održivo samo ako ga preuzme određena vrsta kupca. Stoga, u trećem slučaju, osnovi ugovora o prodaji zaključuju se već u samoj fazi kontrole koncentracija, te ukoliko takav ugovor Komisija odobri provođenje koncentracije može se završiti ubrzo nakon što Komisija objavi svoju odluku. Osnovno razlikovanje “up-front” i “fix-it-first” opcija jeste što se u prvoj odmah ne zna identitet kupca, iako i u jednoj i u drugoj opciji koncentracija ne može biti provedena dok se sa takvim kupcem ne zaključi pravno obavezujući ugovor o kupoprodaji, naravno odobren od Komisije.

2.4.1.2. Manjkavosti strukturalnih mjera

Razlozi koji vode preferiranju strukturalnih mjera čine se očitim: one trajno uklanjaju prepoznate probleme, te to čine učinkovito, uz veoma mali trošak za samu Komisiju, te po svojoj prirodi ne zahtijevaju dogotrajno nadgledanje. Ipak, kategoričnost ovog stava sve se više dovodi u sumnju. Tako se ističu brojne manjkavosti strukturalnih mjera, ukazuje se da pogodnosti koje dolaze sa strukturalnim mjerama i nisu ostvarive u mjeri u kojoj se to čini, te da u konačnici insistiranje na njima čak može biti kontraproduktivno za učinkovitu tržišnu konkurenciju.

Studija o posebnim mjerama ističe poražavajuće efekte strukturalnih mjera u analiziranom periodu (1996-2000). Ukoliko se efikasnost takvih mjera, naročito divestitura, shvati kroz opstanak novog društva na tržišnu kao efikasnog konkurenta tokom određenog nadgledanog perioda (u ovom slučaju tri do pet godina), pokazuje se da su takve mjere bile uspješne tek u 56% slučajeva, odnosno bile djelimično učinkovite u 25%

---

^{*} Predmet COMP/M.2060, Bosch/Rexroth, 12.01.2001.

slučajeva! Kao što je ispravno primjećeno u literaturi, stvari su još i gore ukoliko se analiziraju parametri tržišnih udjela, a ne samo prisustva na tržištu (Papandropoulos, Tajana, 2006:446; Davies, Olczak, 2010:84). Analiza pokazuje da je tržišni udio divestiranog društva, tokom analiziranog perioda, smanjen u 44% slučajeva, odnosno ostao stabilan u 34% slučajeva.

Jedan od ključnih problema strukturalnih mjera proizilazi iz asimetričnosti informacija i strateškog ponašanja. Asimetričnost proizilazi iz činjenice što je prodavac u povlaštenoj poziciji naspram Komisije u odnosu na podatke o svom društvu, o dijelovima i aspektima tog društva koji su ključni za njegov uspjeh, te da uvijek postoji problem da Komisija može pristati na divestiture dijelova društva koja nisu sposobna kao takva da prežive na tržištu, ili kojima nisu prirodni i drugi nužni dijelovi društva. Kao što je već spomenuto, opasnost od ovoga pak često vodi Komisiju da zahtijeva u divestiturama puno više nego što je potrebno, što može voditi povredi principa proporcionalnosti (Turk, 2012), a što nadalje može voditi općenitom gušenju poticaja za društva da se uopće koncentriraju (radi tzv. “over-fix” problema). Strateško ponašanje proizilazi iz toga što prodavac i kupac dobijaju prostor za razgovore o kasnijim koluzivnim djelovanjima, tokom pregovora o procesu divestiture, odnosno ispravno se ukazuje da je pogrešna pretpostavka da je kupac uvijek na strani Komisije, odnosno za stvaranje učinkovite tržišne konkurencije (Papandropoulos, Tajana, 2006:448) Istovremeno, kritikuje se općeniti negativni stav prema bihejvijoralnim mjerama, te se ukazuje da nadziranje ne mora biti ni skupo, ni neučinkovito, naročito u onim sektorima gdje svakako već postoji regulatorna intervencija države (Papandropoulos, Tajana, 2006:448; Motta, Polo, Vasconcelos, 2007:618).

Wang ukazuje na još jedan značajan aspekt ove rasprave, naime na diskrepanciju u tretiranju dominantnog položaja s aspekta kontrole koncentracija i kontrole kartela. Već smo istakli činjenicu da samo stvaranje dominantnog položaja, koje ne uključuje koncentriranje, nije kao takvo zabranjeno, ali da zbog opasnosti koju inherentno nosi sa sobom biva predmetom kontrole u obliku zabrane zloupotrebe dominantnog položaja (čl. 102 TFEU). S tim u vezi Wang se pita sljedeće: ukoliko efekte učinkovitosti koji nastaju koncentracijama, a koji imaju pozitivne efekte za potrošače, zaista uzimamo za ozbiljno, da li je zabrana koncentracija koje sa sobom donose takve učinkovitosti uvijek najbolje rješenje? (Wang, 2001:589-590). Ukazujući na studije same Komisije po kojoj strukturalne mjere nisu imale željene učinke, odnosno na druge studije koje su pokazale da je razbijanje društava sa dominantnim položajem imalo negativne učinke na potrošače, Wang dolazi do zaključka da bi trebalo promisliti odnos prema strukturalnim mjerama u kontroli koncentracija. Drugim riječima, on sugerira da bi samo u kranjim slučajevima trebalo nametati strukturalne mjere, te da se protiv negativnih učinaka dominantnog položaja treba boriti prevashodno kroz odredbe o zabrani zloupotrebe dominantnog položaja, instituta kojeg treba još unaprijediti. Suočen sa poznatim dilemama i problemima kod primjene čl. 102 TFEU, Wang ukazuje da povoljnosti za potrošače, dobijene kroz efekte učinkovitosti, prevažu nad drugim negativnim aspektima ovog pristupa. Čak, šta više, Wang kao moguću reformu preporučuje da se nametanje strukturalnih mjera odloži do onog trenutka kada se pokaže da je koncentrirano društvo prekršilo odredbe zaključujući zabranjeni sporazum (čl. 101 TFEU), odnosno zloupotrijebilo dominantni položaj (čl. 102 TFEU) (Wang, 2001:589-

596). Promjena paradigme u razmatranju posebnih mjera svakako je vidljiva i u Studiji o posebnim mjerama, odnosno u novom Obavještenju o posebnim mjerama.*

2.4.2. Bihevijoralne mjere

Iz prethodnih izlaganja, kao i iz pregleda općih principa u proceduri posebnih mjera, jasno je da Komisija daje prednost strukturalnim mjerama, uz isticanje da “posebne mjere koje se odnose na buduće ponašanje učesnika koncentracije mogu biti prihvatljive samo izuzetno u veoma specifičnim okolnostima” (Ezrachi, 2006:459). Istovremeno, druge vrste mjera nisu isključene, naročito u situaciji kada, zbog specifičnosti strukture društva, strukturalne mjere nisu izvodljive.* S tim u vezi Komisija naglašava da može prihvatiti druge vrste posebnih mjera (nestrukturalne), ali samo u okolnostima kada je druga ponuđena posebna mjera barem istovjetna u posljedicama divestituri. Istina je, međutim, da će se najčešće ovakve mjere kombinirati sa strukturalnim mjerama.* Komisija također ističe da nije moguće unaprijed propisati vremensko trajanje takvih nestrukturalnih mjera, te da će se to morati određivati u svakom pojedinačnom slučaju. Među takvim ne-strukturalnim mjerama, kojima se utječe na buduće ponašanje učesnika koncentracije, naročito se navode sljedeće: mjere dopuštanja pristupa, te mjere izmjene dugotrajnih ekskluzivnih ugovora (uz naznaku i “ostalih” mjera). Treba ponoviti, međutim, da i određene bihevijoralne mjere mogu imati trajne posljedice na strukturu tržišta, odnosno da delimitacija između dvije vrste posebnih mjera nije najočitija (Went, 2006:456-458).* Također, kao što je već istaknuto, bihevijoralne mjere javljaju se i u proceduri kontrole kartela, ali ističe se da je u proceduri kontrole koncentracija Komisija slobodnija u određivanju ovih mjera, odnosno da ne mora ispunjavati sve uslove da bi ih izrekla/prihvatila (npr. pristup tzv. „essential facilities“) (Monti, 2007:286).

Kao najznačajnije bihevijoralne mjere navode se mjere omogućavanja prisupa (tzv. “access remedies”), kojima se, kao što im samo ime sugerije, dopušta pristup ključnoj infrastrukturi, mrežama, tehnologiji, patentima, pravima intelektualne svojine i sl., na nediskriminatorskoj i transparentnoj osnovi. (Paas, 2006:210-212). Ove mjere naročito za cilj imaju olakšavanje ulaska konkurenata na tržište, odnosno otklanjanja problema kod spriječavanja tržišnog natjecanja (tzv. “forclosure”), koje naročito nastaje kao posljedica vertikalnih koncentracija. Zbog kompleksnosti ovih mjera, njihovom osmišljavanju se mora pristupati s naročitom požnjom (Baker, Woodgate 2006:409-410), posebno u odnosu na njihovo nadziranje, koje se obično povjerava samim učesnicima na tržištu, uz prikladne

---

* Vidi: *Commission Notice on remedies acceptable under Council Regulation (EEC) No 4064/89 and under Commission Regulation (EC) No 447/98 (2001/C 68/03), para. 13* (“[N]ajučinkovitiji način obnavljanja učinkovite konkurencije, osim zabrane, jeste stvaranje uslova za nastanak novog konkurentnog entiteta ili za jačanje postojećih konkurenata kroz divestiture”). Istovremeno, *Obavještenje o posebnim mjerama iz 2008, ispušta ovo stanovište, odnosno zamjenjuje ga sa drugim koji nije tako kategoričan. Vidi: NR, para. 13.*

* Vidi, npr.: *presudu Telia/Sonera, 52/09 (2011) ECR, para. 117-119; slučaj COMP/M.2876, Newscorp/Telepiu, 2.04.2003, para. 222-261; slučaj COMP/M.2530, Südzucker/Saint Louis Sucre, 20.12.2001, para. 152, 157; slučaj COMP/M.3570, Piaggio/Aprilia, 22.11.2004, para. 63-66.*

* Vidi, npr.: *slučaj COMP/M.190, Nestle/Perrier, 22.07.1992; slučaj COMP/M.430, Procter & Gamble/Schickedanz, 17.01.1994; slučaj COMP/M.623, Kimberley-Clark/Scott Paper, 16.01.1996.*

* Vidi: *slučaj COMP/M.1795, Vodafone Airtouch/Mannesmann, 12.04.2000, para. 60; slučaj COMP/M.2050, Vivendi/Canal+/Seagram, 13.10.2000, para. 79; slučaj COMP/M.2947, Verbund/EnergieAllianz, 11.06.2003, para. 162; slučaj COMP/M.3280, Air France/KLM, 11.02.2004, para. 154.*

mehanizme za rješavanje sporova - potput arbitraža. Ističe se da ukoliko ovo posljednje bude uspješno sprovedeno, trajno nadziranje provođenja posebne mjere od strane Komisije neće biti potrebno, osim u situaciji kada se učesnici na tržištu ne pridržavaju odluka takvih tjela za rješavanje sporova.

Mjere izmjene dugotrajnih ekskluzivnih ugovora, koje mogu rezultirati i njihovim potpunim uklanjanjem, moguće su samo kao dijelovi šireg paketa posebnih mjera, kojima je cilj da uklone izgledno spriječavanje tržišnog natjecanja na uzlaznim (u odnosu na konkurente) ili nizlaznim tržištima (u odnosu na potrošače). Komisija ističe, međutim, da dostupni dokazi moraju pokazivati da se takvi ekskluzivni ugovori neće održati ni u praksi, odnosno de facto. Što se tiče ostalih vrsta nestrukturnih mjera, naročito obećanja budućeg ponašanja, Komisija ističe da je veoma skeptična prema njima, odnosno da ih može ispitivati “samo izuzetno u specifičnim okolnostima, kao na primjer u odnosu na konkurencijske probleme koji nastaju u konglomeratskim strukturama”.

3. POSEBNE MJERE U KONKURENCIJSKOM PRAVU BIH

U literaturi se ističe da posebne mjere “predviđaju propisi svih država koje provode nadzor koncentracija i suvremenu politiku tržišnog natjecanja”(Kaufman, Akšamović, Pošćić, 2010:971; Dabbah, Lasok, 2006; Lasok, 2008). Nemamo razloga da dovodimo u sumnju takav općeniti zaključak, iako će postati jasno iz našeg izlaganja da samo postojanje naznake normativnog osnova ne znači i primjenjivanje tog bitnog instituta, odnosno njegovu operacionalizaciju u praksi. Kao što je već sugerisano, ZoK sadrži veoma šture odredbe o posebnim mjerama, kako u proceduri kontrole kartela, tako i u proceduri kontrole koncentracija. Kao što smo već istakli, u tome nije jedinstven: ECMR također sadrži relativno šture odredbe, odnosno ne pravi klasifikaciju posebnih mjera. Naravno, to se kompenzira na druge načine, naročito kroz Uredbu br. 802/2004, odnosno nekoliko važnih instrumenata mekog prava na koje smo već ukazali. Što se tiče ZoK, prvobitno možemo spomenuti čl. 1, koji određuje predmet Zakona, a u kojem se ističe da se Zakonom uređuju, između ostalog, i mjere zaštite tržišnog natjecanja. U zakonu koji inače sadrži šezdeset i jedan član, posebne mjere (ne)posredno uređuje devet članova. U nastavku ćemo pogledati način na koji se uređuje pitanje posebnih mjera u polju kontrole koncentracija.

3.1. Posebne mjere u kontroli koncentracija

Posebne mjere u kontroli koncentracija uređene su u četiri člana. Općenito, uz rezerve na koje ćemo ukazati u nastavku, moglo bi se tvrditi da ZoK ostavlja mogućnost propisivanja posebnih mjera nakon pregovora sa strankama, odnosno jednostrano nametanje posebnih mjera od strane Vijeća.

Najznačajnija odredba sadržana je u čl. 18, koji uređuje rješenja o koncentracijama, a gdje je propisano da Konkurencijsko vijeće nakon završetka postupka može donijeti rješenje, između ostalog, i kojim se “koncentracija ocjenjuje uslovno dopuštenom”, odnosno da se u takvom rješenju određuju mjere, uslovi i rokovi njihovog ispunjavanja. Nadalje, ističe se da učesnici koncentracije u takvom slučaju, osim ako Vijeće “iz naročito opravdanih zahtjeva ne utvrdi drugačije”, mogu nastaviti sporovođenje koncentracije tek nakon ispunjavanja propisanih mjera, uslova i rokova. Konačno, ističe se da Vijeće po službenoj dužnosti, odnosno na zahtjev stranke, može izmijeniti rješenje o uslovno

dopuštenoj koncentraciji “kada stranke ne mogu ispuniti neke od uslova ili krše neku od mjera određenu rješenjem Konkurencijskog vijeća, zbog okolnosti koje se nisu mogle predvidjeti i izbjeći i koje ne zavise od volje stranaka”.

Odredba člana 42, kojim se propisuju upravni akti koje donosi Konkurencijsko vijeće, sadrži zbnjujuću odredbu kojom Vijeće donosi i rješenje kojim se “određuju posebne mjere za ponovno uspostavljanje efikasne tržišne konkurencije kod zabranjenih koncentracija na osnovu člana 18.” (naglasak dodat). Nije jasno o kakvim se posebnim mjerama radi, budući da čak i kada se donese odluka o zabrani koncentracije ona se donosi nakon ocjene da će koncentracija, koja još nije nastupila zbog pravila o suspenziji provođenja koncentracije (čl. 18, stav 9), biti takva da ispunjava uslove za zabranu. Po svemu sudeći odredba čl. 42. trebala je upućivati na čl. 19, koji se odnosi na mjere nakon sprovođenja nedozvoljene koncentracije, a ne na čl. 18.*

U članu o konačnim rješenjima Konkurencijskog vijeća ističe se da se po završetku postupka donosi konačno rješenje koje “može sadržavati preporuke i/ili sankcije i ostale mjere za stranke u postupku” (čl. 43.). Na istom se mjestu ističe da Konkurencijsko vijeće može, po službenoj dužnosti ili zahtjevu stranke, ponovo preispitati rješenje i u slučaju “ako stranke u postupku djeluju u suprotnosti s obavezama koje je utvrdilo Konkurencijsko vijeće”. Konačno, među osnovima za novčane kazne za teže povrede Zakona (čl. 48.), koje mogu iznositi do 10% vrijednosti ukupnog godišnjeg prihoda privrednog subjekta, odnosno biti u iznosu od 15.000 KM do 50.000 KM kada se izriče odgovornom licu privrednog subjekta, navodi se i nepostupanje po odlukama Konkurencijskog vijeća kojim se ocjenjuje dozvoljenost koncentracija, određuju privremene mjere, te nepostupanje po drugim rješenjima, zaključcima i drugim aktima koji se donose “na osnovu odredbi” ZoK (upućivanjem na čl. 42.).

Odredba čl. 18. sročena je na takav način da se samim njenim čitanjem ne može nedvosmisleno zaključiti da je takva odluka (o uvjetno dopuštenoj koncentraciji), rezultat prijedloga učesnika koncentracije, odnosno u konačnici posljedica pregovora Vijeća i učesnika koncentracije, a ne jednostrani čin Vijeća. Relevantne odredbe ECMR, poput Uredbe 4064/89, ne ostavljaju nikakvu sumnju u to da posebne mjere nisu jednostrani čin Komisije,† te smo već istakli da je jedan od temeljnih principa u određivanju posebnih mjera njihova inicijativa od stranaka, odnosno odlučivanje o njima prilikom pregovora Komisije i stranaka. Mišljenja smo da se predmetne odredbe imaju tumačiti kao da ne dozvoljavaju jednostrano nametanje posebnih mjera od strane Vijeća, te ćemo se ovom pitanju vratiti u analizi procedure.

Na drugi slučaj, odnosno jednostrano propisivanje posebnih mjera od strane Vijeća, odnose se odredbe čl. 19, koje se tiču mjera nakon sprovođenja nedozvoljene koncentracije. Tako se propisuje da Vijeće, na zahtjev stranke ili po službenoj dužnosti, posebnim rješenjem određuje neophodne mjere za osiguranje slobodne tržišne konkurencije na relevantnom tržištu, uz određivanje rokova za njihovo izvršenje, kada je provedena zabranjena koncentracija, odnosno kada je provedena koncentracija bez prethodne prijave, a koja je dovela do značajnog narušavanja tržišne konkurencije. U drugom stavu istog člana određuju se mjere koje Vijeće može izreći u toj situaciji, i to: “a)

---

* Ovo, inače, ne bi bila jedina greška u Zakonu, budući da čl. 49(1)d) upućuje na nepostojeću odredbu čl. 42(1)g).

† Vidi: Council Regulation (EC) No 139/04 of 20 January 2004 on the control of concentrations between undertakings OJ L 24, 29.01.2004, para. 30, 31 preambule, te čl. 6(2).

naložiti da se stečene dionice ili poslovni udjeli otuđe (prenesu)”, te “b) zabraniti ili ograničiti ostvarivanje prava glasa vezanog uz dionice ili udjele u privrednim subjektima učesnicima koncentracije i prestanak kontrole zajedničkog ulagača ili drugih oblika (koncentracije - op.a.) iz člana 12. ovog zakona koji su doveli do nedozvoljene koncentracije”. Kao što smo već istakli, zbog greške u upućivanju u čl. 42. nije moguće izricati kazne za kršenja obaveza iz odredbe čl. 19, osim ukoliko se odredba ne bi tumačila kao da sadrži očitu nomotehničku omašku (teorija “scrivener error”), odnosno da ne postoji sumnja u pravi smisao odredbe. Smatramo da bi u svakom slučaju, zbog pravne sigurnosti, bilo potrebno izvršiti ispravku Zakona na ovom mjestu.

Treba naznačiti da se posebne mjere ne tretiraju ni u jednom drugom propisu, odnosno podzakonskom aktu Vijeća, te da općenito Vijeće nije donosilo akte mekog prava koji bi davali bilo kakve detaljnije smjernice u ovom pogledu. Konačno, u dosadašnjoj praksi Vijeća nikada nije donešena odluka o uslovno dopuštenoj koncentraciji, niti je ikada Vijeće bilo u prilici jednostrano nametati posebne mjere u svojoj nadležnosti kontrole koncentracija.

4.PROCEDURA POVODOM POSEBNIH MJERA U KONKURENCIJSKOM PRAVU EU

Procedura pred Evropskom komisijom, u pravilu, podjeljena je u dvije faze (“Faza I” i “Faza II”). Faza I otpočinje nakon utvrđivanja potpunosti prijave namjere koncentracije, te traje u pravilu 25 dana. U roku od 15 dana od otpočinjanja ove faze, države članice mogu zahtijevati prosljeđivanje predmeta, u kojem slučaju se vremenski rok produžava na 35 radnih dana, što je slučaj i onda kada učesnici koncentracije već u ovoj fazi ponude prihvatanje posebnih mjera. U čl. 6 ECMR navode se moguće odluke koje Komisija donosi po završetku Faze I, i to: a) koncentracija ne spada u opseg Uredbe o spajanjima; b) dopuštenje (koncentracija ne stvara ozbiljne sumnje u kompatibilnost sa zajedničkim tržištem; te c) otvaranje Faze II (koncentracija stvara ozbiljne sumnje). Faza II otpočinje donošenjem odluke iz čl. 6(1)c, te u pravilu traje 90 radnih dana, osim u slučaju kada stranke ponude prihvatanje posebnih mjera kasnije od 55 dana od otpočinjanja Faze II u kojem slučaju se rok produžava na 105 dana. Postoji mogućnost daljeg produženja roka za 20 radnih dana u slučaju da o tome postoji zahtjev ili saglasnost strana koje vrše prijavu, s tim da maksimalno trajanje Faze II ne može biti duže od 125 dana. Član 8. ECMR ističe moguće odluke koje Komisija donosi po okončanju Faze II: a) odobrenje (u slučaju kompatibilnosti sa zajedničkim tržištem); b) uslovno odobrenje; c) zabrana (u slučaju nekompatibilnosti sa zajedničkim tržištem); d) disolucija (u slučaju implementacije prije odobrenja, odnosno nepoštovanja postavljenih uslova); e) privremene mjere; f) povlačenje odluke o odobrenju (u slučaju netačnih podataka, odnosno kršenja obaveza). U literaturi se ponekad koristi i pojam Faza III za objašnjenje perioda nesigurnosti i odugovlačenja, naročito u situacijama predlaganja posebnih mjera, a prije njihovog testiranja, odnosno konačne odluke i implementacije (Whish, 2009:849).

Imajući u vidu općenite naznake o proceduri kontrole koncentracija, nužno je osvrnuti se bliže na proceduru koja se specifično odnosi na posebne mjere. Detaljnije podatke o proceduri u pogledu posebnih mjera dobit ćemo uvidom u implementacionu uredbu (Uredba br. 802/2004), odnosno u relevantne dokumente mekog prava. Poglavlje VI Implementacione uredbe odnosi se na obaveze i uvjete predložene od strane učesnika koncentracije.

U članu 19. preciziraju se rokovi za podnošenje obaveza i uvjeta, te se ističe da je u prvoj fazi to nužno učiniti ne dalje od 20 radnih dana od dana kada je Komisija zaprimila prijavu koncentracije, odnosno ne kasnije od 65 radnih dana u drugoj fazi postupka - s tim da se rok produžava, ako se produže sve rokovi u propisanim okolnostima. Iznimno, dopušta se Komisiji prihvatanje obaveza i uvjeta i nakon isteka vremenskih rokova za prilaganje istih, ukoliko se ispoštuju odredbe čl. 19(5) ECMR, koji se odnosi na saradnju sa nacionalnim konkurencijskim tijelima. Što se tiče same procedure za prilaganje obaveza i uvjeta, čl. 20. propisuje da se predaje jedan original i deset kopija obaveza i uvjeta predloženih od učenika koncentracije, uz elektronsku kopiju, te da Komisija bez zadržavanja prosljeđuje kopije tih dokumenta nadležnim konkurencijskim vlastima država članica. Pored toga, stranke moraju dostaviti i jedan original, kao i deset kopija podataka i dokumenata propisanih u posebnom formularu sa posebne mjere (“Form RM”), koji je dat kao Aneks IV Impelemtacionoj uredbi, uz insistiranje da podaci tu navedeni moraju biti tačni i potpuni.

U uvodu za Form RM ističe se da se podaci i dokumentacija koja se tu zahtijeva mora priložiti u isto vrijeme kada se predlažu obaveze i uvjeti, a s ciljem da se dopusti Komisiji da ispita da li su obaveze i uvjeti sposobni da učine koncentraciju kompatibilnom sa zajedničkim tržištem, odnosno da će spriječiti značajno narušavanje učinkovite konkurencije. Istovremeno, ističe se da Komisija može odustati od zahtijevanja prilaganja Form RM, kada je dovoljno uvjerena da to u predmetnom slučaju nije nužno. Također, nivo detaljnosti podataka koji se zahtijevaju u značajnoj mjeri zavise od tipa i strukture posebne mjere koja se predlaže (npr. “carve-out” posebne mjere zahtijevaju detaljnije podatke od prodaje samostalnog poslovanja). Konačno, u uvodu se ističe da ukoliko stranke smatraju da pojedini podaci koji se zahtijevaju ovim formularima neće biti nužni Komisiji za ocjenu, mogu zahtijevati od Komisije, uz prikladno objašnjenje, da ih oslobode obaveze dostavljanja tih podataka. Form RM je podijeljen u pet odjeljaka i to: Odjeljak 1 (opis obaveze i uvjeta); Odjeljak 2 (prikladnost za uklanjanje konkurencijskih problema); Odjeljak 3 (odstupanje od model tekstova); Odjeljak 4 (sažetak obaveza i uvjeta); te Odjeljak 5 (podaci o poslovanju koje se prodaje).

Ono što je naročito značajno za rad Komisije u ovom području, jeste veoma jasno ukazivanje na poželjnost ranih, pa i neformalnih, kontakata sa Komisijom, da bi se stranke upoznale sa procedurom, otklonile sve sumnje, raspravile sporna pitanja, prikladno pripremile prijave, pa i one u odnosu na posebne mjere itd.* Takvi kontakti su bez sumnje od presudnog značaja za učesnike koncentracije, kako kod potvrđivanja da postoje sumnje u usklađenost koncentracije, kod precizne identifikacije problema, odnosno kod pravilnog formulisanja posebnih mjera kojima bi se takvi problemi trebali skroz ukloniti. Ovo je naročito naznačeno u smjernici najbolje prakse Komisije, koju ćemo ukratko analizirati, prije pregleda procedure po posebnim mjerama u prvoj i drugoj fazi postupka. S tim u vezi korisno je citirati svrhu dokumenta:

Osnovni cilj ove “Najbolje prakse” jeste da se ponudi uputa za zainteresovane stranke o svakodnevnom provođenju kontrole koncentracija od strane Komisije. One su osmišljenje da utvrde i izgrađuju duh saradnje i voljeg razumijevanja između DG

---

* S tim u vezi vidi: *Implementaciona uredba, Annex I (Form CO), odjeljak 1.1., Aneks II (skraćeni formular), odjeljak 1.3., Aneks III (Form RS), odjeljak A, odnosno Aneks IV (Form RM), uvod. Vidi, također: Commission Notice on a simplified procedure for treatment of certain concentrations under Council Regulation (EC) No 139/2004, para. 15. S tim u vezi, treba imati u vidu i kontakte Komisije sa konkurencijskim tijelima država članica.*

Competition i pravne i poslovne zajednice. U tom smislu, “Najbolja praksa” teži da poveća razumijevanje istražnog postupka i da samim tim pojača učinkovitost istraga i da osigura visok stepen transparentnosti i predvidljivosti procesa ocjene. Naročito, ona cilja da kratki vremenski period dostupan u procedurama koncentracija pred Komisijom učini što je moguće produktivnijim i efikasnijim za sve zainteresovane stranke.*

“Najbolja praksa” već na samom početku ističe značaj kontakata stranaka sa Komisijom i prije predaje prijave namjere koncentracije, te se ističe da je to i najučinkovitiji način borbe protiv izdavanja odluka o nekompletnosti prijave. Takvi kontakti, u pravilu, trebaju se činiti barem dvije sedmice prije prijave, dok se nacrti prijave, u slučaju sastanaka sa Komisijom (ili kontakta putem telefona), trebaju dostaviti u pravilu barem tri dana prije.* Poseban oblik komunikacije stranaka i Komisije, nakon prijave namjere koncentracije, jeste kroz tzv. “State of Play” sastanke (“SoP”). Ovi sastanci se čine na dobrovoljnoj bazi, u uredu Komisije, odnosno preko telefona ili videokonferencije, a za cilj imaju razmjenu podataka između Komisije i stranaka, u cilju ostvarenja učinkovitije procedure. Ističe se da ovi sastanci ne isključuju druge kontrakte, naročito u slučajevima značajnijeg proceduralnog ili materijalnog razvoja situacije, od kojih se kao primjer navodi pregovaranje o posebnim mjerama u drugim jurisdikcijama. U “Najboljoj praksi” se ističe pet momenata, u prvoj i drugoj fazi postupka, kada se strankama nudi mogućnost učestvovanja u SoP: a) prije isteka petnaest radnih dana prve faze postupka; b) dvije sedmice od usvajanja odluke o pokretanju druge faze (čl. 6(2)c) ECMR); c) prije izdavanja Izjave o prigovorima (“Statement of Objections”); d) nakon odgovora na Izjavu o prigovoru, odnosno usmenu raspravu; te e) prije sastanka Savjetodavne komisije.* Sastanak u situaciji a) naročito je koristan budući da nudi mogućnost strankama da pripreme formulaciju mogućih posebnih mjera u prvoj fazi, prije isteka roka od 20 dana do kada moraju to učiniti u prvoj fazi.* Sastanak u situaciji b) treba da posluži u daljem razjašnjavanju pozicije Komisije strankama, nakon pokretanja druge faze, ali također i raspravi o mogućim posebnim mjerama, koje bi, ukoliko bi se pristupilo njihovom pregovaranju, produžile rokove u drugoj fazi. Sastanak nakon odgovora na Izjavu o prigovorima, odnosno situacija d), naročito u situaciji ukoliko Komisija pokaže da neodustaje od svojih prvobitnih primjedbi, može poslužiti kao mogućnost rasprave opsega i vremenskog okvira prijedloga posebnih mjera. Konačno, u situaciji e) sastanak se može iskoristiti za raspravu o razmišljanju Komisije o posebnim mjerama, rezultatima testiranja tržišta na takve posebne mjere, odnosno nudi se mogućnost strankama da ponude poboljšanja svojim prvobitnim prijedlozima posebnih mjera - u skladu sa vremenskim rokovima, koje smo naznačili prethodno.*

---

* *DG Competition Best Practices on the conduct of merger control proceedings, 20.01.2004, para. 1.*

* *Vidi: ibid., para. 5-19.*

* *Vidi: ibid., para. 33.*

* *Vidi: Commission Regulation (EC) No 802/2004 of 7 April 2004 implementing Council Regulation (EC) No 139/2004 OJ L 133, 30.04.2004, amended by Commission Regulation (EC) No 1033/2008 of 20 October 2008 OJ L 279, 22.10.2008, čl. 18, stav. 1.*

* *Vidi, također: DG Competition Best Practices on the conduct of merger control proceedings, para. 41. Imajući u vidu čl. 10(1) i (3) ECMR, po podnošenju prijedloga posebnih mjera dolazi do automatskog produžavanja rokova u prvoj i drugoj fazi.*

4.1. Procedura u prvoj i drugoj fazi

Imajući u vidu prethodno naznačene opće odrednice procedure po posebnim mjerama, sada ćemo se osvrnuti na glavne odlike tog postupka u prvoj i drugoj fazi, naročito na način kako je to propisano u Obavještenju o posebnim mjerama.

Kao što je naznačeno prethodno, posebne mjere moguće je predlagati u obje faze postupka, s tim da postoji konceptualno razlikovanje pravne prirode ovih mjera u različitim fazama. Naime, posebne mjere se u prvoj fazi postupka mogu prihvatati samo kada je konkurencijski problem sasvim očit, pa samim tim može lako biti ukonjen, tj. nema potrebe za ulaženjem u detaljniju istragu druge faze, odnosno posebne mjere su dovoljne da ukone sve “ozbiljne sumnje” koje inače predstavljaju osnov za otpočinjanje druge faze postupka.* S obzirom na mogućnost komunikacije s Komisijom u vezi posebnih mjera, može se pokazati da ih je potrebno modifikovati, međutim, imajući u vidu njihovu prirodu u prvoj fazi Obavještenje o posebnim mjerama ističe da se “samo ograničene modifikacije mogu prihvatati na predložene posebne mjere”, u šta se ubrajaju “razjašnjenja, usavršavanja i/ili druga poboljšanja osmišljena da osiguraju da su posebne mjere upotrebljive i učinkovite”, a to je u konačnici moguće učiniti samo ako Komisija ima vremena da ispita prikladnost tih (modifikovanih) posebnih mjera.* Povodom same forme prijedloga mjera ističe se da one moraju ispuniti sljedeće uslove: a) moraju u potpunosti odrediti materijalne i implementacijske obaveze koje su stranke preuzele; b) potpisat će ih osoba koja za to ima ovlaštenje; c) uz njih će se priložiti i informacije koje idu uz Form RM; te d) uz njih će se priložiti i verzija koja nije povjerljiva, ali koja sadrži dovoljno podataka da bi bila iskoristiva za tržišno testiranje, odnosno za konsultacije s trećim strankama. Osim posebnih rokova, proceduralni aspekti druge faze, uključujući i one o formi posebnih mjera, suštinski su isti onima u prvoj fazi.*

Neophodno je spomenuti da je Komisija izradila i određeni broj standardiziranih tekstova za strukturalne mjere, naročito divestiture, odnosno za određivanje skrbnika prilikom prodaje dijela društva, odnosno kod nadzora bihevijoralnih mjera.* Iako ovi standardizirani tekstovi nisu pravno obavezujući,* iz same formulacije i elaboracije tih tekstova jasno je da imaju formu faktičke obaveznosti.* Temeljni cilj standardnih tekstova za divestiture jeste: a) da jasno opiše poslovanje koje se prodaje, kao i relevantne procedure i obaveze stranaka; b) da odredi odgovornosti stranaka prema Komisiji, skrbinu, kao i društvu koje se prodaje; te c) isticanje značaja pronalaska prikladnog kupca za društvo koje se prodaje.* Također, ističu se i osnovni ciljevi standardnog mandata skrbnika i to: a) da omogući glatko i blagovremeno imenovanje skrbnika i odobrenje njegovog mandata; b) da se razjasni odnos između Komisije, skrbnika i stranaka; te c) da se odrede

---

* *Vidi: NR, para. 81; presuda Royal Philips Electronics NV, T-119/02 (2003) ECR II-1442, para. 79 i dalje.*

* *Vidi: NR, para. 83.*

* *Vidi: ibid., para. 87-94.*

* *Vidi: Best Practice Guidelines: the Commission's model texts for divestiture commitments and the trustee mandate under the EC Merger Regulation, 2.05.2003; Commission Model Text for Divestiture Commitments, 2.05.2003; Commission Model Text for Trustee Mandate, 2.02.2003.*

* *Vidi: NR, para. 21; Best Practice Guidelines: the Commission's model texts for divestiture commitments and the trustee mandate under the EC Merger Regulation, 2.05.2003, para. 5.*

* *Vidi: Best practice/models, para. 6.*

* *Vidi: Best Practice Guidelines: the Commission's model texts for divestiture commitments and the trustee mandate under the EC Merger Regulation, 2.05.2003, para. 7, para. 13-34.*

zadaci skrbnika da bi se ubrzala implementacija posebnih mjera.* Zanimljiva je činjenica da standardni modeli određuju i hijerarhiju propisa i to na sljedeći način: općenite odredbe konkurencijskog prava EU, Obavještenje o posebnim mjerama, odluka Komisije u pojedinačnom slučaju, standardni modeli posebnih mjera, standardni mandat skrbnika.* U nastavku ćemo bliže analizirati pitanje implementacije posebnih mjera u proceduri kontrole koncentracija.

4.2. Implementacija mjera

S obzirom da se posebne mjere u pravilu provode nakon donošenja odluke kojim se koncentracija uslovno dopušta, jasno je da je neophodno osigurati da se implementacija mjera učini blagovremeno i učinkovito, u suprotnom može doći do narušavanja učinkovite tržišne konkurencije, odnosno kažnjavanja stranaka za neispunjavanje preuzetih obaveza. Obavještenje o posebnim mjerama, razumljivo, najveću pažnju posvećuje pitanju provođenja strukturalnih mjera, koje su i najbrojnije, uz napomenu da se najveći broj principa primjenjuje i na implementaciju ne-strukturalnih mjera.* U nastavku ćemo osvrnuti na implementaciju strukturalnih mjera, naročito na procedure prodaje dijela društva.

Što se tiče vremenskih rokova, ukoliko se ne radi o tzv. “fix-it-first” rješenjima, u kojem slučaju se sa kupcem zaključuje ugovor tokom procedure, postupak provođenja divestiture se uobičajeno dijeli na dva stadija. Prvi stadij, čiji rokovi počinju odmah po donošenju odluke Komisije, predviđen je za zaključivanje konačnog ugovora o prodaji dijela društva, gdje prvobitno same stranke (obično u periodu od šest mjeseci) moraju zaključiti takav ugovor sa eventualnim kupcem, odnosno ukoliko u tome ne uspiju to mora učiniti skrbnik divestiture (u dodatna tri mjeseca), koji tada više nije vezan minimalnom cijenom. Drugi stadij se sastoji u finaliziranju svih aspekata zaključen ugovora, za što su predviđena dodatna tri mjeseca.* U isticanju da se trebaju preferirati što kraći rokovi Komisija ističe da je “iskustvo pokazalo da kratki divestiturni periodi doprinose općoj uspješnosti divestiture, budući da bi u suprotnom poslovanje koje se prodaje bilo izloženo dugotrajnim periodima nesigurnosti”.* Ono što je značajno istaći jeste da Komisija ima kontrolu kako nad potencijalnim kupcem, tako i nad ugovorom o kupovini, budući da ona odobrava i jedno i drugo. Ukoliko se dogodi da i nova kupovina predstavlja koncentraciju koja se mora prijaviti Komisiji, onda je to procedura koja se mora provesti. Ukoliko se mogu unaprijed predvidjeti problemi u kontroli koncentracije povodom nove transakcije, a naročito ukoliko je vjerovatno da bi to stvorilo dodatne odgode u provedbi posebne mjere, Komisija će takvog kupca smatrati nepodobnim.*

Obaveze stranaka u periodu do zaključivanja ugovora o prodaji dijela društva, dijele se na tri vrste: a) osiguranje unutrašnjeg učuvanja održivosti društva; b) preuzimanje nužnih koraka u slučaju provođenja tzv. “curve-out” procedure; te c) nužni koraci za

---

* *Vidi: ibid., para. 10, 35-41.*

* *Vidi: ibid., para. 11.*

* *Vidi: NR, para. 129-130.*

* *Vidi: ibid., para. 97-100.*

* *Ibid., para. 98.*

* *Vidi: ibid., para. 101-106.*

pripremu prodaje dijela društva.* Obaveze očuvanja društva - odnosno njegove nezavisnosti, ekonomske održivosti, utrživosti, i konkurentnosti - naročito je bitno nakon loših prethodnih rezultata na koje je ukazala Studija o posebnim mjerama (Papandropoulos, Tajana, 2006:608). S tim u vezi, naročita pažnja se pridaje očuvanju nezavisnosti društva koje se prodaje od njegovog matičnog društva, i to tako što se imenuje privremeni upravnih (tzv. “hold-separate manager”), koji je pod kontrolom skrbnika divestiture, a koji ima dužnost osiguranja nezavisnosti društva, odnosno provođenja tzv. “ring-fencing” dužnosti kojima se spriječava protok informacija između društva koje se prodaje i matičnog društva. Nadalje, ukoliko društvo koje se prodaje pripada postojećoj korporativnoj strukturi može se pokazati neophodnim da skrbnik divestiture preuzme kontrolu nad glasačkim pravima, odnosno da iskoristi pravo zamjene članova upravnog odbora, da bi osigurao nezavisnost društva. U odnosu na drugu obavezu, kao što je već istaknuto Komisija smatra poželjnim prodaju društva koje je već samostalno, međutim u određenim uslovima može se pristupiti i izdvajanju (“curve-out”) dijela društva, koje onda u prelaznom periodu mora postati samostalno društvo. S tim u vezi javljaju se bitna pitanja prijenosa imovine, transfera uposlenika, uspostavljanje informacionih sistema, uz istovremeno osiguranje nezavisnosti od matičnog društva i sl. Skrbnik divestiture u ovom procesu ima naročitu nadzornu ulogu, s obzirom da konačni rezultat, prije zaključenja ugovora sa kupcem, mora biti samostalno i održivo društvo. Konačno, stranke moraju dopustiti učinkovito provođenje procesa ispitivanja stanja društva od strane potencijalnog kupca (tzv. “due diligence”), što uključuje mogućnost ocjene vrijednosti društva, imovine, ocjene održivosti društva i njegove pozicije na tržištu, odnosno mogućnost neposrednog kontrakta sa uposlenicima. Uz sve ovo stranke imaju dužnost periodičnog obavještanja Komisije o napretku u finalizaciji pojedinačnih faza postupka.

Iz svega prethodno navedenog u potpunosti je očit značaj kojeg ima skrbnik (“trustee”), kojem se posvećuje naročita pažnja u Obavještenju o posebnim mjerama, odnosno u drugim instrumentima mekog prava.* U principu pravi se razlika između dvije vrste skrbnika: skrbnika nadzornika (“monitoring trustee”), odnosno skrbnika divestiture (“divestiture trustee”), koji ne moraju biti ista osoba (Papandropoulos, Tajana, 2006:447).* Prvi djeluje u periodu do zaključenja ugovora sa kupcem, odnosno do isteka prvog roka u kojem su stranke s takvim kupcem trebale zaključiti ugovor, a nisu. Skrbnika, u pravilu, predlažu stranke (iako on djeluje nezavisno od njih), koje s njim/njom zaključuju i ugovor, te ga i plaćaju, s tim da to mora biti osoba koja neće biti u sukobu interesa sa učesnicima koncentracije. Istovremeno, imenovanje skrbnika odobrava Komisija, koja ujedno ima i punu kontrolu nad njim, što znači da mu može izdavati obavezujuće instrukcije, te ga i smijeniti. Drugim riječima, zbog (logističke i tehničke) nemogućnosti Komisije da sama nadgleda implementaciju posebnih mjera skrbnik djeluje kao njene “oči i uši”.* U literaturi se ističe da bi bilo korisno, zbog nužnosti što ranijeg nadzora, uvesti mogućnost „up-front“ skrbnika, na sličan način kako se taj institut koristi sa kupcima (Papandropoulos, Tajana, 2006:451).

---

* Vidi: *ibid.*, para. 107-116.

* Vidi: *ibid.*, para. 117-127.; *Commission Model Text for Trustee Mandate*, 2.02.2003.

* U literaturi se ističe činjenica da dok se prva vrsta skrbnika koristi dosta često, isto nije slučaj sa drugom vrstom.

* NR, para. 117, te para. 119 (za pet osnovnih zadataka skrbnika nadzornika).

Ukoliko stranke ne budu uspješne u pronalasku kupca za društvo koje se prodaje, odnosno to ne učine u predviđenom periodu, skrbnik divestiture ima ovlaštenje da sam proda društvo, s tim što nije vezan minimalnom cijenom. Obaveze stranaka prema skrbniku divestiture iste su kao i prema skrbniku nadzorniku, s tim da mu još moraju predati dati i značajno široku pomoć za samostalno djelovanje da bi uspješno izvršio svoje dužnosti zaključivanja ugovora o prodaji društva. Konačno, iz razloga osiguranja uspješnosti strukturalnih mjera, Komisija zadržava pravo zahtijevanja dostavljanja informacija od stranaka u periodu od deset godina nakon provođenja posebne mjere.

4.3. Procedura pred Konkurencijskim vijećem

Procedura kontrole koncentracija u konkurencijskom pravu BiH, poput materijalnih aspekata ocjene zabranjenih koncentracija, općenito prati rješenja usvojena u ECMR. Iako ne koristi terminologiju prve i druge faze postupka, ZoK nesumnjivo sadrži takvu strukturu procedure.* Tako, ZoK ističe da ukoliko se Vijeće “na osnovu informacija i dokumentacije dostavljene uz prijavu koncentracije, stepena vjerovatnoće povrede pravila konkurencije takvom koncentracijom i procjene da namjeravana koncentracija za posljedicu nema negativne efekte, može donijeti rješenje u roku do 30 dana” (čl. 18, stav 5), što u osnovi predstavlja tzv. prvu fazu postupka kontrole koncentracija. Tek ukoliko Vijeće utvrdi da bi sprovođenje koncentracije “moglo imati za posljedicu negativne efekte koji mogu značajno narušavati konkurenciju na relevantnom tržištu”, donosi zaključak o pokretanju postupka, kojim se započinje tzv. druga faza postupka.

Što se tiče trajanja postupka, prva faza traje 30 dana, te se okončava donošenjem rješenja, odnosno zaključka o odbacivanju prijave. Sam Zakon ne ističe vrstu rješenja koja se donosi, ali je jasno iz predmetne odredbe da to može biti rješenje kojim se koncentracija ocjenjuje dozvoljenom, a ne može biti rješenje kojim se koncentracija ocjenjuje zabranjenom - u tom slučaju, potrebno je donijeti zaključak o pokretanju postupka, odnosno započinjanja druge faze postupka. Pitanje koje se postavlja jeste da li se u ovom stadiju postupka može donijeti i rješenje kojim se koncentracija ocjenjuje uslovno dozvoljenom? Odredba čl. 18, stav 2, sugerije da se takva vrsta rješenja može donijeti tek po proteku rokova iz čl. 41, a koji se odnose na drugu fazu postupka. Mišljenja smo da se predmetna odredba ne može tumačiti na način da daje mogućnost Vijeću da donese rješenje u uslovno dopuštenoj koncentraciji i u prvoj fazi postupka, budući da u istoj fazi ne može donijeti ni rješenje kojim se koncentracija ocjenjuje nedopuštenom. Prva faza može se okončati i nedonošenjem bilo kakvog rješenja u roku od 30 dana, kada se smatra da je koncentracija dopuštena, te je ista situacija i kod nedonošenja rješenja u drugoj fazi postupka.

Donošenje zaključka o pokretanju postupka, odnosno iniciranju druge faze postupka, mora se donijeti prije isteka rokova za prvu fazu, zbog spomenute pretpostavke o dozvoljenosti koncentracije kod nedonošenja odluka u periodu od 30 dana. Naravno, Vijeće može takav zaključak donijeti čim ocjeni da je to svrsishodno s obzirom na činjenice slučaja, odnosno ne mora čekati protek roka za prvu fazu.* Po pokretanju druge

---

* To je, uostalom, standardna forma. Vidi: Dabbah/Lasok, *op.cit.*, 2006, *passim*; Dabbah/Lasok, *op.cit.*, 2008, *passim*.

* Do sada je Vijeće samo jednom donijelo zaključak o pokretanju postupka, odnosno o odlučivanju u „drugoj fazi“ - vidi: slučaj Klas/SPRIND, rješenje br. 01-06-26-033-65-II/08, od 06.04.2009.

faze Vijeće ima rok od tri mjeseca za utvrđivanje ocjene koncentracije, s tim da ovaj rok može biti produžen za dodatna tri mjeseca u slučaju “kada ocijeni da je za utvrđivanje činjeničnog stanja i ocjene dokaza potrebno izvršiti dopunsko vještačenje ili analize, ili kada je riječ o osjetljivim privrednim granama ili tržištima”, o čemu je obavezno pismeno obavijestiti stranke u postupku (čl. 41, stav 2).

Iz ovih općenitih odredaba o trajanju postupka možemo zaključiti da je maksimalno trajanje postupka u BiH do dva mjeseca duže nego po ECMR. * Međutim, u praksi, trajanje postupka pred Konkurencijskim vijećem je dosta duže od toga. Razlog za to jeste što zakonski rokovi počinju teći tek po izdavanju potvrde o prijemu kompletne i uredbe prijave (čl. 18, stav 6), a što u praksi Vijeća najčešće traje mjesecima, * jer stranke moraju, po zahtjevu Vijeća, dopuniti prijavu! Razlozi za ovo mogli bi biti strateške prirode na strani društva koje vrši prijavu, odnosno formalno zadovoljavanje rokova nepotpunom prijavom, ali ne može se zanemariti i općenita neupućenost stranaka u proceduru, odnosno odsustvo relevantnih podzakonskih propisa ili pak instrumenata mekog prava od samog Vijeća. * Ovako izrazito dugim rokovima doprinosi i činjenica izrazito fleksibilnog tumačenja odredbe čl. 31, koji reguliše dopunu zahtjeva i odustajanje od zahtjeva. Naime, ukoliko Vijeće smatra da podnesena prijava nije potpuna može tražiti dopunu prijave za koju podnosilac ima rok od osam dana. Međutim, taj rok može biti produžen za dodatnih petnaest dana, “ako postoje opravdani razlozi za to”. U praksi se ova odredba tumači na način da se produženje roka može zahtijevati i više puta, što se i odobrava. *

Konačno, po završetku postupka Vijeće može donijeti tri vrste rješenja kojima se: a) koncentracija ocjenjuje dozvoljenom; b) koncentracija ocjenjuje nedozvoljenom; te c) koncentracija ocjenjuje uslovno dozvoljenom.

4.3.1. Procedura povodom posebnih mjera

Kao što smo već istakli, mišljenja smo da ZoK ne daje nadležnost Vijeću da donosi rješenja kojima se koncentracija ocjenjuje uslovno dopuštenom u prvoj fazi postupka, što smatramo značajnim propustom. Drugim riječima, mogućnost donošenja rješenja koje bi sadržavalo uslove o posebnim mjerama postoji samo po završetku druge faze postupka.

Ono što se mora primijetiti analizom ZoK, odnosno svih relevantnih podzakonskih akata jeste gotovo potpuno odsustvo relevantnih proceduralnih odredaba o posebnim

---

* Uz pretpostavku da postupak u drugoj fazi bude pokrenut tek po samom isteku roka za prvu fazu, te bude produžavan (30 dana + 3 mjeseca + 3 mjeseca). Inače, maksimalno trajanje postupka po ECMR je, uz slične pretpostavke kao i kod ZoK, 160 dana.

* Konkurencijsko vijeće je samo tri puta izdalo potvrdu o kompletnosti bez zahtjeva za dopunom (vidi: ČEZ/Jadrova, rješenje br. 01-02-26-021-4-II/09, od 21.07.2009; Nis Petrol/Oktan Promet, rješenje br. 06-26-1-009-5-II/12, od 4.09.2012; Etihad Airways/JAT Airways, zaključak br. 04-26-1-21-4-II/13 od 25.09.2013.) i to 25, 22, odnosno 34 dana nakon predavanja Prijave; s tim da je bilo samoinicijativnih nadopuna prijave (NIS PETROL/OMV, rješenje br. 01-26-1-022-7-II/12, od 20.12.2012.; Etihad Airways/JAT Airways, zaključak br. 04-26-1-21-4-II/13 od 25.09.2013). Predmet NIS PETROL/OMV rješen je u rekordnom roku od 16 dana. U jednom predmetu Vijeću je trebalo dva mjeseca da iza potvrdu o kompletnosti, da bi jedan dan potom izdalo rješenje (vidi: Fresenius Medical Care/Euromedic, rješenje br. 06-26-1-003-19-II/11, 23.03.2011).

* Član 25. ZoK propisuje dosta široku nadležnost Vijeća da donosi različite vrste podzakonskih akata, odnosno instrumenata mekog prava u obliku preporuka.

* Vidi: slučaj WBB/House Milos, zaključak br. 06-1-26-027-9-II/10, od 18.01.2011; Schiebra/Bramac, zaključak br. 03-26-1-04-20-II/11, od 6.7.2011.

mjerama. U čl. 30., koji propisuje dokumentaciju uz prijavu koncentracije, ne spominje se ništa u vezi mogućeg prijedloga posebnih mjera, niti je to moguće naći u odredbama Odluke o način podnošenja prijave namjere koncentracije. Također, Vijeće nije izradilo ništa slično formularu za prijavu namjere koncentracije, koja bi sadržavala odjeljak o prijedlogu posebnih mjera.* Čini se da je jedina odredba od značaja u ZoK ona čl. 43, kojim se propisuju konačna rješenja Vijeća. Naime, tu se propisuje da po završetku postupka odgovorni član Vijeća dostavlja Vijeću izvještaj o provedenom postupku s prijedlogom rješenja. Naročito je značajan četvrti stav predmetnog člana gdje se ističe da “Konkurencijsko vijeće može prije donošenja konačnog rješenja u pisanoj formi obavijestiti stranke o sadržaju rješenja koje namjerava donijeti”. Ova odredba je najbliža onome što se u proceduri pred Komisijom naziva “Statement of Objections”. Međutim, ovdje nailazimo na nekoliko problema. Prvobitno, riječ “može” ističe da Vijeće nije dužno obavijestiti stranke o sadržaju rješenja koje namjerava donijeti, te se iz rješenja Vijeća u odluci u predmetu Klas/SPRIND, ne vidi da je takvo objavještenje i učinjeno prije zabrane te koncentracije. Drugo, nije jasno koja je svrha, odnosno posljedica tog obavještenja. Naime, jedino ako se takvo obavještenje shvati, odnosno tumači, kao izjava o primjedbama, gdje bi se istakli prepoznati problemi koncentracije, ona ima smisla, budući da bi stranke kao odgovor na to obavještenje mogle predložiti posebne mjere - ukoliko bi uopće takvo predlaganje bilo u skladu sa ZoK, što nije sasvim jasno. Ukoliko, međutim, takvo obavještenje ima sasvim drugu svrhu, kao na primjer, davanje mogućnosti strankama da ukažu na neke omaške koje se još mogu ispraviti prije objavljivanja, ili da još jednom predlože koji se dijelovi odluke imaju smatrati poslovnom tajnom, onda ZoK uistinu ne sadrži odredbe kojima bi se mogle operacionalizirati odredbe o donošenju rješenja o uslovno dopuštenoj koncentraciji.

U vezi s ovim posljednjim postavlja se veoma zanimljivo i kompleksno pitanje: da li Konkurencijsko vijeće ima pravo zabraniti koncentraciju ukoliko ima mogućnost donošenja rješenja o uvjetno dopuštenoj koncentraciji, odnosno ukoliko neda mogućnost strankama da predlože posebne mjere? S tim u vezi, da li postoji dužnost Vijeća, ukoliko donosi odluku o zabrani koncentracije, da obrazloži u rješenju da ne postoje zamislive posebne mjere koje bi takvu koncentraciju činile dozvoljenom. Mišljenja smo da takva dužnost Vijeća postoji, odnosno da Vijeće ne može zabraniti koncentraciju prije nego što utvrdi da ne postoje posebne mjere koje bi koncentraciju mogle činiti prihvatljivom. Suprotno bi kršilo odredbe o slobodnom privređivanju privrednih subjekata, odnosno općenite ideje konkurencijske politike čiji cilj nije da bezrazložno zabranjuje koncentracije privrednih subjekata, imajući u vidu da takve transakcije mogu imati naročite pogodnosti za potrošače.*

---

* Vidi: „*Obrazac prijave koncentracije*“, Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja, dostupno na: http://www.aztn.hr/uploads/documents/tn/prijava/koncentracije/OBRAZAC_PRIJAVE_KONCENTRACIJE.pdf;

* Na ovo upućuje i općenita logika posebnih mjera u konkurencijskom pravu EU – vidi: NR, para. 85. Kao što smo vidjeli prethodno konkurencijsko pravo BiH se, u najmanju ruku, mora usklađeno tumačiti sa konkurencijskim pravom EU.

5. ZAKLJUČAK

Neizbježan zaključak prethodne analize jeste da mjere restrukturiranja koncentracija, odnosno strukturalne mjere, i mjere praćenja ponašanja učesnika koncentracija, odnosno bihevijoralne mjere, predstavljaju neizostavne institute konkurencijskog prava EU, čija primjena objašnjava zašto Evropska komisija proglašava malo zabranjenih koncentracija u odnosu na ukupan broj prijava. Odgovor je u dosta većem broju odluka kojima se koncentracije ocjenjuju uslovno dopuštenima. Ukazano je i na manjkavosti strukturalnih mjera, odnosno na ispravnost stavova u literaturi koji ukazuju na izbjegavanje kategoričkih stanovišta o prednosti strukturalnih nad bihevijoralnim mjerama.

Povodom procedure naročito je istaknut značaj što ranijeg početka planiranja posebnih mjera, ukoliko su učesnici koncentracije u situaciji da već tada uvide spornu prirodu koncentracije, odnosno značaj korištenja mogućnosti što ranijih (ne)formalnih kontakata sa Komisijom, s ciljem činjenja relevantne procedure što učinkovitijom.

Rad ukazuje i na zaključak da konkurencijsko pravo Bosne i Hercegovine nije u potpunosti osposobljeno za primjenu instituta posebnih mjera, kako u normativnom, ukazujući na relevantne propuste u pravnim propisima koji regulišu ovu materiju, ali tako i u faktičkom smislu.

Ovo posljednje je naročito očito u nedostatku usvajanja bilo kakvih smjernica kojima bi se učesnici na tržištu upoznali sa institutom posebnih mjera, odnosno kojima bi se podsticali neposredni kontakti između učesnika koncentracija i Konkurencijskog vijeća, a koji su od iznimne važnosti za učinkovito, i u konačnici uspješno, usvajanje mjera koje će biti dovoljne za potpuno i trajno uklanjanje prepoznatih konkurencijskih problema, ali koji će također biti proporcionalne tom problemu.

LITERATURA

1. Akšamović, D., (2008). "Pravni režim za koncentracije poduzetnika u pravu tržišnog natjecanja EZ i Hrvatske s posebnim osvrtom na mjere restrukturiranja koncentracija i mjere praćenja ponašanja sudionika koncentracija". Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 29(2), str. 1033-1066.
2. Baker, Donald I., Woodgate, T., (2006). "Compulsory access as an antitrust remedy: when, why and how is it applied in EU and US law?", u Mardsen, Philip (ur.): Handbook of Research in Trans-Atlantic Antitrust. Cheltenham: Edward Elgar.
3. Berg, W., (2009). "The revised Merger Remedies Notice - some comments". European Competition Law Review, 30(6).
4. Calvino, N., (2011). "When do Mergers Raise Concerns? An Analysis of the Assessment Carried out by the European Commission under the New Merger Regulation". Journal of European Competition Law & Practice, 2(6), str. 521-528.
5. Cerovac, M., (2010). Rječnik pojmova prava i politike tržišnog natjecanja i srodnih područja. Zagreb: Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja.
6. Dabbah, M., Lasok, P., (ur.)(2006). Merger Control Worldwide: First Supplement to the First Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Dabbah, M., Lasok, P., (ur.)(2008). Merger Control Worldwide: Second Supplement to the First Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Davies, S., Olczak, M., (2010). "Assessing the Efficacy of Structural Merger Remedies: Choosing Between Theories of Harm?" Review of Industrial Organisation, br. 37, str. 83-99.
9. Davies, S., Lyons, B., (2007). Merger and Merger Remedies in the EU: Assessing the Consequences for the Competition. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar.
10. Drauz, G., Chellingsworth, T., Hyrkas, H., (2010). "Recent Developments in EC Merger Control". Journal of European Competition Law & Practice, 1(1), str. 12-26.
11. Ezrachi, A., (2006). "Behavioural Remedies in EC Merger Control - Scope and Limitations". World Competition, 29(3), str. 459-479.
12. Kaufman, P. J., Akšamović, D., Pošćić, A., (2010). "Strukturalne mjere i mjere praćenja poslovanja kao uvjet za provedbu koncentracije u Europskom i Hrvatskom pravu tržišnog natjecanja". Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 31(2), str. 969-1017.
13. Meškić, Z., (2012). "Jurisdikcija Suda EU u praksi Suda BiH - Sudska praksa: Povodom Odluke Suda BiH br. S1 3 U 005412 10 Uvl od 15. 03. 2012, M.R.M. Ljubuški/ASA Auto d.o.o. Sarajevo (ASA Auto)". Sveske za javno pravo, br. 8, str. 70-76.
14. Monti, G., (2007). EC Competition Law. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Motta, M., Polo, M., Vasconcelos, H., (2007). "Merger Remedies in the European Union: An overview". The Antitrust Bulletin, 52(3/4), str. 603-631.
16. Paas, K., (2006). "Non-structural remedies in EU merger control". European Competition Law Review, 27(5), str. 209-216.
17. Papandropoulos, P., Tajana, A., (2006). "The Merger Remedies Study – In Divestiture We Trust?" European Community Law Review, 8(3), str. 443-454.

18. Petit, N., (2010). “Remedies for Coordinated Effects under the EU Merger Regulation”. *Competition Law International*, 6(2), str. 29-37.
19. Pranjić, S., (2010). “Neka divergentna prava tržišne konkurencije (ni)su podnošljiva na putu integracija: Primjer uređenja koncentracija u Zakonu o konkurenciji”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Travniku*, br. 1, 2010, str. 167-178.
20. Rodin, S., Čapeta, T., (2009). *Osnove prava Evropske unije*. Zagreb: Novi informator
21. Turk, M., (2012). “Merger Remedies beyond the Competition Concern: When Could You End up Giving More?” *Journal of European Competition Law & Practice*, str. 1-5.
22. Wang, W., (2011). “Structural Remedies in EU Antitrust and Merger Control”. *World Competition*, 34(4), str. 571-296.
23. Went, D., (2006). “The acceptability of remedies under the EC Merger Regulation: structural versus behavioural”. *European Competition Law Review*, 27(8), str. 455-475.
24. Whish, R., (2009). *Competition Law*. Oxford/New York: Oxford University Press.

UTICAJ MEĐUNARODNO MONETARNOG FONDA NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE

IMPACT OF INTERNATIONAL MONETARY FUND ON THE ECONOMY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

STRUČNI ČLANAK

Pred. VŠ Mirjana Radaković*

Sažetak:

Bosna i Hercegovina je postala članica MMF-a 14. decembra 1992. godine. MMF u BiH pruža finansijsku pomoć kroz 'stand-by' aranžmane i kroz pružanje tehničke pomoći u brojnim područjima, kao što je osnivanje nove centralne banke i novog klirinškog sistema, bankarskog nadzornog sistema, razvoja fiskalne strukture u Federaciji, reforme poreske uprave, dizajniranje poreza na dodatu vrijednost (PDV), razvoja državne blagajne i poboljšanja upravljanja javnom potrošnjom, kao i za poboljšanje monetarne statistike, statističke baze podataka i mogućnosti angažovanja savjetnika za statistiku.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, MMF, finansije, ekonomija*

Abstract:

Bosnia and Herzegovina became a member of the IMF on 14 December 1992 . The IMF provides financial assistance to BiH through the ' stand- by ' arrangements and the provision of technical assistance in a number of areas , such as the establishment of a new central bank and the new clearing system , the banking supervisory system and of the fiscal structure in the Federation, reform tax administration , designing tax value added Tax (VAT), the development of the Treasury and improve public expenditure management , and to improve monetary statistics , statistical databases and the possibility of statistical advisors .

Key words: *Bosnia and Herzegovina , the IMF , Finance , Economics*

** Predavač na Visokoj školi „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
E-mail: mirjana.ranilovic@gmail.com*

1. UVOD

Osnovni vidovi pomoći koje članica može dobiti od MMF-a, dijele se na one koji zavise od kvote, i na ostale.

Aranžmani koji zavise od veličine kvote:

- Stand by aranžman - Stand by arrangement
- Program proširenog finansiranja - Extended Fund Facility
- Pomoć za kompenzaciono finansiranje - Compensatory Financing Facility i
- Vanredna pomoć - Emergency Assistance

Do sada je BiH koristila samo stand by aranžman. Po definiciji MMF-a stand by aranžman je finansijska pomoć koja se članici odobrava iz opštih izvora (GRA) do određenog iznosa i u određenom vremenskom periodu, pod uslovom da članica ispoštuje odredbe sporazuma. Odobrava se zemljama članicama sa poremećajima u platnom bilansu na osnovu njihovog pisma namjere i memoranduma o ekonomskoj i finansijskoj politici.

Stand by aranžman se obično realizuje u periodu od jedne godine i uobičajeno se odobrava u četiri tranše. Na zahtjev članice može biti produžen (do tri godine) i proširen. Aranžman se otplaćuje sa periodom mirovanja (grace period) od dvije godine i tri mjeseca, nakon čega slijedi otplata u osam jednakih kvartalnih anuiteta. Povlačenje tranši su transakcije kupovine (purchase), a otplate sa transakcije reotkupa (repurchase) vlastite valute.

MMF je 29. maja 1998. godine odobrio BiH stand by aranžman u iznosu 60,6 miliona SDR. U dva navrata - 28. juna 1999. i 30. marta 2000. godine, povećan je iznos stand by aranžmana za po 16,91 milion SDR. Tako je ukupan iznos prvog stand by aranžmana 94,42 miliona SDR. Odobreni iznos je u cijelosti povučen.

Drugi stand by aranžman u iznosu od 67,60 miliona SDR odobren je 1. augusta 2002. godine i trebalo je da bude iskorišten do 1. novembra 2003. godine. Na zahtjev BIH ovaj aranžman je produžen dva puta. Prvi put je produžen do 3. decembra 2003. godine, a zatim do 29. februara 2004. godine. Aranžman je iskorišten u cijelosti 67,60 miliona SDR i to u četiri tranše.

Nakon što je početkom posljednjeg kvartala prošle godine postalo jasno da će globalna finansijska kriza imati snažan uticaj na realni sektor ekonomije širom svijeta, vlade većine zemalja su kreirale mjere za ublažavanje posledica krize kojim bi se ubrizgao fiskalni podsticaj u privatni sektor putem vladinih infrastrukturnih projekata, i povećala likvidnost finansijskog sektora.

2. FINANSIJSKI ARANŽMAN BIH SA MMF-OM

Predviđanja MMF-a su bila da će zemlje u razvoju u 2010. godini rasti oko 106% nakon rasta od preko 6% u 2009. godini. Međutim, MMF se posebno osvrće na zemlje Srednje i Istočne Evrope, kao zemlje koje će u okviru grupe zemalja u razvoju najviše biti pogođene krizom, a usled visokih deficita tekućeg računa i naglog smanjenja vanjskih finansijskih sredstava.

Za BiH se predviđa pad BDP-a od 3%, za Hrvatsku pad od 3,5%, za Srbiju pad od 2%, za Makedoniju pad od 2%, a za Crnu Goru pad od 2,7%. MMF za 2012. godinu predviđa djelimičan oporavak svjetske ekonomije, koja bi trebala zabilježiti rast od 1,9%, u okviru čega se predviđa rast od 0% za razvijene zemlje, a rast od 4% BDP-a za zemlje u

razvoju. Za BiH se u 2012. godini predviđa rast BDP-a od 0,5%, za Hrvatsku rast od 0,3%, za Srbiju stagnacija, odnosno rast od 0%, za Makedoniju rast od 1%, a za Crnu Goru opet pad od 2%. Međutim, MMF upozorava da se ovaj oporavak može očekivati samo ukoliko vlade ovih zemalja budu učinkovitije i koordinirano budu rješavale probleme u finansijskom sektoru, a fiskalna politika bude igrala centralnu ulogu u podsticaju potražnje.

Nakon što je početkom posljednjeg kvartala prošle godine postalo jasno da će globalna finansijska kriza imati snažan uticaj na realni sektor ekonomije širom svijeta, vlade većine zemalja su kreirale mjere za ublažavanje posljedica krize kojim bi se ubrizgao fiskalni podsticaj u privatni sektor putem vladinih infrastrukturnih projekata, i povećala likvidnost finansijskog sektora.

Objavljeni pokazatelji za 2011. godinu u BiH pokazuju da se kriza snažno odrazila na Ekonomiju BiH, iako su neki pokazatelji za mart i april blago bolji, odnosno pad ekonomskih aktivnosti je nešto ublažen. Uvoz u BiH je nakon snažne prosječne stope rasta od 22% u prvih 10 mjeseci 2010. godine počeo padati u novembru. Ukupan uvoz u prva četiri mjeseca 2011. godine pao je za 24% u odnosu na isto razdoblje 2010. godine. S druge strane, izvoz iz BiH je nakon prosječne stope rasta od 16% u prvih 10 mjeseci 2010. godine, takođe, počeo slabiti krajem i 2010. godine.

Ukupan izvoz u prva četiri mjeseca 2011. godine pao je za 22% u odnosu na isti period 2010. godine. Na ovako loše podatke o spoljnoj trgovini, koja je praktično krizom vraćena na stepen ispod 2009. godine, uticalo je smanjenje globalnih cijena berzanskih sirovina široke potrošnje, ali je sasvim izvjesno da je svoj uticaj pokazao i pad ekonomske moći zemalja u koje i izvozimo, kao i pad kupovne moći u našoj zemlji, podaci su MMF-a.

Naime, sam statut MMF-a navodi da je svrha uspostavljanja MMF-a da olakšava širenje i uravnoteženost međunarodne trgovinske razmjene i da tako pridonosi temeljnim ciljevima ekonomske politike (promociji) i održavanju visokog stepena zaposlenosti i realnog dohotka, te i razvoju mogućnosti proizvodnje svih članica. MMF, kao i Svjetska banka, na spoljnu trgovinu gledaju iz perspektive insistiranja na zdravom ukupnom makroekonomskom okviru zemlje u cilju osiguranja zdrave spoljne pozicije zemlje.

Tako se MMF fokusira na šire reforme koje će pozitivno djelovati i na sektor spoljne trgovine i na valutne režime. MMF-ov zadatak je i osiguranje podsticaja rasta međunarodne razmjene i osiguranje mogućnosti zemalja da putem stand by aranžmana isprave neuravnoteženosti u platnom bilansu. Na taj način, zemlje mogu koristiti stand by aranžmane za ispravljanje tih neuravnoteženosti u platnom bilansu i nije nužno korištenje dugoročno destruktivnim mjerama, kao što je npr. mijenjanje vrijednosti valute. Tako aranžmani s MMF-om indirektno daju stimulaciju zemlji da svoje spoljnotrgovinske uslove učine dugoročno zdravim.

Što se tiče BiH, stand by aranžman jasno navodi da se mora održati valutni odbor, a takođe i pruža dio sredstava od stand by-a za eventualno povećanje rezervi u CB BiH ukoliko to bude potrebno da bi se osiguralo potpuno pokriće valutnog odbora. Pored ovih opštih koristi stand by aranžmana, nama je stand by nužan i zbog mnogo drugih razloga.

Najočigledniji razlog su naravno sredstava za proračunsku podršku. Međutim možda čak i važnije od sredstava je to što, u doba globalne ekonomske krize i javnosti, u ulagačima poznatim problemima održavanja nivoa potrošnje na socijalni sektor u FBiH i održavanja nivoa plata u javnom sektoru na svim nivoima, stand by aranžman predstavlja signal ulagačima da će fiskalna politika zemlje biti pod kontrolom i biti kvalitetnija, te da će skladni makroekonomski okvir biti "zdraviji". Takođe, druge međunarodne finansijske institucije, kao npr. Svjetska banka, plasiraće sada svoja dodatna sredstva u BiH.

Nadalje, reforme u fiskalnom sektoru na kojima insistira MMF, a koje uključuju smanjenje i kontrolu primanja u javnom sektoru će, takođe, doprinijeti povećanju konkurentnosti privatnog sektora koji se više neće takmičiti s visokim javnim platama.

Pored svega navedenog, nama je stand by koristan i zbog povećanja kontrole i fiskalne stege, ali i zbog toga što će stand by rezultirati sveobuhvatnim, kvalitetnim i pravovremenim skupljanjem i objavljivanjem fiskalnih pokazatelja. Tužno je, ali istinito, da je nama MMF morao doći i konsolidovati podatke sa svih nivoa vlasti, kao i utvrditi fiskalnu poziciju ove zemlje.

Sada smo u okviru stand by-a utvrdili mehanizam za redovno objavljivanje konsolidovanih kvartalnih fiskalnih podataka pri fiskalnom vijeću. Ukoliko želimo ostvariti kontrolu nad javnim rashodima u BiH, nužno je da Fiskalno vijeće BiH počne planirati i pratiti javne rashode BiH kao cjelinu i na svim nivoima vlasti. Trenutno se zbog posebnosti organizacije državnih institucija "kola lome" samo na državnom proračunu, povremeno se spominju proračuni entitetskih vlada, a niži nivoi vlasti se ne spominju, iako se tu dešava preko 65% javnih rashoda ove zemlje, odnosno oko 7,3 milijarde KM.

MMF sa vlastima u BiH pregovara o kreditu koji bi na godišnjem nivou trebalo da iznosi 400 miliona eura. Šef misije MMF-a u BiH Costas Kristou ocijenio je da se ekonomska situacija u Federaciji BiH pogoršava, što utiče i na fiskalnu situaciju. Visina novca koju MMF daje zavisi od veličine zemlje i njenih potreba, ali i od kvaliteta programa koje vlada te zemlje provodi i koji bi trebali biti podrška MMF aranžmanu. Ekonomski analitičari procjenjuju da BiH nije potrebno novo zaduživanje jer zemlja ima oko milijardu i po KM slobodnih rezervi, a isto toliko novca iz kredita koji nisu potrošeni, a zbog čega država uzalud plaća kamate.

Međutim, bez obzira na sve, početna pozicija u pregovorima sa MMF-om još uvijek nije definisana jer nema usaglašene državne platforme. U platformi nije naznačen iznos sredstava koje bi tražila BiH strana, a ključni elemenat jedne podloge za razgovor jeste iznos, s jedne strane, i s duge strane - namjena tih sredstava. Mi treba da znamo da MMF odobrava sredstva za uravnoteženje platnog bilansa, dakle za finansiranje deficita platnog bilansa.

Opet se procjenjuje da BiH nije u situaciji da se zadužuje za finansiranje deficita platnog bilansa jer to nije dug države, to je dug poslovnih subjekata i banaka i oni trebaju da rješavaju taj problem. Na pitanje kako je moguće okončati pregovore sa MMF-om ukoliko BiH nije definisala sumu koju traži i odredila namjenu novca, prof. Puljić odgovara da je moguće okončati da se pregovori završe tako da nema dogovora o korištenju tih sredstava, i pretpostavlja da će provjeri spremnosti MMF-a da odobri taj stand by aranžman i provjeri mogućnosti naše strane da to prihvati, odnosno da prihvati uslove koje taj stand by aranžman sa sobom povlači.

Moramo biti svjesni da su uslovi veoma teški i da će trebati dobro "stisnuti" da se ti uslovi ispune, dakle smanjiti javnu potrošnju, a posebno javnu potrošnju u socijalnom području - mada bi to u izvjesnom smislu BiH koristilo (ne toliko sa finansijskog stanovišta, koliko sa stanovišta disciplinovanja kreatora budžeta, odnosno vlada jednog i drugog entiteta, vlada kantona, vlade distrikta Brčko).

Makroekonomska kretanja u 2011. godini, a sa aspekta aranžmana BiH sa MMF-om, ostala su uglavnom u skladu s programskim projekcijama, osim u slučaju kontrakcije deficita na tekućem računu koja je veća od očekivane. Nakon nekoliko godina snažnog rasta koji su u velikoj mjeri pratili vanjski i unutrašnji debalansi, ekonomska aktivnost u Bosni i Hercegovini počela se usporavati krajem 2010. godine. U 2011. godini pad se brzo

proširio u svim sektorima, uz iznimku naftnih derivata i električne energije u Republici Srpskoj (RS). Strmoglav pad potražnje za izvozom BiH i presušivanje direktnih stranih ulaganja izazvalo je oštar pad privatnih investicija. Pooštavanje kreditnih uslova i nesigurnost koja je proizašla iz toga, još gdje su smanjili potrošnju na kapitalna dobra i trajna potrošna dobra. Privatna potrošnja netrajnih dobara se umanjila ali u manjoj mjeri, zahvaljujući umjerenom rastu plata i socijalnih naknada.

Bazna inflacija ostala je stabilna, dok je zvanična inflacija prešla na negativnu stranu s padom cijena hrane i energije. Trgovinski deficit se smanjivao brže od očekivanog, što je dovelo do oštrog smanjenja deficita na tekućem računu. Stres finansijskih tržišta je popustio, što odražava poboljšanje raspoloženja na tržištu. Valutni odbor (s konvertibilnom markom vezanom za euro) nastavlja uživati snažnu podršku i ostaje ključni oslonac makroekonomske politike. U međuvremenu, postoje znakovi povratka povjerenja u bankarski sistem:

- ✓ nevladini depoziti polako pritiču nazad, što je omogućilo stranim matičnim bankama da smanje svoju podršku lokalnim filijalama,
- ✓ devizne reserve Centralne banke BiH ojačale su za 9% od najnižih nivoa iz juna 2010. godine, velikim dijelom zahvaljujući prvom povlačenju sredstava u okviru SBA i alokacijama SDR.

Čini se da su komercijalne banke likvidne i adekvatno finansirane. Ipak, opšte pogoršanje ekonomskog okruženja i strožiji standardi kreditiranja zaustavili su rast kredita u privatnom sektoru za 2011. godinu. Dok pad uzima svoj danak u pogledu finansijskog zdravlja preduzeća i domaćinstva, omjer NLP u okviru čitavog sistema polako se povećava, dok su se povećana rezervisana i smanjena aktivnost negativno odrazila na profitabilnost banaka.

Banke su reagovala povećanjem kamata na kredite, dodatno pooštavajući uslove finansiranja.

3. SPREMNOST MMF- DA KREDITIRA BIH

O tome kakve će uslove MMF staviti pred domaće predstavnike vlasti još uvijek je neizvjesno, ali prema riječima ekonomista, u pitanju je smanjenje javne potrošnje. Kredit MMF- a je jako povoljan za naše uslove poslovanja.

Glavni kriterijum će sigurno biti, kolika je fiskalna disciplina i koliki su troškovi u bruto društvenom proizvodu. Evidentno je da su u FBiH ti troškovi visoki. Ekonomski ekspert sa Bečkog instituta za međunarodne ekonomske studije Vladimir Gligorov ocijenio je da BiH u ovom trenutku ne prijete ekonomski kolaps sistema i dodao da predstoji složen posao da se sa MMF-om dogovori kreditni aranžman. Kako bi ispunila uslove o zaključenju stand by aranžmana sa Međunarodnim monetarnim fondom, BiH će morati ovogodišnje budžete na svim nivoima smanjiti za najmanje 696 miliona KM.

Toliko iznosi minimalni konsolidovani deficit budžeta u BiH koji je utvrdilo državno Fiskalno vijeće u platformi za pregovore sa delegacijom MMF-a. Država i distrikt Brčko moraće smanjiti ovogodišnje budžete za oko 50 miliona, Republika Srpska za oko 146 miliona KM, dok će u Federaciji BiH - federalni, kantonalni i opštinski budžeti - morati biti smanjeni za najmanje 500 miliona.

Ohrabruje da premijeri i ministri priznaju da kriza postoji, shvataju da prihodi u budžetima padaju i da se nešto mora učiniti na strani rashoda, BiH i Federacija BiH se

suočavaju sa veoma teškom situacijom čije rješavanje zahtijeva koordinirana nastojanja svih. Procjena je da je iznos od 500 miliona "donji prag", mada je deficit puno veći. MMF-u je potrebno ponuditi proceduru provođenja svih potrebnih radnji da bi se došlo do traženog iznosa za uštede.

Osim toga, treba usaglasiti koji dio utvrđenog GAP-a će podnijeti kantoni i opštine, kao i uštede u federalnom budžetu. Normalno je da će se mjere odnositi, prije svega, na administraciju i prateće troškove, a onda i na ostale transfere. MMF neće prihvatiti manji iznos za zaključenje stand by aranžmana. I sa MMF-om, i bez MMF-a, federalni budžet mora biti usklađen sa realnim prihodima.

Bosna i Hercegovina je potpisala stand by aranžman sa MMF-om u vrijednosti 1,2 milijarde eura, od čega će FBiH dobiti 800 miliona, a RS 400 miliona eura. Sredstva će biti na raspolaganju u naredne tri godine u tranšama, ali pod uslovom da se provedu reforme i mjere koje su dogovorene za državni i entitetske nivoe vlasti. Uslov za povlačenje prve tranše su bili rebalansi budžeta, odnosno njihovo smanjivanje. Novac od MMF-a bi trebao biti iskorišten za ograničavanje uticaja negativnih efekata finansijske i ekonomske krize na makroekonomsku stabilnost. Konkretno novcem će se servisirati vanjski dug. Rok otplate kredita (po pojedinim tranšama) je pet godina, sa grace periodom od tri godine (uračunat u vrijeme otplate kredita). Otplata svake odobrene traše će se vršiti u osam jednakih rata sa promjenjivom kamatnom stopom koju određuje MMF za SDR i koji trenutno iznosi 1,45% godišnje.

Implikacije aranžmana sa MMF-om po antirecesijske mjere BiH vlada su ozbiljne. Naime, rebalansi budžeta u sklopu aranžmana sa MMF-om su odložili dobar dio planiranih aktivnosti jer fiskalna disciplina nametnuta ovim aranžmanom ne dozvoljava nastavak povećanja budžetske potrošnje. U tom smislu, vlasti u FBiH su se obavezale da će za 10% smanjiti izdvajanja u socijalnom sektoru kao i potrošnju na plate. Investiciona potrošnja je nakon aranžmana sa MMF-om je dodatno smanjena i entitetske vlade su se okrenule multilateralim agencijama (EBRD, EIB, SB) za sredstva u infrastrukturnim projektima.

Većina do sada sprovedenih mjera na svim nivoima vlasti su restriktive prirode i dio su uslova koje je MMF postavio za dobijanje pojedinih tranši kredita. Svaka tranša kredita je uslovljena nizom zahtjeva koji su restriktivne prirode i koji će u budućnosti insisitirati na radikalnijim reformama prvenstveno u socijalnom sektoru.

Vijeće ministara i entitetske vlade usvojile su pakete mjera za suzbijanje posljedica svjetske ekonomske krize u rasponu od četiri mjeseca. Prva je reagovala Vlada FBiH odnosno Socijalno-ekonomsko vijeće FBiH koje je u decembru 2008. godine usvojilo "Program mjera za ublažavanje posljedica globalne ekonomske krize i unapređenja poslovnog ambijenta FBiH - Ekonomsko-socijalnog vijeća FBiH". Nakon toga je Vlada RS u januaru 2009. godine usvojila "Mjere za ublažavanje negativnih efekata svjetske ekonomske krize na RS", a u martu 2009. godine je Vijeće ministara usvojilo "Mjere iz nadležnosti Vijeća ministara BiH za ublažavanje posljedica ekonomske krize na privredu BiH". Bosna i Hercegovina je potpisala stand by aranžman sa MMF-om u vrijednosti 1,2 milijarde eura u julu 2009. godine. Ovaj aranžman determiniše set restriktivnih mjera i reformskih zahtjeva kao dio odgovora na ekonomsku krizu i uslova za dobijanje pojedinih tranši MMF-ovog kredita.

Sve usvojene mjere se mogu podijeliti na restriktivne, podsticajne i mjere socijalne sigurnosti. Restriktivne mjere se odnose na smanjenje budžetskih troškova, prvenstveno troškova administracije (plate i ostale beneficije uposlenih u javnoj administraciji, te materijalni troškovi poslovanja), kao i smanjivanje ukupnih socijalnih davanja koja se

realizuju prvenstveno kroz entitetske budžete. I ako su restriktivne mjere predviđene u entitetskim i državnim paketima mjera, skoro sve sprovedene mjere restriktivnog karaktera su dio zahtjeva iz sporazuma sa MMF-om. U kategoriju restriktivnih mjera možemo svrstati i uvođenje novih fiskalnih opterećenja koja imaju negativan uticaj na opterećenost poslovanja i potrošnju u zemlji.

Planirane podsticajne mjere se mogu grupisati u sljedeće kategorije:

- Pобољшanje poslovnog okruženja, koje uključuju stabilizaciju bankarskog sistema, smanjenje fiskalnog opterećenja preduzeća, uklanjanje prepreka za poslovanje preduzeća.
- Finansijske podsticaje pojedinim industrijama, preduzećima i izvozu.
- Povećanje javne investicijske potrošnje kroz realizaciju infrastrukturnih projekata za koje postoje raspoloživa finansijska sredstava (međunarodna i domaća).

Planirane mjere socijalne sigurnosti su imale za cilj zaštititi najugroženije kategorije stanovništva, od negativnih efekata ekonomske krize (neke od planiranih mjera su kontrola cijena osnovnih životnih namirnica i energenata, osiguranje robnih rezervi, te reprogramiranje kredita građanima radi podsticanja potrošnje). Ne postoji evidencija o sprovođenju mjera iz ovoga domena.

Većina planiranih mjera ne predstavljaju ciljano dizajnirane mjere kao odgovor na krizu, već su dio ranije planiranih aktivnosti definisanih u različitim strateškim dokumentima vlada (npr. Razvojni program RS-a). Ne postoje indikacije da je došlo do ubrzanog sprovođenja ključnih razvojnih dokumenta kako na entitetskom, tako i na državnom nivou.

Zbog značajnog smanjenja budžetskih prihoda, do realizacije planiranih mjera koje zahtijevaju direktna budžetska izdvajanja nije došlo. Sredstava za realizaciju podsticajnih mjera su jedino raspoloživa kroz vanbudžetska finansiranja (prvenstveno kroz plasmane entitetskih razvojnih banaka, te realizaciju kredita međunarodnih institucija). Analiza rada entitetskih razvojnih banaka je ograničena nedostatkom kvalitetnih izvještaja o njihovom radu. Ipak, u protekloj godini nisu zabilježene pojačane aktivnosti razvojnih banaka na plasmanu kreditnih sredstava, kao ni povećanje javnih investicionih aktivnosti. U nastavku dokumenta analizirani su setovi kratkoročnih mjera usvojenih od strane državne i entitetskih vlada, aranžman sa MMF-om, te postojeća razvojna opredjeljenja državne i entitetskih vlada, kao i vanbudžetske javne investicije.

Vijeće ministara BiH je u martu 2009. godine usvojilo Prijedlog mjera iz nadležnosti Vijeća ministara za ublažavanje uticaja globalne ekonomske krize na privredu BiH koje je predložilo Ministarstvo finansija i trezora. Ove mjere dio su zajedničkog i šireg paketa mjera koje će Vijeće ministara BiH provoditi s entitetskim vladama u skladu sa svojim nadležnostima. Paket od 16 mjera iz nadležnosti Vijeća ministara usmjeren je na očuvanje stabilnosti bankarskog sektora, ublažavanje posledica krize na privredu i angažovanje svih raspoloživih javnih sredstava u ove namjene.

Pet mjera se odnosi na podršku bankarskom sektoru, uglavnom na bazi promjene određenih odredbi regulacije bankarskog sektora. Te mjere su u principu kratkoročne i ne zahtijevaju nikakva budžetska izdvajanja. Ove mjere bi trebale rezultovati povećanjem kreditnog kapaciteta bankarskog sektora (smanje stope obaveznih rezervi, povećanje depozita građana, plasman slobodnih budžetskih sredstava). Odluke o smanjenju kamatnih stopa i o plasmanu dodatnih likvidnih bankarskih sredstava u programe dodatnog zapošljavanja definisane su u Programu kao diskretno pravo banaka.

Dvije mjere su usmjerene na ublažavanje posljedica krize na proračune entiteta odnosno prihode direkcija/javnih poduzeća za ceste. Ova sredstva trebaju obezbijediti plaćanje obaveza po kreditnim aranžmanima i ne bi obezbijedila finansiranje novih investicija. Naprotiv, sredstva raspoloživa za finansiranje privatnih investicija smanjuju se na osnovu primjene ove mjere. Ove mjere su vjerovatno dugoročne prirode (mjere 5 i 6). Mjere koje su vezane za ublažavanje posljedica ekonomske krize na realni sektor su zapravo zahtjevi da državne institucije intenzuju svoje aktivnosti na realizaciji i implementaciji odobrenih projekata (IPA projekti u iznosu od 40 miliona EUR, Svjetska banka). Ti projekti uključuju investicije u infrastrukturu i podsticaje za mala i srednja preduzeća, te na otklanjanju prepreka za poslovanje preduzeća putem harmonizacije entitetskih zakonodavstava i putem poboljšanja poslovnog ambijenta. Jedina direktna mjera podsticaja predviđena ovim programom odnosi se na podsticanje izvoza, putem povećanja garantnog fonda IGA, ali ni ova mjera nije kvantifikovana i precizirana.

Preporuka da se entiteti hitno dogovore o korištenju raspoloživih sredstava sukcesije treba rezultirati smanjenjem pritiska na budžete entiteta putem rješavanja obaveza po unutarnjem dugu, što bi indirektno rezultiralo i povećanjem potrošnje stanovništava. Ni jedna od mjera se ne odnosi na zaštitu socijalno ugroženog stanovništva. Jedina restriktivna mjera je preporuka da se zaustavi rast učestvovanja plata u javnom sektoru, što je ujedno i zahjev MMF-a.

Od 16 najavljenih mjera Vijeća ministara, sprovedene su tri, od kojih je jedna uvođenje akciza od 0,10 KM na gorivo. Druga provedena mjera, koja se tiče povećanje garancija za depozite građana u komercijalnim bankama sa 7.500 KM na 20.000 KM, je ustvari donesena na zahtjev Centralne Banke BiH, koja ju je i sprovela. Treća mjera, smanjenje obavezne rezerve komercijalnih banaka sa 18% na 14%, je također donesena na inicijativu Centralne Banke BiH, koja ju je i sprovela.

4. ZAKLJUČAK

Globalna kriza je negativno uticala na ekonomiju Bosne i Hercegovine u posljednjih pet godina, ali su i domaći faktori takođe doprinijeli ekonomskoj slabosti zemlje. Slaba domaća potražnja, nepovoljno vanjsko okruženje i politički zastoje i dalje suzbijaju oporavak zemlje. Visoka i sve veća stopa nezaposlenosti, trenutno gotovo 30%, takođe ograničava potrošnju. U isto vrijeme, slabiji rast u eurozoni negativno utiče na izvozne aktivnosti Bosne i Hercegovine i na priliv kapitala. Inflacija ostaje niska jer odražava prigušenu domaću potražnju.

Bosna i Hercegovina ima značajne ekonomske potencijale u nizu sektora, ali je uspješno ostvarivanje tih potencijala bilo usporeno složenim političkim okvirom i nedostatkom spremnosti da se provedu duboke strukturne reforme. Zbog toga je napredovanje zemlje u procesu tranzicije zaustavljeno već dugi niz godina, i ona zaostaje za drugim zemljama u jugoistočnoj Evropi prema većini indikatora reformi i poslovnog okruženja. Postoji sveobuhvatan program privatizacije ali je samo mali broj glavnih preduzeća stavljen na tržište.

LITERATURA:

1. Acin Đurica, Bodiroža Mladen, „Međunarodna ekonomija“, Brčko, 2000.
2. Alibašić Hamid, Jakšić Miomir, „Makroekonomija“, Tuzla, 2005.
3. Baban Ljubomir, Marijanović Goran, „Međunarodna ekonomija“, Osijek, 1998.
4. Babić Mate, „Financijske špekulacije i ekonomska kriza“, Zagreb, 2009.
5. Crotty James, Structural causes of the global financial crisis: a critical assessment of the ‘new financial architecture’. Cambridge Journal of Economics, 2009.
6. Evans, Martin, D. D., “International Capital Flows and Debt Dynamics”. IMF Working Paper WP/12/175. Washington D.C: International Monetary Fund, 2012.
7. Filipović Miroslava, "Medjunarodni ekonomski odnosi", Univerzitet EDUCONS, S. Kamenica, 2012.
8. Global Financial Stability, Report International Monetary Fund. New York: IMF, 2011.
9. Ibreljić Izet i Amra Kožarić „Uloga međunarodnog monetarnog fonda i svjetske banke u rješavanju problema svjetske finansijske krize“.
10. Melese, F., „Finansijska kriza: učinak poput terorističkog napada“, naučni rad.
11. Mihaljek, „Globalna finansijska kriza i fiskalnapolitika u središnjoj i istocnoj Europi, Finansijska teorija i praksa“, Vol. 33, No. 3, 2009.
12. Primorac, Z., "Svjetska finansijska kriza: korijeni, uzroci i posljedice Svijet još nema predodžbu kako ce izgledati finansijski sistem sutrašnjice", dostupno na: <http://www.liderpress.hr>
13. Pušara Milorad, „Međunarodno bankarstvo“, Banja Luka, 2012.
14. Rodin, D., „Globalizam ili putovanje u novu podjelu globusa“, Biblioteka Politifika misao, Zagreb, 2004.
15. Šebić Fahrudin, „Svjetski ekonomski razvoj“, Sarajevo, 2002.

**ODRŽAVANJE TEHNIČKIH SISTEMA SA PRIMJENOM SPECIJALNIH
MAZIVA, TEHNOLOGIJA I TEHNIKA PODMAZIVANJA**

**MAINTENANCE OF TECHNICAL SYSTEMS WITH THE APPLICATION OF
SPECIAL LUBRICANTS, TECHNOLOGIES AND TECHNIQUES OF
LUBRICATION**

STRUČNI ČLANAK

Pred.VŠ Rodoljub Blaženović dipl. ing.*

Pred.VŠ Slobodan Jurić dipl. ing.*

Sažetak:

U ovom radu značajna pažnja posvećena je mazivima i njihovoj tehnologiji dobijanja, kao i njihovim kvalitativnim osobinama. Nadalje, ovdje je obrađena tehnika podmazivanja kao i različite tehnologije podmazivanja. U cjelini gledano u ovom radu je data integrlanana slika podmazivanja kao sastavnog dijela procesa održavanja tehničkih sistema.

Ključne riječi: *Ulja, masti, podmazivanja, održavanje.*

Abstract:

The paper focuses significant attention to lubricants, the technology of their making, and their quality. Further on, the paper discusses lubrication techniques, and various lubrication technologies. Considered as a whole, integral picture of lubrication as a part of technical system's maintenance is presented in the paper.

Key words: *Oils, ointments, lubrications, maintenance*

---

* Visoka škola "CEPS-Centar za poslovne studije", Kiseljak
E-mail: r.blazenovic@yahoo.com

* Visoka škola "CEPS-Centar za poslovne studije", Kiseljak
E-mail: juric.slobo@gmail.com

1. UVOD

Opšti razvoj nauke i tehnike obezbijedio je čovječanstvu viši standard, lakši način života i rada, ali ujedno dovodi do smanjenja prirodnih bogatstava. Ravnotežu između prirodnih bogatstava i povećanja proizvodnje savremenih mašina i uređaja treba održati po svaku cijenu. Do uspjeha na tom planu treba učiniti niz koraka, a jedan od njih je održavanje pravilnog funkcionisanja tehničkih sistema, odnosno produženje njihovog radnog vijeka. Poznati su različiti postupci i metode koje se koriste u održavanju tehničkih sistema. Jedan od važnih, ako ne i najvažnijih, postupaka u održavanju tehničkih sistema jeste tehnika i tehnologija podmazivanja mašina i mašinskih sklopova. Podmazivanje u osnovi ima za cilj obezbjeđenje funkcionalnosti, a time i produženje radnog vijeka mašine, sklopa i ukupnog sistema.

Šteta koja nastaje uslijed mehaničkog i hemijskog trošenja elemenata nekog dijela ili mašine kao posljedica habanja, korozije, kavitacije je ogromna gledano sa aspekta svjetske ekonomije.

Trenje je kod većine dijelova sistema, odnosno mašina i drugih mašinskih uređaja, nije poželjna. Pojava sile trenja pri klizanju i kotrljanju površina u kontaktu, ne dovodi samo do velikog utroška energije, nego uslijed trošenja i razaranja mašina dolazi do teških oštećenja pojedinih dijelova pa i sklopova i konačno do otkazivanja rada sistema, a u težim slučajevima i do teških havarija.

Složeni mehanizmi i procesi u pojavama trenja i njihove posljedice pri različitim uslovima, a posebno procesi trošenja i mogućnosti za njihovo smanjivanje, postali su predmet intenzivnih istraživanja i traženja odgovarajućih primenljivih tehničkih rješenja. U tom radu angažovane su brojne naučne i tehničke discipline, kao što su: organska i neorganska hemija, hemijske tehnologije, mehanika fluida, termodinamika, tehnologije materijala, i drugo. Iz svega ovoga može se zaključiti da u tehnologiji rada i održavanja tehničkih sistema podmazivanje igra veoma značajnu ulogu. Podmazivanje smanjuje mehaničko trošenje dijelova sistema, povećava radnu sposobnost sistema, utiče na obezbjeđenje optimalnih uslova za rad cijelog sistema i njegovih sastavnih dijelova.

2. MAZIVA I NJIHOVA PRIMJENA

Nagli razvoj tehnike i tehničkih dostignuća i njihova raširena primjena neminovno je dovela do procesa stalnog usavršavanja mašina, njihovih sklopova, podsklopova i tehničkih sistema u cjelini. U mnogobrojnim pokretnim mašinskim elementima i komponentama nekog sistema često se pojavljuje otpor čiji je uzrok trenje između dodirnih površina.

Posljedice trenja najčešće se ogledaju u slijedećem:

- povećanju utroška energije
- nepotpunom iskorišćenju energije
- povećanju zagrijavanja kliznih površina
- znatnom habanju pokretnih dijelova pri nepotpunom povezivanju

Da bi se pojava trenja smanjila potrebno je izvršiti razdvajanje dodirnih površina slojem tečnosti ili nekim drugim adekvatnim materijalom. Materije koje u određenim radnim uslovima mogu stvoriti pogodne uslove u smanjenju otpora trenja između dodirnih površina nazivamo mazivima, a postupak koji to omogućuje nazivamo podmazivanjem.

Maziva svih vrsta, pravilno izabrana prema specifičnim uslovim različitih mašina i prema posebnim uslovima pojedinih mašinskih dijelova, imaju izuzetno visok i povoljan uticaj na smanjenje, pa može se reći i potpuno eliminisanje, svih vidova habanja i drugih vrsta trošenja pokretnih dijelova sistema.

Iz gore navedenog obrazloženja može se zaključiti da je mazivima povjerena veoma značajna uloga u smanjenju trenja i svih njegovih neželjenih posljedica.

3. VRSTE MAZIVA

Maziva se mogu dobiti iz velikog broja različitih sirovina. Savremena maziva, njihova ogromna većina vode, porijeklo iz nafte, odakle se dobijaju složenim postupcima prerade. Tako je nastao veliki broj maziva, različitih osobina koja se zbog svojih specifičnosti koriste za različite mašine i mehanizme.

Da bi se lakše koristila maziva u tehnologiji održavanja, uspostavljena je klasifikacija maziva prema reološkim osobinama i agregatnom stanju.

Ovakva podjela maziva je vrlo gruba i nadasve jednostavna. Prema ovoj klasifikaciji maziva se dijele na:

- gasovita (vazduh, neutralni gasovi)
- tečna maziva različitog viskoziteta (maziva, ulja)
- polu-čvrsta maziva različitih tvrdoća (mazive masti)
- čvrsta maziva (grafit, molibdendisulfid i dr.)

U savremenoj industriji danas koristi se izvjestan broj sintetičkih ulja (poliestri, silikoni) kao sredstva podmazivanja zbog svojih specijalnih osobina. Jedini nedostatak ovih ulja predstavlja njihova visoka cijena prerade, odnosno dobijanja.

3.1. Mazive masti i njihova svojstva

Mazive masti se mogu podijeliti prema porijeklu sirovine iz koje se dobijaju, a upotrebi su u najčešće disperzije ulja iz nafte u sapunu.

Prema vrsti sapuna razlikujemo:

- natrijumove mazive masti
- kalijumove mazive masti
- barijumove mazive masti
- litijumove mazive masti
- aluminijumove mazive masti i dr.

Mazivim mastima svih vrsta mogu se dodavati razne sintetičke materije (aditivi) čime se dobijaju bolje osobine mazivih masti koje se zovu legirane mazive masti.

Mastima se takođe mogu dodavati i neka čvrsta maziva, te se na taj način dobijaju grafitirane masti, masti sa molibdenom i dr.

Osnovna svojstva mazivih masti za podmazivanje tehničkih sistema prikazana su u sljedećoj tabeli:

Tabela 1: Svojstva mazivih masti za podmazivanje tehničkih sistema

Vrste mazivih masti	Temperatura kapanja °C	Najniža radna temperatura °C	Najniža trajna radna temperatura °C	Otpornost na vodu	Mehanička stabilnost
Kalcijumova mast	90-95	-20	60	Dobra	Zadovoljavajuća
Natrijumova mast	150-200	-30	80-100	Slaba	Dobra
Litijumova mast min. ulje	180-200	-30	110-130	Dobra	Izvrсна
Litijumova mast esteri	180-200	-75(-55)	120-180	Dobra	Izvrсна
Litijumova mast silik. ulje	180-200	-55	180-200	Dobra	Izvrсна
Bentolitna mast	-	-30	150	Zadovoljavajuća	Slaba
Kalcijum kompleksna mast	200-300	-30	100-150	Dobra	Zadovoljavajuća

3.2. Maziva ulja

Osnovna sirovinska masa za dobijanje čitavog spektra različitih mazivih ulja je sirova nafta. Poznato je da je sirova nafta po svom hemijskom sastavu složena mješavina organskih jedinjenja uglavnom mnogobrojnih čistih ugljovodonika. Procesom destilacije sirove nafte dobijaju se osnovne vrste maziva (destilati) koji se po svojim osobinama veoma razlikuju. Osobine mazivih ulja i njihove karakteristike najčešće zavise od hemijskog sastava sirovina iz kojih se dobijaju, načina dobijanja, odnosno izbora tehnološkog procesa, i od načina oplemanjivanja drugim materijalima.

U zavisnosti od vrste ugljovodoničnih jedinjenja i od njihovih kvantitativnih međusobnih odnosa razlikujemo slijedeće vrste ulja:

- ulja parafinske osnove
- ulja naftne osnove
- ulja miješane osnove.

Ulja parafinske osnove - se odlikuju veoma dobrom hemijskom stabilnošću. Hemijska stabilnost je osobina koja se ogleda u postojanosti maziva, a to znači da imaju visok stepen viskoznosti gdje je promjena viskoznosti mala sa promjenom temperature. Ova ulja su slabo podložna oksidacijama i drugim hemijskim procesima. Pri niskim radnim temperaturama ograničena je upotreba ovih ulja zbog procesa zgrušavanja ulja.

Ulja naftne osnove - imaju nešto manji stepen viskoznosti kao i slabiju stabilnost u odnosu na ulja parafinske osnove. Prednost ovih ulja je u tome što imaju izraženi stepen žitkosti te se zbog ove svoje osobine koriste i u procesima sa najnižim temperaturama.

Ulja miješane osnove - imaju takvu osobinu da se različitim metodama rafinacije njihove karakteristike mogu djelimično poboljšati. Metodom rafinacije iz destilata se odstranjuju različite nepoželjne materije. U zavisnosti od vrste sirovina i osobina ulja koje želimo dobiti, primjenjuju se odgovarajući procesi rafinacije koji mogu da sadrže jednu ili više različitih metoda. Osnovne rafinacijske metode koje se koriste za dobijanje ulja miješane osnove jesu:

- deperacija – odstranjivanje nepostojećih ugljovodonika, smole i asfalta
- selektivna rafinacija – rastvara sve ugljovodonike uz pomoć rastvarača
- deasfaptizacija – potpuno odstranjenje smole i asfalta u ulju, a izvodi se propanom.

Pored nabrojanih rafinacijskih metoda za poboljšanje osobina mazivih ulja koriste se i različite vrsta aditiva. Veliki broj danas korištenih i prisutnih aditiva omogućuje oplemenjivanje destilata i dobijanje ulja visokog kvaliteta, a samim tim i ulja za različite specijalne namjene. Maziva ulja možemo podijeliti prema namjeni i to na slijedeći način:

- ulja za podmazivanje tehničkih sistema i uređaja
- ulja za podmazivanje saobraćajnih sredstava i mehanizacije.

Ova podjela ne mora da znači da se ulja iz prve grupe ne mogu koristiti za sredstva iz druge grupe i obrnuto. Prema porijeklu maziva ulja mogu biti:

- mineralna
- biljna
- životinjska.

U mašinskoj industriji kod održavanja tehničkih sistema najzastupljenije je mineralno ulje. Osnovna karakteristika svih vrsta ulja je viskozitet. Viskoizitet se izražava kao otpor klizanja tj. unutrašnji otpor samog ulja koji se suprotstavlja međusobnom kretanju čestica ulja i promjenljiv je sa temperaturom. Jedinica za mjerenje viskoiziteta je Paskal-sekunda ($Pa \cdot s$), $1 Pa \cdot s = 1 N \cdot s / m^2$ jedinica dinamičke viskoiznosti η . Osnovne karakteristike ulja su gustina, temperatura zapaljivosti, temperatura stvrdnjavanja čistoća koja se odnosi na sadržaj vode, pepela i asfalta, otpornost prema starenju i emulzivnost.

Vrijednosti viskoiziteta mineralnih ulja na temperaturi od 50°C za podmazivanje tehničkih sistema prikazane su na slijedećoj tabeli:

Tabela 2. vrijednosti mineralnih ulja od 50°C

Naziv ulja	Dinamička viskoiznost η (Pas)	Relativna viskoiznost (°E)	Primjedba
Ulja za vretena	0,00317-0,0103	1,2-2,0	Pri određivanju relativna viskoiznosti $\rho=0.9 \cdot 10^3 (kg/m^3)$
Lako mašinsko ulje	0,103-0,02214	2,0-3,5	
Srednje mašinsko ulje	0,02214-0,0386	3,5-6,0	
Tečno mašinsko ulje	0,0386-0,1314	6,0-20	
Cilindarsko ulje	0,1314-0,395	20-60	

Ovdje moramo napomenuti da se pretvaranje dinamičke viskoznosti u relativnu viskoznost može izračunati preko matematičkog obrasca:

$$^{\circ}E = \frac{1}{15,12} \left(\frac{\eta}{\rho} \cdot 10^6 + \sqrt{\left(\frac{\eta}{\rho} \right)^2 \cdot 10^{12} + 195} \right) \text{ pri čemu je } \eta \text{ (Pa} \cdot \text{s)}, \text{ a } \rho \text{ kg/m}^3$$

Veza između dinamičke i kinematske viskoznosti dobija se: $\nu = \frac{\eta}{\rho} \left(\frac{m^2}{s} \right)$

4. PODMAZIVANJE MAŠINSKIH DIJELOVA

4.1. Osnove podmazivanja

Podmazivanje je postupak kojim se smanjuje trenje i trošenje materijala uvođenjem određene vrste maziva između površina u relativnom kretanju.

U zavisnosti od debljine sloja maziva, njegovog među-površinskog rasporeda, stepena geometrijske sličnosti spregnutih površina i radnih uslova elemenata tehničkog sistema moguće je ostvariti slijedeće vidove podmazivanja:

- podmazivanje graničnim slojem maziva ili granično podmazivanje
- podmazivanje potpunim slojem maziva, mada se kod mnogih konstrukcija javlja i prelazni oblik koji se označava kao mješovito podmazivanje bilo kao stalni ili povremeni vid podmazivanja.

U zavisnosti od toga kakav je međusobni odnos mašina koje se kreću kao i načina na koji je to postignuto razlikuju se slijedeće vrste podmazivanja:

- hidrodinamičko podmazivanje
- hidrostatičko podmazivanje
- elsatohidrodinamičko podmazivanje
- granično podmazivanje.

Granično podmazivanje - je vid podmazivanja koji nastaje kada sloj maziva nema dovoljnu debljinu da spriječi kontakt čvrstih tijela. Prema tome pri graničnom podmazivanju površine elemenata mašina su u neposrednom dodiru i opterećenje se prenosi sa jedne na drugu površinu preko spregnutih neravnina. Smanjenje trenja ili habanja materijala u uslovima graničnog podmazivanja postiže se stvaranjem zaštitnih graničnih slojeva na površinama u dodiru.

Mješovito podmazivanje - kao prelazni oblik od graničnog podmazivanja ka podmazivanju potpunim slojem maziva podrazumjeva uslove podmazivanja kod kojih je sloj maziva mjestimično razoren i na tim mjestima prisutan je dodir neravnina spregnutih površina. To znači da se opterećenje prenosi sa jedne površine na drugu dijelom preko sloja maziva, a dijelom preko spregnutih neravnina.

Mješovito podmazivanje koje u teorijskim razmatranjima problema polazi od hidrodinamičkog podmazivanja gdje uključuje teorijske postavke o hrapavosti površina u stručnoj literaturi se naziva kvazihidrodinamičko podmazivanje.

Model mješovitog podmazivanja koji je zasnovan na teorijskim postavkama elastohidrodinamičkog podmazivanja pri čemu se uzima u obzir uticaj hrapavosti površina u literaturi se označava kao djelimično elastohidrodinamičko podmazivanje.

4.2. Vrste podmazivanja

Posljedice štetnog utcaja trenja između dodirnih površina moguće je ublažiti dovođenjem sredstva za podmazivanje između njih pri čemu se trenje između suvih površina zamjenjuje trnjem između molekula viskozne tečnosti. Na taj način se ostvaruje tako zvano vlažno trenje. Kod tribomehaničkih sistema kod kojih je prisutno hidrodinamičko podmazivanje ono suštinski nema proces podmazivanja u elementarnom obliku izvođenja tog procesa. Razlog ovome je taj što ne dolazi do trenja po osnovu klizanja, a ni po osnovu kotrljanja nego je prisutno samo trenje u tečnom sloju do kojeg dolazi zbog različitih brzina kretanja lamela fluida koji razdvaja pokretne i nepokretne površine. Kod ove vrste podmazivanja bitno se smanjuje utrošak energije i habanja maziva. Sila otpora pri dinamičkom podmazivanju prvenstveno zavisei od kvaliteta maziva kao i od brzine kretanja konstruktivnih sastavnih dijelova tehničkog sistema kod kojih se izvodi proces podmazivanja. U praksi se često nameće potreba i opravdanost analize procesa hidrodinamičkog podmazivanja.

4.3. Hidrostatičko podmazivanje

Ako se potrebna debljina uljnog filma stvorizbog djelovanja hidrostatičkog pritiska većeg intenziteta nego što je djelovanje specifičnog pritiska opterećenja to znači da se radi o hidrostatičkom podmazivanju. Kako su hidrostatički pritisak i brzina isticanja fluida koja dotiče u ležaj u direktnoj vezi neophodno je izvršiti analizu isticanja ulja između dvije nepokretne ravni. Analizu brzina strujanja tečnosti za podmazivanje možemo izračunati pomoću matematičke formule koja glasi:

$$V_x = k \cdot (b^2 - y^2) / 2 \cdot \pi$$

4.4. Elastohidrodinamičko podmazivanje

Ova teorija pod mazivanja može se lako definisati kao izučavanje uslova kod kojih elastičnana deformacija kontaktnih tijela ima odlučujuću ulogu u hidrodinamičkom procesu podmazivanja. Ova teorija podmazivanja primjenjuje se na sastavnim dijelovima tehničkog sistema koji su izloženi visokim specifičnim opterećenjima. Ona proučava podmazivanje visoko opterećenih površina čvrstih tijela u uslovima nepodmazanosti i u neopterećenom stanju dodiruju po liniji, odnosno u tački.

4.5. Granično podmazivanje

Granično podmazivanje se ostvaruje kod djelimičnog kontakta naeravnina. Za slučaj graničnog pdmazivanja gdje ćemo sa A označiti nominalnu površinu kontakta tada se sila F_k se može napisati kao suma trenja klizanja, trenja u tečnom sloju i sile kidanja ostvarenih spojeva.

$$F_{\mu} = A \cdot \alpha \cdot \tau_{\dot{c}t} + (1 - \alpha) \cdot \tau_{te\dot{c}} + F_k, \text{ gdje je:}$$

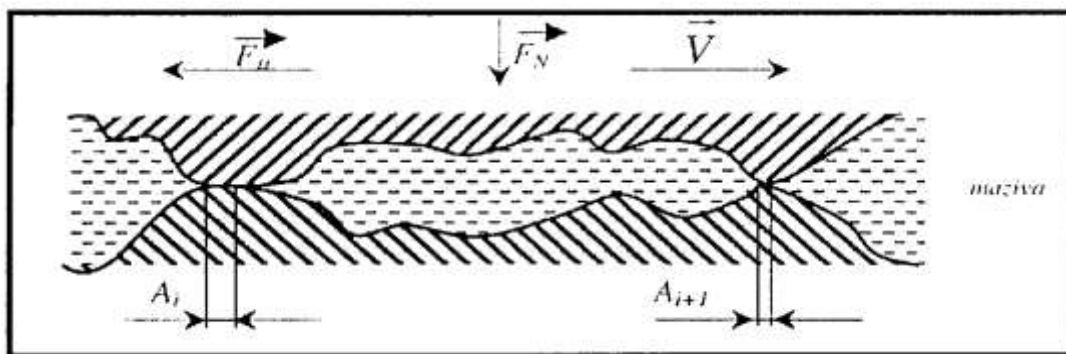
A - nominalna površina

α - koeficijent intenziteta dodira

$\tau_{\dot{c}t}$ - naponi smicanja čvrstog tijela

$\tau_{te\dot{c}}$ - napon smicanja tečnog tijela

F_k - sila potrebna da neravnine veše tvrdoće prođu kroz neravninu manje tvrdoće.

Slika: 1. Granično podmazivanje kod klizanja (Adamović, 2003)

Normalna sila jednaka je: $F_N = P_{sr} \cdot A$

Odnos između sile trenja i normalne sile daje vrijednost koeficijenta trenja kod graničnog podmazivanja:

$$\mu_{gp} = F_{\mu} / F_N = \alpha \cdot (\tau_{\dot{c}t} / F_{\mu}) + (1 - \alpha) \cdot (\tau_{te\dot{c}} / F_{\mu sr}) + \mu_z,$$

gdje je:

μ_z - koeficijent trenja zadiranja neravnine veše tvrdoće kroz neravninu manje tvrdoće. S obzirom na činjenicu da je kod graničnog podmazivanja uvijek u kontaktu određeni broj neravnina u podmazivanju se koriste takva sredstva koja se zadržavaju na površinama i kod najvićih pritisaka.

4.6. Sistemi za podmazivanje

Prema ISO kvalifikaciji sistemi za podmazivanje se dijele na pojedinačne i centralne. U pojedinačne sisteme za podmazivanje spadaju postupci:

- 1) postupak za podmazivanje sa mazivim uljima,
- 2) postupak za podmazivanje mazivim mastima.

Centralni sistem za podmazivanje dijeli se na dvije grupe i to:

- 1) protočni sistem za podmazivanje,
- 2) cirkulacioni sistem za podmazivanje.

Uređaji za pojedinačno podmazivanje se dijele na one koji podmazuju uljem i one koji podmazuju mastima. Za podmazivanje uljem koriste se različiti uređaji i postupci kao što su podmazivanje kapalicom, bućkanje, nanošenjem, podmazivanje kliznih ležaja preko prstena, fitiljom i nizom drugih sličnih postupaka. Jedino se podmazivanje zupčastih prenosnika bućkanjem danas veoma često koristi. Od postupaka za pojedinačno podmazivanje mastima izvodi se podmazivanje preko mazalice pumpom, štaufer mazalicom, postupci podmazivanja punjenjem, nanošenjem i drugi. U protočne sisteme za podmazivanje spadaju oni kod kojih se mazivo (ulje ili mast) iz rezervoara preko pumpe kroz cjevovode potiskuje u mazno mjesto pod pritiskom u određenim količinama i u definisanim vremenskim intervalima. Nakon obavljenog podmazivanja mazivo se ne vraća u rezervoar nego ističe iz mjesta za podmazivanje što znači da je sistem nepovratan. Svi protočni sistemi koriste ulje kao sredstvo za podmazivanje, a jednolinijski, dvolinijski, višelinijski i progresivni sistemi pored ulja mogu koristiti i mast.

Cirkulacionim sistemima za podmazivanje ulje se iz rezervoara preko pumpe potiskuje kroz cjevovod u mazno mjesto pod pritiskom u određenim količinama i određenim vremenskim intervalima. Ulje stalno cirkuliše na relaciji rezervoar-mazno mjesto-rezervoar.

Sistemi sa prigušnicama se sastoje od pumpe, glavnog razvodnog cjevovoda, prigušnice i cjevovoda kojim se podmazuju mazna mjesta. Količina ulja koja se potiskuje u mazno mjesto je funkcija kapaciteta pumpe, radnog pritiska i prečnika prigušnice. Kod protočnih sistema ulje se ne vraća u rezervoar, a kod cirkulacionih sistema se povratnim vodom vraća u rezervoar.

Progresivni sistemi za podmazivanje se sastoje od pumpe, progresivnih razvodnika koji su međusobno i sa maznim mjestima povezani cjevovodom. Količina maziva koja se dozira u mazna mjesta je funkcija kapaciteta pumpe, vremena rada pumpe, prečnika i dužine hoda klipa progresivnog razvodnika i redosljeda razvodnika u nizu.

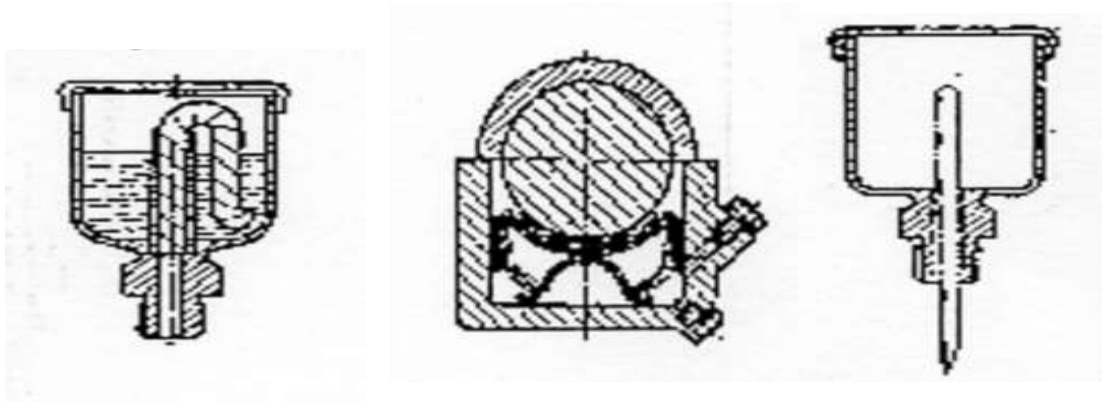
5. UREĐAJI ZA PODMAZIVANJE

5.1. Uređaji za pojedinačno podmazivanje

Ovaj način podmazivanja se može izvršiti na više načina. Najjednostavniji način je ručno podmazivanje pomoću kantice i vrlo je pogodan za podmazivanje ležišta na tehničkim sistemima koji rade sa čestim prekidima. Ovaj način podmazivanja treba izbjegavati uvijek kad je to moguće zbog toga se nemože postići ravnomjerno podmazivanje pa dolazi do bespotrebnog trošenja ulja.

Uređaji za ručno podmazivanje uljem su jednostavnih konstrukcija. Od velike palete tih uređaja za ručno podmazivanje izdvajamo sljedeće:

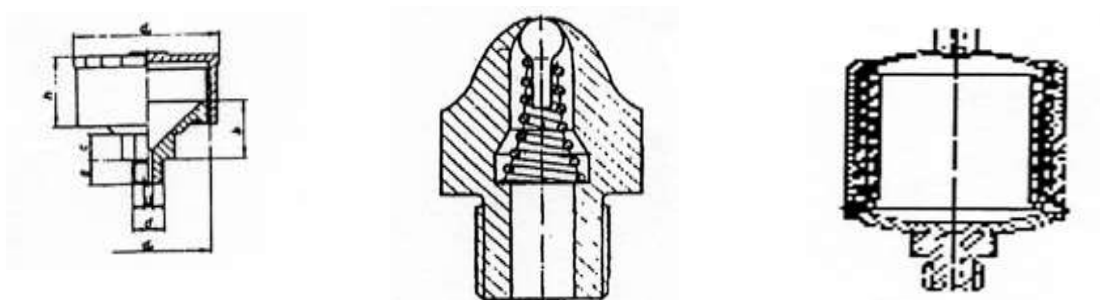
- mazalice sa filterom,
- mazalice u obliku podloge od rastresitog pamuka,
- mazalica sa šipkom,
- mazalica sa iglicom.

Slika 2.: Mazalica sa fitiljom, Mazalica sa podlogom od pamuka, Mazalica sa šipkom
(Ademović, 2003)

Uređaji za ručno podmazivanje mastima koji se najčešće koriste za podmazivanje tehničkih sistema su:

- štauferova mazalica,
- mazalice sa loptastim ventilom,
- mazalica sa oprugom,
- mevi mazalica za mast.

Slika 3.: Štauferova mazalica, Mazalica sa loptastim ventilom, Mevi mazalica za mast
(Ademović, 2003)

Sve mazalice za pojedinačno podmazivanje imaju glavni nedostatak što pritisak masti opada sa potrošnjom masti odnosno nivoa masti u mazalici.

5.2. Kontrola kvaliteta ulja i masti

Donositi sud o kvalitativnim osobinama sredstava za podmazivanje može se donositi samo na osnovu fizičko-hemijskih svojstava. Takođe nije moguće zaključiti koliko će neko mazivo ili ulje trajati koliko će dugo podmazivati i štititi neki sistem od habanja i korozije kakva je njegova oksidaciona stabilnost ili otpornost na takvu degradaciju. Zbir ovih osobina određuju kvalitet ili maziva. Na žalost ove karakteristike se ne nalaze na "Uvjerenju o kvalitetu", iako ovaj veoma važan dokument nosi taj naziv. U njemu se najčešće nalaze upravo fizičko-hemijske osobine.

6. ZAKLJUČAK

Podmazivanje mašina je sastavni dio tehnologije održavanja tehničkih sistema. Razmatrajući tehnologije dobijanja različitih vrsta ulja i masti možemo zaključiti da se u tom procesu koriste najsavremenija naučna saznanja i vrhunske tehnologije.

U oblasti tehnike koja se bavi izvođenjem i procesom podmazivanja dat je veliki značaj. Kako su mašine i tehnički sistemi podložni habanju u tu svrhu se iznalaze različite sintetičke komponente koje iziskuju i drugačiji proces održavanja, a samim tim i podmazivanja.

Iz svega ovoga možemo zaključiti da je tehnologija podmazivanja veoma značajan segment u procesu održavanja funkcionalnosti mašina i tehničkih sistema, a samim time i produžavanju njihovog radnog vijeka.

Sa sigurnošću možemo reći da sa aspekta ekonomskih kriterijuma, kao što u ekonomičnost, produktivnost, tehnologija podmazivanja ima značajan udio.

LITERATURA:

1. Adamović Ž., „Tehnologija održavanja“, Tehnički fakultet "Mihajlo Pupin", Zrenjanin, 1996.
2. Adamović Ž., „Tehnička dijagnostika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, Beograd, 1997.
3. Adamović Ž., „Uvod u totalno održavanje“, Banja Luka, Beograd, 2001.
4. Adamović Ž., „Upravljanje proizvodnjom“, Zavod za udžbenike Srpsko Sarajevo, 2002.
5. Blaženović R., „Reinženjering održavanja mašina i postrojenja u kompanijama“, Banjaluka, 2013.